§ 91. 99 սեր.
2006

ԲԱԳԻՆ

Pakine

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ▪ ԱՐՈՒԵՍՏ ▪ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

digitised by A.R.A.R.@

Վարիչ խմբագիր՝
Ցակոբ Պալեան

Ձեւաւորում
Studio VIKEN Paris

Էջադրում
Թամար Սնապեան
Սուրճեանի

Կողք՝
Studio VIKEN-ի

Հասցէ՝
Պուրճ Համուդ,
«Շաղգոյեան» կեդրոն
Բ. յարկ
e-mail : pakin@nsmag.com
Հեռ. 00961-1 241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի «Վահէ
Սէթեան» տպարանի

Ցրտուսի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրադարան, Շաղգոյեան
կեդրոն,
Պուրճ Համուդ
Հեռաձայն՝
(01)241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուդ
E-mail :
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համազգայինի
Կեդրոնական
Վարչութեան

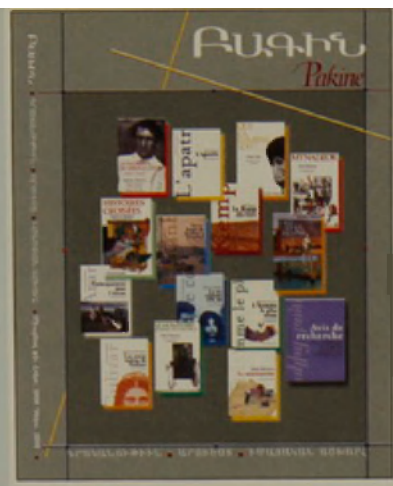

ԲԱԳԻՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ ԹԻՒ
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ - ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
2006
ԽԴ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 3 - 4

ԱՅՍ ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՍԱՐԸ էջ 1

ԼԻԲԱՆԱՆԵԱՆ ԵՐԳ ԵՐԳՈՅ - ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ էջ 2

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ -
ԴՈԿՏ. ՀԻԼՏԱ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ ՓԱՆՈՄԵԱՆ էջ 6

ԿԱՏՈՒՆԵՐ - ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ էջ 11

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ՑԱԿՈԲ ՆԱԼՊԱՆՏԼԵԱՆ էջ 23

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ-ՉՊՈՒՌՔԵԱՐԵԱՆ - ԳՐԻԳՈՐ ՀԱԼԱՅԵԱՆ էջ 26

ՇՈՒՆ ՊՏԸՏՑՆՈՂ ԿԻՆԸ - ՑԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ էջ 41

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ... - ԱՐԱ ԱՐԾՐՈՒՆԻ էջ 47

ԵՐԵՔ ՆԱՄԱԿ ՑԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆԷՆ - ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ էջ 48

ԾԱՏՈՒՐ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԸ ՑԻՇԵԼՈՒ ՅԱՆԿՈՒԹԵԱՄԲ - Ց.Պ. էջ 51

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ - ԾԱՏՈՒՐ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ էջ 52

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ - էջ 55

ՊԱՂ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ - ԿԱՕ ՋԻՆԿՃԵԱՆ էջ 56

ԾԵՐՈՒՆԻՆ - ԿԱՍՏԼԼԱ էջ 60

ՓԻՒՆԻԿԷՆ՝ ՓՈԹՈՐԻԿԷՆ ԵՐԿՈՒ ՕՐ ԱՌԱՋ... -
ՑԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐԵԱՆ էջ 65

ԳԱՑԼԻԿԻ ՄԸ ԼԱՅԸ... - ՑԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐԵԱՆ էջ 71

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆԸ - ՑԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ էջ 75

ԱՀՄԱԴ ՆՈՒՐԻՋԱԴԷ, ԻՐԱՆՅԻ ՊԱՐՄԻԿ ՀԱՅԱԳԻՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ - էջ 79

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ԱՀՄԱԴ ՆՈՒՐԻՋԱԴԷ էջ 80

«ԲԱԳԻՆ»Ի ՀԱՐՑԱՋՐՈՑՑ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ
ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆԱՊԵՏ՝ ԴՈԿՏ. ՄԿՐՏԻՉ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆԻ ՀԵՏ - էջ 83

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԱՆԳԼԻԱԳԻՐ ԹԱՏԵՐԱԳԻՐՆԵՐ -
ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ էջ 87

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՐՋՈՒՄԱՆԵԱՆԻ ՀԵՏ - Ց. ՊԱԼԵԱՆ էջ 104

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - էջ 112

Գեղարուեստական նկարներու ընտրութիւն՝ ՄԱՐԱ ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՅՍ ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՄԱՐԸ

Գրականութիւնն է որ թոյլ կու տայ մարդ արարածին
պահելու իր մարդու զիրակցութիւնը:

Կաս Ջինկճեան, ծնած՝ 1940ին
Գրականութեան 2000ի Նոպէլեան դափնեկիր,
Մրցանակի տուչութեան օրը արտասանած խօսքէն մէջբերուած

Կեանքի պարտադրանքները լաւագոյն ցանկութիւններու ուղիով չեն ընթանար յաճախ: Փորձեցինք պահել ԲԱԳԻՆԻ եռամսեայ հերթականութիւնը, սակայն այս անգամ մեր դէմ գտանք պատերազմը: ԲԱԳԻՆԻ վերջին համարը լոյս տեսաւ ուշացումով եւ թերիներով, տկարութիւններ՝ որոնցմէ պիտի ուզէինք խուսափիլ: Կը հաւատանք որ մեր զրասէր ընթերցողները բարեացակամութեամբ կ՚ընդունին կացութիւնը: Կը մոլթենք, որ Լիբանանին կը խնայուին աւերածութիւնները. կեանքը կը մտնէ բնական հունի մէջ, զրող, ընթերցող եւ կառոյցներ առանց անդոհանքի կը շարունակեն գործել:

ԲԱԳԻՆ համաստիւռքեան հրատարակութիւն է, համազգային ըլլալու ցանկութեամբ: Սփիւռքը այլեւս միակերոն չէ, նոր եւ համրանքով աճած համայնքներ կան ամէնուրեք, անոնք ունին իրենց մտաւորականները, որոնք յաճախ արտայայտութեան բեմ չունին, մասնաւորաբար գրականութեան եւ իմացական հարցերու համար: Դժուար է աշխարհագրական-հոգեբանական հեռաւորութիւնները յաղթահարել եւ վարժուիլ հեռու քաղաքի մը մէջ լոյս տեսնող հանդէսի մը աշխատակցիլ, բաժանորդագրուիլ: Այս է կացութիւնը մեր համրանքի փարատումին եւ համաշխարհայնացման պատճառով: Բայց ժամանակակից քաղաքակրթութեան ընձեռած կարելիութիւններէն օգտուելով, անկարելի չէ հեռաւորութիւնները յաղթահարել, ստեղծելով մնայուն կապեր եւ համագործակցութիւն: Ֆրանսական ծաւալուն օրաթերթ մը կը խմբագրուի Փարիզ, բայց կը տպագրուի միաժամանակ Փարիզ եւ Հարաւային Ֆրանսա, եւ նոյն ժամուն կը հասնի ընթերցողին, պահելով իր թարմութիւնը: ԲԱԳԻՆԻ առնուազն պատրաստութիւնը կրնայ օգտուիլ արհեստագիտութեան բարիքներէն. խմբագրական աշխատանքը բազմակերոն գործակցութեամբ կազմակերպելով:

Զանազան առիթներով ըսած ենք, որ ԲԱԳԻՆ ազնիւ փառասիրութիւնը ունի գրականութեան եւ իմացական հարցերու խմորման վայր ըլլալու, միաժամանակ՝ նորահաս սերունդի եւ գաղանդներու ընկալման դաշտ, բաց անոնց առջեւ՝ որոնցմով պիտի շարունակէ հոսիլ ազգի ստեղծագործական աւիշը:

ԲԱԳԻՆ կը պատկանի իր ընթերցողներուն, որոնք պարտք պէտք է համարեն խօսիլ, գրել եւ ջանք չխնայել՝ որպէսզի գրականութիւնը հասնի իւրաքանչիւր հայու՝ իր յարկին տակ:

Բ.

digitised by A.R.A.R.@

ԼԻԲԱՆԱՆԵԱՆ ԵՐԳ ԵՐԳՈՑ

Լիբանա՛ն, կը փնտռենք փառքդ երէկուան, երբ վարսերը Մայրիներուդ կը ծփային դոյներուն հետ դրօշակիդ, հրբ ոստերդ մշտագալար, խաղաղութիւն ամենեցուն կը խմբակոչէին։ Քաղաքացի[1] ըխտումը յորդ կ'արձագանգէր մինչեւ հարաւ, մինչեւ պարոտը՝ Պէքքէատին[2], ուր աստգեր կը գնանային։

Դարը փոխուած է, քսան թիւը եղաւ քսանմէկ, բայց ոչիսարհը՝ ոչ։ Տե՛ս, արեւը կը ծագի Պաալպէք[3] արեւ-քաղաքի երկնակամարէն, ու մայր կը մանէ կապոյտին մէջ Միջերկրականի, ծամերով ծիրանի Պաալպէքի։

Ինչո՞ւ բարկացար, Լիբանան, ո՞վ պատռեց քոդդ հայասանեկան, ո՞ր ձեռքն էր այդ որ բզկտեց երազները գաղտերուդ, ուր հասկերը ցորեններու, հացիդ համը կը բուրէին։

Տարապրուած հայեր տեսան ծէգոյ ծիծաղիդ, ու խանարհեցան օրօրներուդ մոլորներուդ, հաստակ ոտած Պէքաայի[4] հանդերէն։

Փխրուն է, փոխուած է դարն այդ բարի, պարզունակ Լիբանանի, հեքիաթը սակայն, կը յամառի յիշողութեամբ յուշարարի, պատմել սէրդ հովիւներու, համրոյրները մրգատատանի, ուր խնձորներ կը չիկնէին գեփիւռներէն Սանտինի[5]։ Հեքիաթներ կային օրերուն խաղաղ, կար հեքիաթասաց Միխայիլ Նայիմի[6], փէշին Հանտինի, ուրկէ դրորուած խնձորներ կարմիր, օրհնութեան պէս սուրբ պատարերում կ'երգէին։

Հայաստրոի ծնունդներու աչքերը տեսան գեղեցկութիւնդ հարսի, հովիտներուն մէջ Պէքաայի, ուր ալրիւրներ սառնորակ, ապատութեան նրդ կ'երդէին, իսկ Պարտաուտին[7] թեւատարած, պապակած հոդը կը յաղեցնէր։

Գնտը յորդատատ, ալրիւրները գուարթուն, բարի բերք կը բերէին։

---

1. Լիբանանի հիւսիսային լեռնային շրջանի մէջ, Սայրիներու մեծ քարայրը աբ. յորդառատ ջուրերու բխումով։
2. Լիբանանի հնօրեայ պալատ. էմիր Պէշիր ոգով կառուցուած։
3. Հին անունով Արեւու քաղաք. հռոմէական կայսրութեան օրով կառուցուած բերդաքաղաք. երկնամերձ սիւներով եւ տաճարներով։
4. Լիբանանի հիւսիս արեւելքը դաշտային տարածք։
5. Լիբանանի գարնանային լեռը։
6. Լիբանանցի մեծ գրող եւ իմաստասէր։
7. Պէքքայի Զահլէ քաղաքէն բխած գետ։

32901Ա3
526-2014

digitised by A.R.A.R.

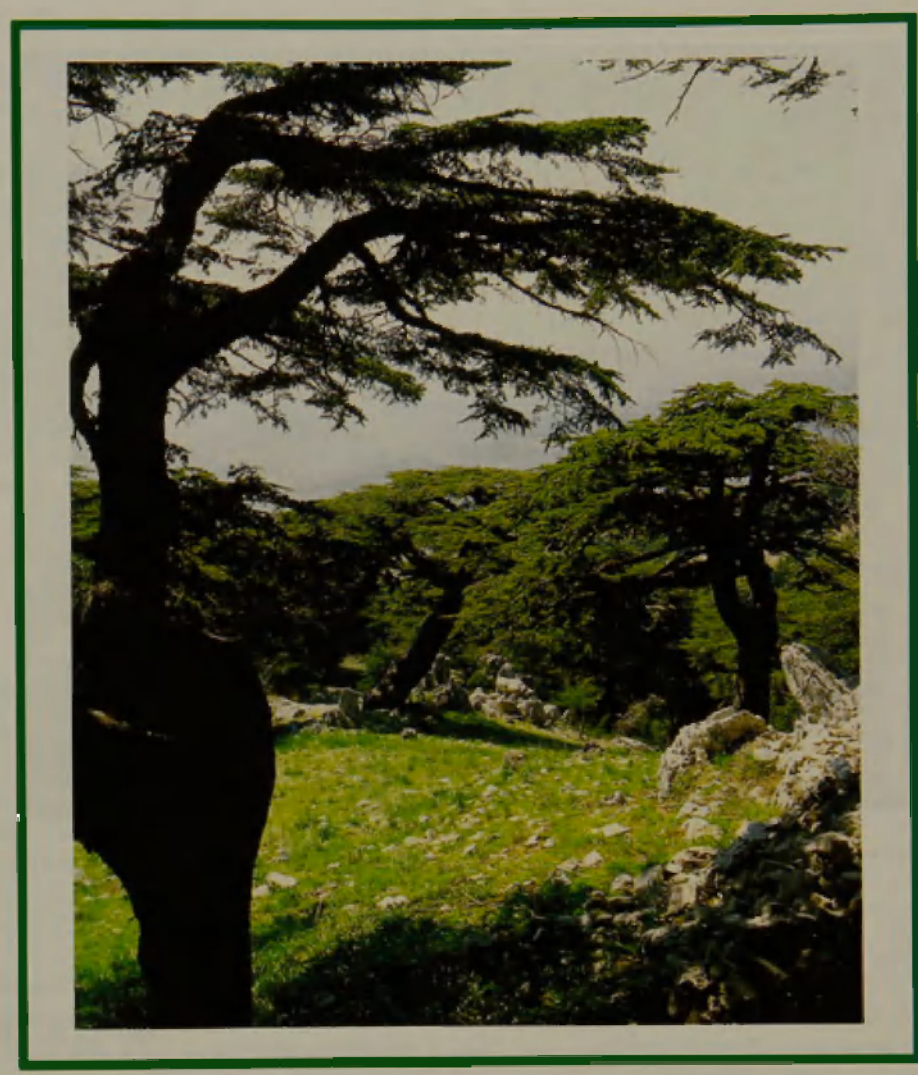

*
* *

Լիբանան, ինչո՞ւ այսքա՜ն այլափոխուեցար։ Ինչո՞ւ դիրար առեցին գաւակներդ՝ քոյր-հղբայր։ Ո՞վ տիմոնեց ոլոմը խոտան, արտերուն մէջ բեկբատաւ, կարերդ ոսկի կը սփռէին հովերուն հետ Պեքաայի, ուր ցորենը լաւաշ-լաւաշ կը փրփրէր, նոր կթուած կաթի պէս։

- Ֆոթեայ[8], ի՛նչպէս կեղկուտիին հացթուխ, որուն ցածլիկ գրան սեմին, երբ յոգնած անցորդ մը կանգ կ՚առնէր։

Դաշտի ճամբուն վրայ սպասող հիւղն էր...

Փիլ նաբ նախիրը դիւղ կը մտնէր արեւ ծամելով։

8. Սրաբերէն՝ հրանեցէք։

digitised by A.R.A.R.@

Ա՛յլ ու հիմա հայաշէն Պէքաւա[12], ուր Աղբալեանք Նիկոլ, Աղբալեանն նոր գաչա մին էր եղադած, ուր մանուկներ հայապրում ԱՌՊԻՒԹԵՆով Միաբանաշուն Լուսաւորիչներու հետեւին կային, սակայն չկան, հիմամբ գոլեան...

Քամիներու Պեքաւայի, բուրկոցած էին չորբերուէն սարսռաբեր Մինչեւ Զահկ[13], մինչեւ Թաւար[14], հայու հեւերու մեռելի մի՞ռատակ արհեւաց։ Հա՞պա գիւղ Թուլաղայա[15], ուր Հայկազանք ասեն, հոմրու ունէր ոգ ու հայի... Կային, բայց չկան, ո՞ւր հեռացան...

Ա՛յլ կարան, այլբա՛ն բարիք ու բերքառատ քաղաքներու, անձրեւներու դէս յուսառատ - ո՞վ գոմբեցաց ապրիլը դիս դին. Ծարաւներու քաղցնող աւազանը ձիներառատ։ Ա՛յլ են հիմա ապջիներուն նագիլ, արանց ուսին կուժեր կարմիր, հոմիատոր երկերը կը հեշտցնէին։ Հան էր բաւէր Կաւէն առաջ. երազ ապրը. յղաւոյ Գիտան հարը... Հոյլ Պեքաւայի Հայաստան կը բաւրէր. ամէն ոչխան հնամանները խոպոպալորդ, ձրմբան գաչար կը լեցնէին կարաանները. մէջ առաջի. խակ չարաչներն ընկեալցի, գալիք հեւբերուն ուռեամաներու կը բերէին...

Ա՛յլ ու հիմա խշապան բարի, որ Թարշիշի սարերէն, արբարբոյի չոգերուն հետ Թարաղայա ի՛ թիկնէր, բերելով մանաներ ոչխի. ոսկեբոյ փրաւած, որ պարարբ ձիրան խարխանայով յաղնուար։ Մանան ու շարխան. կամնարաց խնձոյր. գնանի համ ոնուշ։ Ոսպին հետ, գարեան յուշ։ Հշուշ...

Բարե՛ւ. Զահկ հիւրասէր, ու յիւր ողջոյն քեզ Պարտաւնի. Վատին[16] հան է, բայց հիւրերը հայատին, ո՞ւր մեռցին։ Միշեցի՛ր ԳՈՒՄԱԷԼԷ Բարեկ Կանուշեանի, որ գոմերդեալ գնդ հարսի. Զահկ արտաս ընկեցեալ[17] խմբերդ նրով։

Վերադարձիր, խոպոպալիքեն, արիրան հետ գոլեմի, որ հոմերը Լիբանանի. շանդարձ դառակներդ, բարեր երգեն Ակա Տարանան[18] ու Տապրկեն[19], սուտ սիրտեր ցիրամայնեալ։ Մաքո Աբրի[20] ալ բանաստեղծ, իր Զահկի երգիչն, իր հին երգերը տեսեալ, Սարգսեանների խորհուրդով, նորագեղ յուներով հեշտցնէ փառքը Լիբանանի, որուն Զիմնը սէր է ու արիր՝ ազատութիւն...

ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ

Փետրուար 2001

12. Պեքաայի գիւղաքաղաք, ուր հայեր կառուցած էին բնակարաններ եւ Նիկոլ Աղբալեան բացած էր դպրոց մը:
13. Գեղատեսիլ քաղաք Պեքաայի մէջ:
14. Զահլէի մօտ քաղաք, ուր տարագրութենէն ետք հայեր ապաստան գտած էին, ունէին դպրոց եւ գեղակերտ եկեղեցի, այժմ հոն կը բնակին երեք հայ ընտանիքներ:
15. Զահլէի կէս ճանապարհին այգեշատ գիւղ, ուր հայեր գիւղացնացութեան կերթային:
16. Զահլէի խորքին, Պարտաունիի գետափին գրօսավայր, արաբերէն՝ ծոր:
17. Զահլէ՝ զարդարուած հարս:
18. Ժողովրդային երգ:
19. Լիբանանեան ժողովրդական սար:
20. Լիբանանցի մեծ բանաստեղծ:

digitised by A.R.A.R.@

Մ՛որ ես հիմա հայոյէն Շեխրա[12], ուր Աղբատիանը Նիկոլ, Արարատեան նոր դպրոց մը էր եղեռնած, ուր մանուկներ հայոյելով ԱՐԱՐԻՐԵՆով Մեսրոպաշաւնդ Լուսաւորիչներու հեղինակը կայրին, բայց չիրան, հեքիաթի դարձան...

Քամիներու Պեքասի, բարկացած էին շարիքներէն սատրոսոր Սիմէոն, Զահէլ[13], մինչեւ Թաքոյ[14], հայու հեւքին մեռելի լիշատակ որհնուած։ Հա՞պա գիւղը Թոլասարայ[15], ուր Հայկազանը առեղծ, համբաւ ունէր ապ ու հոյլ... կայրին, բայց չիրան, ո՞ւր հեռացան...

Մ՛որ կարան, այլքա՞ն բարիք ու բնչաւոտ քաղցրութիւն, անձնուիրաբար պէս յաւատաս, ո՞վ ցամքեցուց ապրիլը գիւղին, Խարտանիոյ յոգեցնող ուսպանը ձկնաւոտ։ Մ՛որ են հիմա ապիկներու Դոպեի, արուեստ ուսին կուժեր կարմիր, Կամիտասի երգերը կը հնչեցնէին։ Հոն կը յուսէր կաւէն ուտաց, եղոյ ապրը, լցուած Փիտան նաբը... Հոգը Պեքասի Հայաստան կը բերէր, ամէն ոչնան հնձանները խոզուցարդ, ձմրան պուշար կը բնանէին կարաանները մէջ ուսաքի, իսկ շարաքանները բնիւշի, դարձեր հիւրընկալ ասնաձաղերը կը բերէին...

Մ՛որ ես հիմա իլլապան բարի, որ Թարշիլի սարերէն, արշարոյսի չալերուն հետ Թոլասարայ կ՛իջնէր, բերելով մոռուոր այծի, ալեկոծով փրաստ, որ պուշարը ձմրան խարխանայով յոգնար։ Մանուն ու չորմեան, կաթնոտրոյը խնձոյը, բերնի համ անուշ, Մայրին հետ, գարնան յուշ։ Մշաշ...

Բարե՛ւ, Զահէլ հիւրասէր, ես բիւր ողջոյն քեզ Պարասա՛ղին, Վասին[16] հոն է, բաց հիւրերը հայուսին, ո՞ւր Մայրին Աշխեղ՝ ԳՈՒԻՍԱՆը Բարսեղ Կանաչեանի, որ գուիրուեց դեղը հարսի, Զահէլ արտաս ամուսնանի[17] խմբերգերով։

Վերադարձիր, խաղաղութիւն, օրերուն հետ մոգեմի, որ հոգիերը Լիրանանի, յանձնուիր զարանիներդ, բարձր երգեն Աբու Խալանան[18] ու Խաղբէն[19], սատան աբուտեր ցիրամանիներ։ Ցանցա Աբին[20] ալ բանաստեղծ, իր Զահէլի երգիրին, իր հին երգերը ամուլցած, Սպասմանիներ խարհարդաք, նորոգեալ շանդով հնչեցնէ փոսքը Լիրանանի, արուն Զիանը սէր է և արեւ՝ ապատութիւն...

ԵԱՀԱՆԴԵՍԻՆ

Փետրուար 2008

12. Պեքասի գիւղաքաղաք, ուր հայեր կառուցած էին բնակարաններ եւ Նիկոլ Աղբալեան բացած էր դպրոց մը։
13. Գեղատեսիլ քաղաք Պեքասի մէջ։
14. Զահլէի մօտ քաղաք, ուր տարագրութենէն ետք հայեր ապաստան գտած էին, ունէին դպրոց եւ գեղակերտ եկեղեցի, այժմ հոն կը բնակին երեք հայ ընտանիքներ։
15. Զահլէի կէս ճանապարհին այգեշատ գիւղ, ուր հայեր գիւղագնացութեան կ՛երթային։
16. Զահլէի խորքին, Պարտաունիի գետափին գրասավայր, արաբերէն՝ ծոր։
17. Զահլէ՝ զարդարուած հարս։
18. Ժողովրդային երգ։
19. Լիբանանեան ժողովրդական պար։
20. Լիբանանցի մեծ բանաստեղծ։

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱՌԸ ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ

Անձայն. անշշուկ, անշեղ
Շուրի մէջ աշխատողն եմ ես
Կը դիպեմ. կը տեսնեմ
Կը զգամ, կ'ընդունիմ
Ամենակարևորը կապարելի գործերէն
Ցեղիս ելքին ի շահ:

Ու կը գործեմ -
Կը գործեմ հաւատացեալ
Կը գործեմ անփառունակ.
Ոչ կեսիարաբք, ոչ արդիւնք շօշափելի
- կամ շատ յետոյ -
- կամ շատ քիչ -
Այլ կոյր աչքեր - խուլ ականջներ
Եւ արգելքներ - ատրեր - պարներ
Բայց եւ անենկում կամք պայքարի:

- Թէ անցրպերի մէջ գիտեցերանաւ է, ուղարկուեր
Կամ գիսաւոր մըն է անցեր մեր երկիներէն
Թէ Ջոյիրի կամ Ռուանդայի մէջ երկու ցեղեր
Ջիրար կը ջարդեն. կը յօշոտեն
Թէ Պալկանի մէջ յեղափոխութիւն է, դայթեր
Կամ անկուշտ ախորժակներ
Իրարի եւ Լիբանանի աւերումով
Նոր Միջին Արեւելք մը կը ձեւեն
Աշխարհի քարտէսին վրայ -
Ես
Ոչ անպեղեակ - ոչ անգգայ
Բայց ես
Ես ի՛մ գործիս հեգաձուտ
Ես լեզուի մշակ
Տասնվեց դարու հնաւորութենէ
Ոգի ի բոին
Այբ-Բեն-Գիմ կը ցանեմ անմշակ դաշտերու
Մայրենի լեզու կը պատուաստեմ
Օտարացած բերանները
Մեսրոպեան հրաշքն ու փառքը կը պատմեմ
Անգիտակ Հայորդիներու -
Մինչ մարդիկ Փարիզի յոյսերուն մէջ կորուած

digitised by A.R.A.R.@

Ինչպէ՞ս Մարս Ասեղնագործ Գլուխոցը
Կը բացուի կնանքիս մէջ

Մարիանի թեւերուն եւ փէշերուն մէջ արբշիռ
Տղմա կ՚ուրեն, շուրջպար կը բռնեն. հէ՛յ.
Իսկ ես գոյնս բառին ծագումով կը գրադիմ
- արմատով - ճիւղերով - գարաձումով - փոխանցումով:

* * *

«ՏՈԼԻ»

Թո՛ւփը խաղողի - գերեզը խաղողի
Զոր Զրհեղեղն յեկոյ
Երկրորդ մարդկութեան նախահայր
Նոյ Նահապետը տնկեց

digitised by A.R.A.R.@

Նախիջևանեան - Արարատեան դաշտերուն
Որպէս շնորհակալութիւն Աստուծոյ
Որպէս խորհրդանիշ նոր կեանքի, նոր մարդկութեան
- Աստուածային անձրեւներով լուացուած
Մեղքերէն ձերբազատած մարդկութեան -
Ու կեանքի շարունակութեան :
Եւ որպէսզի դառնայ անմոռանալի խորհրդանիշ
Քանդակուեցաւ ամէնուրեք
Խաչքարերուն - եկեղեցիներու արտերուն խոյակներուն:

«ՏՈՒԻ»

Տնկուած առաջին թուփ ա տերև
Որ Նայիրեան Տիկիններու
Մատներուն մէջ անզուգական
Դարձաւ ՏՈՒԻՄԱ անմահական
Բայց յետոյ
Ամէն տեղէ փախուստ տուող
Ամչկոտ «Ինի»ի կորուստով
Բերնէ բերան, սեղանէ սեղան, երկրէ երկիր
Դարձաւ ՏՈՒԷՄԱ ընդհանրական:
Էհ, կերէք, անո՞ւշ ըլլայ,
- Հայուն ստեղծածը բան է միշտ -
Միայն թէ անունն ալ հեղը ընդունեցէք ու գտածեցէք
Տ Ո Ւ Մ Ա
Եւ ոչ հնարածոյ
Լիցք, Խճուպակ, Էլոն կամ Փաթաթակ
Եւ դեռ ի՞նչ բառեր նորելուկ:

*
* *

ՏՈՒՄԱ

Վեցհազարամեայ բնիկ բառ հայկական
Վեցհազարամեայ գոյին
Որ բրինձն ու սոխը, միան ու համեմունք
Հարաւնկան հագուստի մէջ պատուած
Դարձաւ գոյնս նահապետական
Զգեցաւ նոսա իմաստ կրօնական

digitised by A.R.A.R.@

Թոթափելով միսն ու իրդ կենդանական
Ու կդառնայ Պասուց Տղմա անմահական
Պարունց սեղանները թագաւորական
Հայաստանէն Միջին Արեւելք ու Արեւմուտք
Մինչեւ հեռաւոր հիւսիս, մինչեւ Շուէդ
Դառնալով թագուհին՝ բմային արուեստի:

Արժանաւոր ներկայացուցիչ
Նպիրեան ստեղծագործ հանճարի
Որ սակայն ինչքան ընդհանրացաւ
- Իրացունցաւ օտարներէն -
Իր անունն ալ այնքան մոցուեցաւ իրենցներէն
Որոնք այսօր նորօրեայ անուններով
Կը փորձեն գինք կոչել
- Ինչ հեթանոսութիւն -
Ներէ իրենց Նոյ Նահապետ
- Քարը ճակտին
Միշտ իրենցներէն մարդ կը պակսայ .

*
* *

Բայց ամէն մարդ՝ իր գործին
Ես ալ բառ յոդ բնենամ, բառ ուսուցանեմ
Բառով սնանիմ ու բառով սնուցանեմ:

ԴՈԿՏ. ՀԻԼՏԱ ԳԱԼՖՅՈԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Փարիզ, 28 Հոկտեմբեր, 2006.

digitised by A.R.A.R.@

Ծանօթ.-

ՏՈԼԻ բառի արմատաբանութիւնը, Հր. Աճառեանի «Հայերէնի արմատական բառարան»ին մէջ բացատրուած է հետեւեալ ձեւով.

«ՏՈԼԻ - խաղողի դդմ (Գիրք Վասպուրականի. Վենետիկ. 49, 142. 213). Տոլոյ գնեցեալ, գրուած է գոլի: Բառիս հետ նոյնն են ասիկերէն՝ Տոլ (խաղող)»:

Ա.Մարիանեանի. Ե.Հրաչեանի, Դատիանոսեանի բառարանները նոյնպէս կու տան խաղողի թուփի, տերեւի իմաստը: Բառը, յետագայ դարերուն, հարեւանէն անցած է ուրիշ լեզուներու եւ ազգերու, (յոյներու, թուրքերու, եւրոպացիներու), սակայն միայն որպէս կերակրատեսակի անուն, առանց ազգագրական իմաստ ունենալու անոնց լեզուներուն մէջ:

Այս կերակրատեսակի գործածման մէջ մեծ դեր ունեցած են թուրքերը, որոնք Արդ զարէն յետոյ տեղաւորուելով Հայաստանի հողերուն վրայ, իրագործած են այս կերակրատեսակը, իր անունով միասին եւ գայն գործածած են Օսմանեան Կայսրութեան գաղթավայրերուն մէջ: Սակայն այս բառին տրուած են յեցնելու իմաստ՝ կերակուրի պարզաստման ձեւէն դարկով, այսինքն՝ «տերեւը լեցնել», իսկ որ սխալ է, քանի որ տերեւը ոչ թէ կը լեցնեն, այլ կը փաթթեն ինքն իր վրայ: Հայերէնէն թրքերէնի անցնելով, «դոլմա» բառը ժամանակի ընթացքին թրքերէնի մէջ ձեւոնց տուած է «դոլմաթմաք» բային (լեցնել), որմէ յառաջացած է նաեւ «դոլմուշ» բառը (լցուած), որ այսօր կ'օգտագործուի բաբի վարդանելու կողմէ, ինքնաշարժի հինգ յանձախորդով լեցնելու իմաստով, որ բնաւ կապ չունի այլեւս խաղողի հետ...: Իսկ դոլմա բառին անցքը միեւնոյն Շուէր, Միջին Արեւելքէն դէպի հիւսիս գաղթող հայերու շնորհիւ եղած է: Շուէրերէնի մէջ կ'օգտագործուի «Քոլ դոլմա» ձեւով (kål dolma), որ կը նշանակէ կաղամբի դոլմա: Շուէրի մէջ ոլթաստունկի բացակայութեան պարագայով, հայերը այնպէս արիւնուած օգտագործած են կաղամբի տերեւը: Իսկ ներկայիս, Շուէրի կամ Նորվեկիայի մէջ, կաղամբի տերեւները փաթթելու փոխարէն, կաղամբին դանկի կարծր մասը փորելով, այդ փոսին մէջ կը լեցնեն խոզի միս եւ գայն կը կոչեն կաղամբի դոլմա: Կարելի է շուէրերէն-ֆրանսերէն երկլեզու բառարանի մէջ ալ գտնել դոլմա եւ քոլ դոլմա բառերը: Արեւն, սխալ է կարծել, թէ դոլմա բառը թրքերէն է, քանի որ միայն հայերէնի մէջ է որ ազգագրական իմաստ ունի:

Հ. Գ. Փ.

digitised by A.R.A.R.@

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄԱՆԱՊԵՏԵԱՆ

ԿԱՏՈՒՆԵՐ

ՔԻԹՈՒՇԻԿԸ, ԻՄ ԿԱՏՈՒՆ

Շատ համակրելի կատուիկ մը ունիմ սիրելի Քիթուշս: Առատաբեան կը մլաւէ ու իր «փայը» կ'ուզէ (միսիկ, հաւիկ, եւայլն): Ապա կը զբաղի իր բնական պէտքերով եւ «արդուզարդ»ով: Երկու-երեք ժամ կը խաղայ, իր մկնիկ խաղալիկներուն հետ: Գլուխ-գործոց է Քիթուշս:

Կրկին կը ճաշէ (փառաւոր) ու երկար կը նստի իր կարմրուկ սակառին մէջ: Երբ արթննայ, շատ մեղմիկ է եւ համովիկ: Կը սիրէ որ շոյես զինք ու գգուես վիզիկին տակ, փորիկին վրայ...: Սիրուած կատու է եւ ձեռքէ-ձեռք կ'անցնի: Կը համբուրեմ զինք ագահութեամբ ու սիրով:

Երեկոյեան կ'ուզէ ուրել ու խաղալ: Կը զբաղինք իրմով մինչեւ յոգնի (բայց աշ ժամերու) եւ մտնէ անկողին՝ ուր կը քնանայ մշիկ-մշիկ ու երազներ կը տեսնէ: Շատ կը սիրէ ծառ, ծաղիկ եւ շնիկ: Հմայուած է գաղթող թռչուններու երամներով: Ուշադիր է ու խելացի, նաեւ՝ անդաստիարակ չէ:

Կը սիրեմ քեզ այնքան, Քիթուշս համով: Ընտիր կատուիկս, անշահասէր են զգացումներս առ քեզ: Կ'ուզեմ միշտ մնաս եւ ապրինք միասին, ուր ալ ըլլայ՝ հոս թէ հոն:

Սիրով՝
Շուշիկդ

ԿԱՏՈՒԻՍ

Քիթուշիկ, անուշ փոքրիկ
եղեմական համովիկ
կը խաղայ մշիկ-մշիկ,
վրդովիչ ու խանգարիչ:

Քիթուշիկ, քաղցր բալիկ
կը ծամէ միշտ ագահիկ
կը համբուրեմ զերթ մանկիկ՝
կը ճաշակեմ զերթ խորտիկ:

Քիթուշիկ, մանրիկ կատուիկ
այքերը մեղմ ու մաքրիկ,
կը մլաւէ իբրեւ վագրիկ
կը սիրէ մուկ եւ խաղալիկ:

digitised by A.R.A.R.@

ԽԱՂ ՄԿԱՆ ՀԵՏ

Քիթուշս փէր է մի քանի մկնիկներու: Կը հալածէ զանոնք օրն ի բուն: Անշեղ նպատակին դիմելով՝ կը խաղայ խենթ ու ճարպիկ:

Քիթուշիս ընկերները կեղծ մկնիկներ են գոյնզգոյն: Եւ փոքրիկ գնդակիկ մը՝ երփներանգ: Ունի վագրիկ. ճուտիկ. ագռաւ. որ կը սիրէ ու կը կրծէ անհոգիկ:

Քիթուշիկս ասուն չէ, բայց հոգի մը ունի մանրիկ, ոչ կը հասկնայ ոչ. կ՚ընբոշխնէ ամէն ինչ: Ունի ուղեղ, զգայարանք եւ բնազդ: Դեռ փոքրիկ է, բայց զգայուն եւ զգայէիկ: Իր մորթիկը եւ առատ բրդիկը փափուկ կը զգիսեն բոլորս անխտիր: Մենք կը բաշխենք իրեն համբոյր ու պաչիկ՝ Քիթուշիկին համովիկ:

ՄԵՂՐԻԿ

Քիթուշս՝ ագուկ մեղրիկ
կ՚ասինքնէ զիս իր խաղով
իր քնքշութեամբ ու լաւով:

Քիթուշս՝ անտէր ծագիկ
կը մնաէ միշտ նրբիկ՝
անօթութեան պահերուն:

Հաւիկ խոզիկ ան կը սիրէ համտեսել
արագ ագահ՝ պատառիկներ ծամծմել
ու ջուր խմել՝ իր լեզուիկով յանկուցիչ:

ՋԱՆԳԱԿՆԵՐ, ՋԱՆԳԻԿՆԵՐ

Քիթուշիկս ունի գոյն-գոյն զանգակներ
կարմիր, դեղին, կապուտիկ
որ կը կապենք իր բրդիկ վզիկին:

Կը վազվզէ կը ցատքտէ կը կայտռէ
երբ փոքրիկը լի է հաւի մսիկով,
ու գողդրիկ կը միզէ աւազին մէջ խճաքար:
Իսկ երբ քունիկը կու գայ

digitised by A.R.A.R.@

կ'երկարի փաբատրիկ՝
իր սակաբիկին մէջ գամբիւդ։

Թաթիկները եւ փոփիկները բաղիկ
կ'երկարէ, ու իրանը կ'ուտեցնէ պճնանքով,
կը պլդի կը սեթեւեթէ շրջմոլիկ։

Ջանգանկներն իր կ'երգեն խեղաբիկ...

ԻՄ ԿԱՏՈՒՆ

իմ կատուն է դեռ փոքրիկ
չորս ամսեկան ու ջաղլիկ
կը պահանջէ որ զինք շոյենք, փայփայենք
փաղաքշանք եւ գուրգուրանք կը հայցէ
իմ կատուն է երկմիտ ու մանաւանդ զգայնիկ...

ՊՍՊՂՈՒՆ

պոչիկ ունի պսպղուն
փորիկ ունի բրդոտիկ
աչքեր ունի անմեղուկ
բերան մը ունի՝ վարդիկ
եւ ականջներ սրածայր
սուպանուն է Իշխան Հարդի մեծատուն

*
* *

իմ թանկ կատուն է մոլար
եւ մոլեգին եւ վայրիկ
փոդոցի շնիկը երբ հաջէ՝
կը զգասպանայ կը յոէ,
նուրբ ու քնքուշ հոգի մ'ունի ինք փոքրիկ
եւ սպիտակ ատամներ կրծոտիկ
(վարժ կատուիկս մարդուած է աճագին)

digitised by A.R.A.R.@

ՊՈՉԻԿԸ

Քիթուշա ունի անուշ պոչիկ
որ կը խածնէ ու կը շարժէ անընդմիջոր,
Քիթուշի պոչիկն է խեւուկ այլ խենթուկ,
ինձ կը շոյէ ու կ'ուզենքնէ մշտապատ,

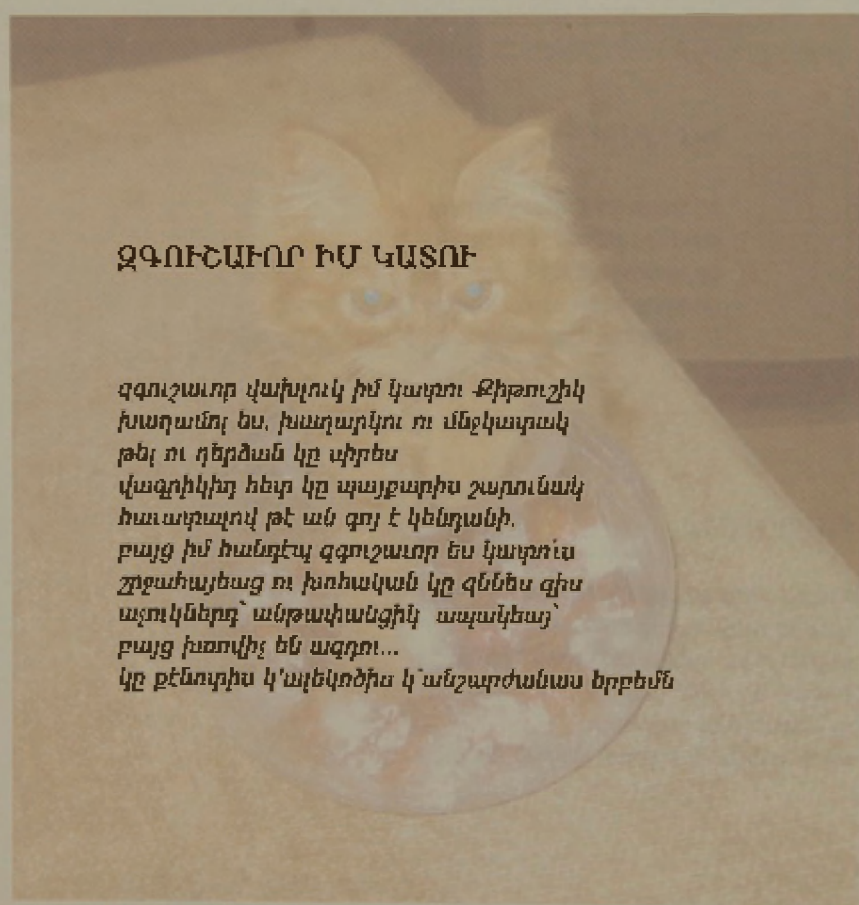

ԶԳՈՒՇԱՒՈՐ ԻՄ ԿԱՏՈՒ

զգուշաւոր վախլուկ իմ կատու Քիթուշիկ
խաղամոլ ես, խաղարկու ու մանկապատակ
թել ու դերձան կը սիրես
վազդիկիդ հետ կը պայքարիս շարունակ
հաւատալով թէ ան գոյ է կենդանի.
բայց իմ հանդէպ զգուշաւոր ես կատու
շրջահայեաց ու խոհական կը զննես զիս
աչուկներդ՝ անթափանցիկ ապակեայ՝
բայց խոսվիչ են ազդու...
կը քէնուդիս կ'ալեկոծիս կ՝անշարժանաս երբեմն

ԿԱՐՕՏ ԱՌ ԿԱՏՈՒՍ

կարօտեցի իմ կատուիկը բարի՛
ու կարօտս ահագնացաւ հեռուէն
(ով ջան լոքիկ իմ կատուս)
փնտռեցի զինք երազներու մէջ մթին
ու զգացումս բորբոքեցաւ առաւել
(օ՜, շրջրոքիկ անասնական իմ զազան)
աստեղուածային խորհրդաւոր Քիթուշիկ

digitised by A.R.A.R.@

ՔԻԹՈՒՇԻԿԻՆ ԱՆՈՒՐՋՆԵՐԸ

օր ու գիշեր ան կ'երազէ անտերունչ
իմ զգայնիկը Քիթուշիկ,
անրջային քաղցրիկ իր երազաշխարհին մէջ
կը տեսնէ մուկ ծաղիկ եւ վագրիկ
ու երբ բունը գինք լքէ՝
կ'ըլլայ մեղմիկ դաշն ու հանդարտիկ
Քիթուշիկի ցնորքներուն հետ չքնաղ
կա՛մ արդեօք զերթ լուսանցքի զարդանախշ.

ՔԻԹՈՒՇԻՍ ՀՐԱՇՔ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ու դաք նրագն իմ մարեցաւ, ես քարացայ կենդանի: Քիթուշիկս՝ արկածահար՝ շիջեցաւ: Սրտիս մոմը հանգեցաւ:

Մեղա՛յ քեզի, շատ սիրուած իմ կապտուիկ: Լուսահոգի բարեհոգի իմ ոսկի Քիթուշիկ:

Լացի, լացի: Բայց... Ապրուած դուաւ եւ առաւ՝ հեգ նոխազս Քիթուշիկ: Սիրեցի քեզ կաթոգին, պիպի պաշտեմ քեզ յաւէտ: Օր մը հոգիս պիպ՝ նուրբ հոգիդ համբուրէ, օր մը սա մշուշուած կեանքէն վերջ... որ դարարկ է ու թափուր, առանց իրեն՝ իմ երկնային Քիթուշին:

Աչքերս քու աչքերդ կը ցանկան: Զոհաբերուող մոգութեանդ երկրպագուն եմ:

Շուշիկ

ՔԻԹՈՒՇԻԿՆ ՈՒ ԱՆՀՈՒՆԸ

Քիթուշիկս երկնքին մէջ յայտնեցաւ
Քիթուշիկս զբօսանաւին վրայ դէպի բաց ծով մղուեցաւ
ու քաղցր էր ու հպարտ
դէպի անհունը նաւարկեց միշտ ազնիւ,
Քիթուշիկս՝ համով հոտով համբարձաւ
բաց ծովերն ու անհունը գինք առին -
բարձրաձիգ իմ կապտուիկը
Ապուծոյ մոտին եղաւ
Քիթուշիկս զօրավար, Քիթուշիկս զիեռտր

« Բ Ր Դ Ի Կ Ը »

Կաթնասերի ու ապիտակի խառնուրդ Բրդիկ մը յայտնուեցաւ կրկին մեր տունը: Նոր Բուրդիկն է, որ Քիթուշիկը ուղարկեց մեզի՝ ի հարցուցում: Իր հայրենիքը հեռու Ուքրաինան է. եւրոպացի է Բրդիկը, իր համովիկ քիթիկով եւ կանաչ-կապոյտ աչքերով: Շատ փոքրիկ է ու մանրիկ, դրովայնը ճերմակ-ճերմակ, ականջներն ալ սրուլիկ: «Մա» կը կրկնէ շարունակ, կարծես անո՛ւշ կը մայէ...: Ճկուն, ճուպուկ, մատղաշ ճուտ է Բրդիկը. շարժուն է եւ մեզ միշտ կ'ուրախացնէ:

Դեռ փոքր է ու համով կաթիկ կը բուրէ...:

ՄԵՐ «ԲՐԴԻԿ»ԻՆ ՍԱԿԱՌԸ

Բուրդիկը կը սիրէ հանգչիլ իր եղէգնեայ կողովիկին մէջ: Գեղեցիկ է Բրդիկը իր սակառիկին մէջ, պաշտպանուած բարձիկներով, շալերով: Տոպիկներով կը զարդարէ փափուկ ներքնակը եւ իր անդրդուելի տաք անկիւնը կը ստեղծէ: Սակառիկը Բրդիկի ննջարանն է, բնակարանը, ապարանքն ու դղեակը:

Քմբուլներն ու թաւիշները կը սիրէ՝ ու կը պառկի անոնց վրայ: Եւ երբ աչքերը բանայ՝ անուշիկ քունէ մը յետոյ՝ սիրունչիք է ու համեղ, փուռէն նոր ելած փոխիմնձով գաթայի մը նման:

Միտրժահամ անուշաբոյր է մեր կատուիկը «Բրդիկ»:

ՋԱՏԻԿԻ ՀԱՒԿԻԹ

«Ջատիկի հաւկիթի կը նմանի», ըսաւ Թամարը Բուրդիկիս: Ահա՛ կու գայ Ջատիկը ու Բուրդիկը եկաւ միասին: Իբրեւ ձօն զատկական եւ տօնական կարկանդակ:

Հմայիչ են իր աչքերը, յանկուցիչ: Երազներուն վրայ կը պարեն իր գոյգ գանձերը ծաւի: Հոն կը թռչին խօլաբար ու մեղմօրէն կը ժպտին՝ մեր ցաւերուն ու կէրքին: Երբ երազը կը մեղմէ զորշ իրականութիւնները բազում, երբ կատուիկիս բուրդիկները թաւշեայ՝ կ'օրօրեն հոգիները միանակ:

Ջատիկի նապաստակի մը նման՝ Բուրդիկս բախտ կը բաշխէ ադամորդիներուն բոլոր: Մի՛ հալածեր (ընթերցող) ազնիւ երազը կատուիս եւ թող լինի Ցարդ...:

digitised by A.R.A.R.@

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ

Ամբողջական սիրով քեզ գրկեցի իմ Բուրդիկ: Իմ խապտուտիկ երանիկ: Ո՛ւր էր թէ Քիթուշս մլաւէր մեր կողքին...:

Իմ օրերուս տարածութեան մէջ անհուն՝ ահա՛ նոր սէր մը ծնաւ, որ կը ստիպէ ապրիլ, մաքառիլ: Կը շփշփեմ գիեք. կը փայփայեմ, կը գրգեմ. կը հաճոյանայ ու կը «մայէ» ականջիս. կը համբուրեմ անվարան: Բուրդիկս կը նրանցայ ու կը նուայ անուշիկ:

Փաղաքուշ ու քմայքուտ կը խօսինք մենք միասին ու ժամանակը կ'անցնի օրերու միջոցին մէջ ծաւալուն: Տարփածու է. սիրող է մեր կապտիկը «Բըրդուշիկ»:

ՅԻՇԱՏԱԿ

Քիթուշիս

Արդէն տաս օր, թերեւս տաս դար: Ան մեկնեցաւ՝ իմ մնջիկը Քիթուշիկ: Հոգիս վէրքը բաց է ցարդ ու կը յիշեմ քեզ, իմ Քիթո՛ւշ: Տաք սէրս կը կայծկլտայ առ յաւէր:

Գեղեցկութիւնդ, կիրքդ զիս գերեցին, սէր-կապտիկ: Քնաւորութիւնդ զգլխիչ տակնուվայեց սիրտն իմ, ո՛չ կատուս: Մեկնումդ դառն էր այնքան՝ օ՛քաղցրիկ, օ՛կրքոտ: Ես կը յիշեմ ամէն ժամ:

Քիթուշիկս հիմա դրախտի մէջ կ'աղօթէ...: Ցաւիպենահամ կապտիկս մոլար...: Ընդմի՛շտ սիրելի:

ԲՐԴԻԿԸ՝ ԻՄ ՎԱՅԵԼՔՍ

Քաղցրահամ ու համեստ իմ Բրդիկը վայելքս է առայժմ: Ահա՛ շաբաթ մը ի վեր ան հիւր է ինծի՝ բարեհամս անմահիկ: Կը խաղայ, կը քնանայ՝ առաւօտէն մինչ իրիկուն: Ինքզինք անշեղ կը լուայ ու կը մաքրէ՝ մեղմօրէն: Շատ կը սիրենք զինք հիմա:

Խապտուտիկ է Բրդիկը՝ ալեծփուն երանգներով իր թաւիշ: Փափուկ բարձ մը գրաւելով՝ ան կ'երազէ անդադար: Ու կը խաղայ երեւակայական իր խաղով միշտ տարուած: Խապտուտիկ է, բայց եւ մանրիկ եւ նրբիկ: Կը սիրեմ իր մորթիկը, աչուկները կապտա-կանաչաւուն եւ ականջը սրուլիկ: Տոտրիկները թաթիկները պոչիկը կը փայփայեմ՝ երջանիկ:

Բրդիկս երփնաթոյր համեստ [illegible]ի է անչափ: Կը վայելեմ իր քաղցրութիւնը հոգեպարար եւ մաքրաշունչ:

526-2017
digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՒՐԴԻԿԻՍ ԲԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ամբողջական անչափելի է Բուրդիկիս բարութիւնը. արբշիռ՝ յափշտակուած ենք իրմով: Ինչ լաւ է. երբ մեղքն է բացակայող, տարտակայ: Զուարթուն Բուրդիկն է անիկա: Բարձրերէն մեզի եկաւ այցելու...:

Միստիկ կապուս կը փրկէ զիս հանապազ...: Կը գրուցենք հրեշտակներու բարբառով, կը հաղորդակցինք գաղտնի կանոնով մ'աներեւոյթ ու առկայ...: Գրկիս մէջ Բուրդիկս կ'անէանայ, կը խոկայ:

Խորունկ հմայիչ աչքերն իր կը սառին անյայտ կէտի մը վրայ հեռակայ...:

ԲՈՒՐԴԻԿԸ՝ ԿԵՐՈՆ

Ան անհատնում կերտոն մըն է, որ կը վառի ապահով: Կ'աղօթեմ իր աչքերու երփներանգ հայելոյն դէմ՝ համեստ ձագս կ'ընդունի մրմունջդս...: Կը մրմռայ երբեմն ու երբ շոյեմ վզիկը՝ կը խայտայ խայտաճամուկ, կը կայտռէ ու կը ցնծայ, բերկրանօք:

Իր հոտքը, խանդը, մլաւիւնով մը կ'արձակէ աշխարհին: Կերոնի մը նման կը վառի ու կը վառի, իմ խելաքը սիրուն: Կը պաշտէ կոթ ու ցօղուն, ժապաւէն, դերձան, լար, մանած:

Իշխանազուն եւ գէր է կերոնս, եւ գրիեգորքը Բուրդիկի կրկէսն է հին ու նո՛ր:

ՄԵՆՔ ՄՕՏԻԿ ԵՆՔ ՅԻՐԱՒԻ

Բուրդիկիս նայուածքը խոհուն՝ բիբերուս մէջ մեծ սիրով կը կրեմ: Անհուն են իր շեղ աչքերը լուսարձակ: Մենք մօտիկ ենք, անհուանօրէն մօտի՛կ իրարու:

Շնորհ ու վայելչութիւն կը ծաւալէ սիրունս Բուրդիկ: Հոգեզմայլ սքանչանքով մը կը հիանամ մի՛շտ իրմով: Սրտբաց, աեեենգ է կատուիկս պոհեմ:

Ան կը սփոփէ մաքդոց բոլո՛ր հոգերը: Երբ զինք խենթի պէս կը փաղաքշեմ արդ կը զգամ ու կ'ապրիմ՝ մենք մօտիկ ենք յիրաւի: Սէր կը շռայլեմ ես իրեն:

Ո՛վ շրջահայեաց Բուրդիկ իմ, փոքրիկ փարօրինակ փարփաձու:

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՒՐԴԻԿԸ ԵՒ ԹԱՄԱՐԸ

Թամարը շատ սիրեց մեր Բուրդիկը ընտիր: Կ'օրօրէ ու կը շոյէ զինք երկարօրէն եւ մեղմիւ: Բուրդիկը կը լռէ եւ կ'երջանկանայ գրկին մէջ:

Թամարը կ'ապրի հիմա Բուրդիկի «նոսթալժիա»ն, զի մեր կատուիկը երէկ տեղափոխուեցաւ փոքր քրոջս մօտ, ուր պիտի ապրի այսուհետ: Ազնուացեղ մեր կատուն գերեց սրտերը բոլորի:

Քիչ եւրք կ'երթանք Բուրդիկի տեսութեան: Ու մեր սրտերը այժմէն փոթորկած են եւ կարօտ...:

*
* *

Բուրդիկը քաղցրիկ բալիկ
յար կը ենչէ սենուշիկ.
«մա» կը մլաւէ համոյիկ
երբ կ'արթննայ իմ կատուիկ:

ԲՐԴԻԿԸ՝ ԿՐԿԻՆ

Կրկին իմ մօտ է Բրգինը՝ սէրս: Կը վայելենք մենք գիրար օրն ի բուն: Կ'ապրիմ կը մեռնիմ իրմով յագեցած եւ լի:

Խորհրդաւոր է սէրս կատու: Ամոթ հասկի մը նման, իր մարմինը կը գոյանայ, կ'ամրանայ օր ըստ օրէ: Նայուածքը կը խորանայ ու կը փախչի ինձմէ երբեմն, բայց կը դառնայ կը վերարծարծի իր դնչիկին համակրելի մէկ շարժումով ու խաղով:

Վայրենիկ է ան ա յանախ վայրագ՝ երբ կը կրծէ մատներս, մոլեգնոտ: Բայց մեղմիկ է՝ երբ քնկոտ կը թափառի շուրջբոլորս դարձդարձիկ:

Հպարտ է միշտ Բրգիկս եւ խելացի, եւ թափանցող, եւ խստերախ շրջմոլիկ:

Կը սիրեմ զինք, ահարկու...: Ու կրկին:

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՒՐԴԻԿԻՍ ԱՂՕԹՔԸ

Բուրդիկս ինձի հետ միշտ կ'աղօթէ «Տէ՛ր, ըրէ որ ես ապրիմ, պէտք է ապրիմ ու գոյանամ ամէն օր եւ ամէն ժամ: Պէտք է սիրեմ, ընդմիշտ սիրեմ աղօթեմ...»:

Բուրդիկիս աղօթքը հոգիիս մէջ կ'արտացոլայ անոր էութիւնը անմեղ: Իմ կատուն գանձ է անգին, աներկբայ: Ան երբեմն կը վերյիշէ իմ Քիթուշիկը ասեցեալ...:

Իմ «միմին» կախարդական հմայիլ է, ճակտի գիր, բախտ ու վիճակ· Զուսի փքանք, խրոխտանք: Բայց հաճոյք է, եւ զբօսանք, եւ ախորժ: Սիրելի:

Բուրդիկին հետ ես կ'աղօթեմ առ Աստուած, որ աշխարհը դառնայ քիչ մը քաղցր, փանելի: Որպէսզի չար մարդիկ փարաբախտ չմօտիկեան ալ մեզի, չիշխեն չարին դրդումով, չապականեն երկինքներ եւ երկիր:

Բուրդիկիս մոգ պաղատանքն առ Աստուած ընդունելի է յաւէտ:

ԱՉՔԵՐ

Աչքեր ու նայուածք՝ Բուրդիկս համայն: Աչքեր գեղեցիկ, նայուածք՝ պարզ, խորին: Կը քարանայ կը դիտէ քեզ, կ'արբենամ: Կ'իյնամ իր խոովքին մէջ ջինջ այլ մեկին: Պայծառ ատուկներ քեզ կը վրդովեն ու շփոթութիւնդ սաստիկ կ'ընդլայնի...:

Հոյակապ հայեացք, բաց, եւ բացարձակ: Հորիզոնին՝ նաւակը առկախ, արբշիռ ուտաց: Կղզեակներ չկան նոյն հորիզոնին՝ այլեւ գոյգ մը գունդ՝ կրակոտ գուլպ ակն սրատես, ընտիր լուսաբան:

Զոյգ մը աչքեր՝ Բուրդիկս ամբոխը:

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՒՐԴԻԿԻՆ ՀԵՏ ԿԸ ԽԱՂԱՄ

Բուրդիկս կը սիրէ լուրջ անլուրջ խաղերը բոլոր: Կը հրաւիրէ զիս, օրպէսզի խաղամ իրեն հետ: Գնդակը կ'արձակեմ... ու կը վազէ կը յարձակի կը բռնէ զայն ակռաներով սրուլիկ: Եւ յանկարծ եւ յեղակարծ՝ աւ կը դադրի խաղալէ, կը զննէ զիս անուշիկ: Կը խօսակցինք մտերիմ:

Բուրդիկս՝ երբեմն ծոյլիկ՝ կռնակին վրայ կը պառկի, սպասելով որ շոյենք զինք ու սիրենք: Ապա կրկին գնդակը կը հալածէ, կ'ահագնանայ, կը սպասի եւ տարօրինակօրէն թմբիր մը կ'այցելէ զինք ապահով:

Բուրդիկը կը ննջէ, եւ երազին հետ զուգահեռ՝ մենք միասին անընդհատաբար կը խաղանք:

ԵՐԵՒԱՆԵԱՆ ՄԻՄԻՍ

Երեւանեան տան պարտէզիս մէջ առաւօտ մը յայտնուեցաւ իմ մոխրագոյնիկը՝ Միմին: Պանրիկ գտի որ ուտէ, հաւաքեց քոյր եւ եղբայր: Երեք են հիւրերս նոր:

Ընդունեցի զինք ուրախ եւ Բուրդիկիս կարօտով: Վերադարձիս Լիբանան կը վերյիշեմ երեւանեան հիւրերս սինլքոր: Փողոցի կատուիկներ էին արդ՝ ու կ'ապրէին երբեմն պարտէզիս փայտեայ ապաստարան սենեակին մէջ կիսաւեր:

Մտերմութիւնս չափազանց էր իրենց հետ: Բայց բարիք էր ու բերկրանք զիրենք կերակրելն առաւօտեան: Երախտապարտ չէ՞ն կարծէք առ հիւրընկալն ու օթեւանը իրենց:

Զարմացումով կը քննէին աչքերս, որոնք դիտեցին թէկուզ կարճ պահիկ մը զիրենք: Համով, փողոցային ծագումներ...

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՒՐԴԻԿՄ ԼԱՐԱԽԱՂԱՑ

Բագում են լարախաղացութիւնները Բուրդիկին: Այո՛, կը ցատքըտէ ա կը խաղայ երբ երջանիկ է. անվրդով: Աթոռներու թեւիկներուն եւ ոտքերուն՝ ինքն իր վրայ կը դառնայ, ինքնիրմով կ'արբենայ յոփացած: Մի՛ հանովն է ան երբ կուշտ է եւ առողջ:

Բուրդիկս զիրուկ է հիմա, բայց տակաւին խենթուկի պէս կը խաղայ: Իր հաճոյքին մէջ միշտ բարի, գարօրինակ կ'արբենայ: Կոռնակին վրայ պառկած՝ մարմինը ձիգ կ'երկարէ. ու կը սպասէ թերեւս որ իր վզիկը շոյես, փայփայես:

Ազնուական է Բուրդիկս, իր խելառիկ խաղին մէջն անգամ: Չունի աւելորդ շարժում անպատկառ, անմահական է առաւել քայլուածքին յետոյքին ոիթմն օրօրան. ծեքծեք ու հատրատ:

Բայց խաղերէն ետք կու գայ Բուրդիկիս հայեցողութիւնը, խոնջումնը անհատնում: Գլուխ-գործոց իր զոյգ աչքերը երազկոտ... արտաւոր այլուրային իր նայուածքներն անթափանց...

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ

Պէյրութ. Մարտ-Նոյեմբեր 2006

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱՑԱՅԱՅՏՈՒՄ

Բանաստեղծության
Երկարաշունչ վագաահոսքին մէջ
Ներշնչանքը լոկ
Եղակէտերու հոգեհոբինկն է

Ինքնագոյացման ծանր դաշտերու
Վագքուղիներէն բարձրացող
Եւ ձգտութեան ճնշումը յաղթող
Օդանաւի պէս
Երբ կը նուաճես
Ինքնակերպումի սահմանէն անդին
Սառաբնումդ ալ կ'ըլլայ
Հեզասահ
Թիրախին ձգտող
Որ արդէն կ'ուղղուի
Ասեւ բիծի միջնորդութեամբ
Որ խիղճդ է
Եւ վայրէջքդ ալ
Կ'ըլլայ միշտ սահուն
Լրիւ անվրանգ
Ինչպէս փեղուրի շարժումը փափուկ

Բայց երբ կը սուզուիս
Այս գոյատեւման թաքուն խորքերը
Դուն միշտ գիտակցիր
Որ թորբիտներու հսկայ հեղեղներ
Տիեզերածին մարմիններու պէս
Անվերջ դեգերման եւ շարժման մէջ են
Որ մահապտիչ յատկութիւններով
Միշտ օժտուած են
Եւ պատրաստ են
Իւրաքանչիւր պահու քեզ կործանելու
Խորքէն փշրելու

Եւ այն ժամանակ
Ինքնապաշտպանման հակազդեցութեան
Հրաշքին նման թող ներշնչանքը
Իր ձեռքը մեկնէ
Քեզ ազատելու
Դարձեալ փրկելու
Տեղափոխելու
Մտաթռիչքի չայտնաբերուած
Բացայայտման ծարաւէն ճաքած
Նոր մոլորակներ:

30-7-06

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՏՈՒՀԱՆԷՍ

Ազիրտ ու լքաւած պատուհանէս
Դուրս կը դիտեմ
Փողոցները
Որտեղ Աստուծոյ կողմէ ստեղծուած
Վտարուած
Եւ մոռցուած մարդիկ
Կը վազվզեն կ'արտորան
Բոլորը դէպի նոյն ուղղութեամբ
Դէպի մահ դէպի անէացում
Անվերջ պտտուող մոլորակներու պէս
Որոնք վերջ ի վերջոյ պիտի պայթին

Ինչքան սիրոյ մէջ կը մխրճուիս
Ատելութիւնն աւելի լաւ կը ճանչնաս
Եւ սիրոյ մրրիկներէն վերջ
Հոգնաղուած հոգիիդ վրայ
Զանձրոյթ մը կ'իջնէ

Քաղաքներն ինչքան կ'աճին
Կ'ուռճանան
Ցոյսերն ալ նոյն փոկոտով կը նուազին
Եւ կը հալին

Կեանքի արուարձաններուն մէջ
Գոյատեւումի փոքրիկ բզկտոցներ կան
Ինչպէս նեխած մահուան դատապարտուած
Լճակներու մէջ
Ծանր մեքենաներով թունաւորուած
Մանր ձուկերու անվերջ գոյապայքարը

Համբերութիւնը
Թանձր մշուշներու ետեւը թաքնուած
Լեռնաշղթաներու պէս
Ներշնչումի ակունքներու մէջ
Դանդաղ կը շնչէ
Որ վաղը
Իր ողջ փարթամութեամբ եւ վեհութեամբ
Քեզ պիտի զինէ
Երբ կը յայտնուիս
Կեանքի եռուզեռներու կիզակէտին մէջ
Ինչպէս ցրուած մառախուղներու խոնաւութիւնը
Ներծծած եւ հարստացած
Անաւիկ լեռները
Որոնք դարձեալ կ'ուրուագծուին
Յաւերժութեան հորիզոններուն վրայ

25-9-06

digitised by A.R.A.R.@

«ԿԱՏԱՐԵԱԼ»

Այն ամէն ինչը
Որ կատարեալ է
Եւ անթերի է
Արդէն մեծ սուտ է

Կատարելութեան
«Բարձր անսահիկ» կատարին
Վրայ
Անկատարութեան
Գոյնզգոյն հսկայ
Դրօշակներու երկար շարան մը
Ես մխրճած եմ
Անկատարութեան սիմպոլ
Համարտուղ
Մ.Ա.Կ.ի
Այսինքն
«Միացեալ Անկատարութեան Կազմակերպութեան»
Շքամուտքի մօտ
Ծածանուող անթիւ դրօշակներու
Դուրակի նման

Աքաղաղներն ալ
Իրենց կատարը
Թեաւ չեն տեսներ
Եւ չեն նկատեր
Իսկ երբ մորթուի
Գլխատման գիծի յաջորդ աքլորը
Միայն կը տեսնէ
Մորթուած ընկերոջ
Գլխաւորեալ անշունչ կատարը

Իսկ մինչեւ յիշէ
Եւ էութեան մէջ մինչեւ խարսխէ
Այդ նոր մանիկի
Գոյութեան փաստը
Ինք ալ կը մորթի
Եւ գլխատումի բաց աչքերուն մէջ
Դաջուած կը մնան
Անշարժ կատարի ուրուագիծները

Ես մահկանացու
Անկատարութեան
Կատարեալ արդիւնք
Եւ ապացոյցն եմ...

1-6-06

ՅԱԿՈԲ ՆԱԼՊԱՆՏԼԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Խմբագրութեան կողմէ.

Հակառակ փիրող տեղատուութեան արդարացման կարծիքներուն, Ասպրիոյ յուսանցքի վրայ ապրող փոքրիկ հայկական համայնքին մէջ, հայ բանին եւ գրականութեան կրակը վառ պահելու ճիգ ընողներ կան, մարդիկ՝ որոնք չեն բաւարարուիր երգով, պարով, զբօսաշրջութեամբ: Գրիգոր Հալաճեան նորահաս սերունդին եւ միւսներուն խօսած է Դանիէլ Վարուժանի մասին: Իր խօսքը համադրական աշխատանք մըն է, պարզ, անպաճոյճ, որ ունի գրականութիւն սիրցնելու միտում: Համալսարանական ուսումնասիրութիւն մը կարդալու խստապահանջութեամբ պէտք չէ սահիլ այս էջերուն վրայէն, այլ տեսնելու թէ ինչպէ՛ս կարելի է հայ հեղինակ եւ գրականութիւն ներկայացնել՝ զանոնք սիրելի դարձնելու նպատակով:

Կ'երթամ աղբիւրը լոյսին
Լոյսին, որ արիւնն է բնութեան

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ – ՋՊՈՒՔՔԵԱՐԵԱՆ

1884 – 1915

ԳՐԻԳՈՐ ՀԱԼԱՃԵԱՆ, Վիեննա

Այս բանաստեղծութեան նոր տուեալներ. Տակուին նոր թեւակոխած իր հասունութեան տարիները, փշրուեցաւ իր քնարը...

Վարուժան իր մանկական ու պատանեկան կեանքի մասին գրած է հետեւեալը.

«Ծնած եմ 1884-ին Սեբաստիոյ ժամ Բրքնիկ գիւղը, ուր աճած է մանկութիւնս, ուր հոգիներուն տխուր հոգանին-

digitised by A.R.A.R.@

բաւն տակ երգակոտ, կամ գեռեգերքնե-
բու միայ բանկիուն քայ նետերով անա-
ուակօրէն։

Դիու հոգիս ես թիթեռնիկներ որսալու
հասակիս մէջ՝ հայրս Գրիգորի պանդխ-
տած է Պոլիս, իսկ մայրս Թաղուհի ձը-
մեռնայնի հրկար իրիկուններով՝ թանրա-
ասուեր նստած՝ հրեւակայութիւնս օրօ-
րած է ենիչերիներու եւ գայլերու պատ-
մութիւններով, երբ Մէյրէդուսի հովը
կու գար յուխերիկին մէջ մերթ ուռայ եւ
մերթ դուռի ճռռի մը նման լայ։

Գեղին դպրոցը հոգիս սնած եմ ժա-
մագիրքը կարդալ սորվիլ՝ դիս սարած են
Պոլիս 1896-ի կոտորածի օրերուն, ուր
հայրս ալեան սարսափին մէջ փնտռելէն
յուսահատ բանային մէջ պատ եմ այն օ-
րերուն՝ ստօրէն ամբաստանուած։ Եր-
կու տարի յանախած եմ Սագրդ Աղաճի
Միխիթարեան դպրոցը, յետոյ Գարեգինի
վարժարանը՝ ուր երկար տաեն պատանե-
կութիւնս երգած է ընդ մէջ Մոտայի
ծովափին եւ Դուրեանի ոսկրնիրուն
յիշատակաւ։ Արձակուրդներս ընդհան-
րապէս անցած են հօրս քով, Խաւեար
Խանը, հայ պանդուխտներու հաւաքնե-
րու եւ վէրքիրու տրտփիւնին ունկնդիր»։

Սագրդ Աղաճի վարժարանին մէջ
իրեն աշակերտակից ունեցած է նշանաւ-
որ գիրաան Վահրամ Փափազեանը, որ
կը յիշէ «Ես էր եկիչ իր ծննդավայր Սե-
բաստիայէն եւ դասընկեր էր ինձ, հան-
դարտ եւ միշտ անխնամ հագնուած մի
տղեկ էր նա, գրեթէ շարունակ կախ,
միշտ մտածկոտ...» 1896-ի կոտորածը մեծ
ազդեցութիւն դործած է պատանի
Դանիէլին վրայ։ Վ.Փափազեան կը յիշէ։

«Եւ ահա մի օր, երբ դասարանում
նստած՝ լուռ, գուշակ լսում էինք պարոն
Տրդատին, որ աւանդում էր մեզ թուա-
բանութեան շորս գործողութեան օրէնք-
ները, բարձրացաւ մի անսովոր իրարան-
գում։ Տոստուշ վարդապետի եւ Գարեգին
վարժապետի կարգադրութեամբ անմի-
ջապէս փակուեցին դպրոցի բոլոր պա-
տուհանները եւ դարպասի ծանրափեղկ
դռնիրի նիգերը դրուեցին։ Մեր յաղթան-
կամ մշեցի Գրիգորը մի մեծ մահակով
զինուած կանգնեց մուտքի դրան եաեւ,
իսկ տորեց աշակերտներից երկուսը
բարձրացրին դպրոցի տոնիքին իտալա-
կան պետութեան դրօշակը։ Սահմռկած
լուռ էինք փողոցից ասրասփած մարդ-
կանց ազաղակներ, խանութների շտապ
փակուող փեղկերի դղրդոց, մօտակայ
եկեղեցիների զանգերի անժամանակ
զանգահարում եւ այս բոլորից յետոյ՝ մի
ծանր, անբացատրելի լռութիւն... Երկար
աեւէց այս մահասարսուռ ապատողական
գրութիւնը եւ ահա հեռուից, շատ հեռ-
ուից խելի դարձաւ ու հետզհետէ մօաենա-
լով մեծացաւ մի անբացատրելի խուլ
թնդիւն, խուսոտ ձայների մի խառնիճա-
դանճ խաժամուժ, զարհուրելի հայհոյ-
անքներով համեմուած... Մօտակայ տնե-
րի մէկի դրան ու պատուհանների ապա-
կիների փայլենի խորտակման ձայներից
յետոյ, մեր սարսափած ականջին հասան
կանանց եւ հրեաների աղիողորմ օգ-
ներ...»։

«Ստար պետութեան դրօշակը պահ-
պանող դպրոցը եւ հարիւրից ուելի աշա-
կերտների կեանքը։ Ջարդարար խուժան-
ը հեռացաւ... իր հետ թողնելով արիւն-
ի, առեւանգման ու խուժդուժ մահուան
զարհուրելի ահասարանը։ 1895-96ի ցարդն
էր այդ։ Սրը մթնում էր, աշակերտներին
չէին թողնում դպրոցից մենակ դուրս
գալ։ Վախեցած ծնողները մէկ մէկ դալիս
ու առնում էին իրենց զաւակներին... Այդ
դէպքը ամենախոր կերպով, ինչ որ մա-
դական գաւազանի նման բոլորովին յե-
դաշրջից մինչանուն լինկիրոջ՝ Վարուժա-
նի նկարագիրը։ Լուսակեաց, մենաւոր, խո-
հուն պատանին դարձաւ անդուսպ, բո-
զոքող, կռուարար, մի անսանձ գազան։
Կռուում էր բոլորիս հետ եւ կատաղու-
թեան նոպաներին՝ դրասեղաններն ու

digitised by A.R.A.R.@

աթոռներու կոտրտում, իսկ յաճախ էլ յուր նստած մի սեսակ խուլ մունջիւնով, եղունգներն էր կրծում» (Վահրամ Փափազեան, անդ՝ էջ 51-52)։

Հետաքրքիր Վարուժան նամակի մը մէջ կը հաստատէ մանկութեան օրերու այդ բազառիկ տրամադրութիւնը եւ ջղագրգիռ վիճակը՝ գրելով «Այդ շրջանին բանաստեղծութիւնս ծլարձակած է մէջս ու կը յիշեմ ցոյց տուած ըլլալ մերթ արտում ու մերթ ջղագրգիռ խառնուածք մը»։

Դանիէլ Վարուժան Սպրդ Ազգաճի դպրոցին մէջ իրրեւ ցերեկեայ աշակերտ եկեալ տարի, 1896-1898, ուսանելէ վերջ՝ կ'անցնի Քաղկեդոնի Մխիթարեան դիշերթիկ վարժարանը, ուր գինք կ'ընդունի տեսուչ Հայր Արիստակէս վարդապետ Քասքանտիրեան, իրրեւ ձրիավարժ աշակերտ՝ տեսնելով թէ ատուն հայրենիքան միջոցներէ զուրկ է» (Բազմավէպ, 1931 էջ 489)։ Ինչպէս յիշեցի՝ Վարուժան հաճոյքով կ'անդրադառնայ իր պատանեկութեան այդ վարժարանին։

Արիստակէս վարդապետ Քասքանտիրեան, Վարուժանի տեսուչը, եղած է ուսկին Վարուժանի համար՝ «ան առաջնորդած է նախաձիրներս՝ սրբագրելով սիրահարական ոտանաւորներս», եղած է պատանի Դանիէլի մէջ լոյսը գտնողը։ Հայր Սիմոն Երեմեան կը գրէ որ «շատ տարիներ անցնելէն վերջը (Վարուժան) ինձ կ'ըսէր թէ իր գրելու կիդաքանդակ ոճը եւ հայերէն յեղուի պերճութիւնը եւ գեղեցկին ճաշակը կը պարտի Քաղկեդոնի Մխիթարեան վարժարանի Մեծաւոր Հայր Արիստակէս վարդապետ Քասքանտիրեանի»։ Այնտեղ կը մնայ Վարուժան մինչեւ 1902 ամառերջին կ'աւարտէ։ Վարժարանը այդ տարի տուած էր վեց շրջանաւարտներ, որոնցմէ մին էր Դանիէլ Զպուրքեարեանը։

Այդ տարի, աշնան Հայր Քասքանտիրեան գինք Վենետիկ, Մուրատ-Ռափայէլեան կ'ուղարկէ։ «Բարեւելու համար իր տեղը, Այիշանի նուիրական աճիւնը» կը գրէ Վարուժան. «Այիշանի աճիւնները գեռ թաղած էին։ կը համբուրեմ գանոնք եւ կը կարդամ իր գործը»։ Հայր Քասքանտիրեան խորհրդապահական նամակով մը գրուած Վենետիկի Մխիթարեան հայրերուն կ'ըսէ «Նոր Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան մը կը դրկեմ, յաւ նայեցէք»։

«...Կ'ուղարկուիմ Վենետիկ Մուրատ-Ռափայէլեան, ուր կը մնամ ամբողջ չորս տարի. Հոն է, որ կը դրեմ «Սարսուռներ»։ Ամբողջովին կը գդամ, թէ Վենետիկը ոգեղած է վրան իր գոյներու, ստուերներու եւ լոյսերու յարափոփոխ գանձերով։ Քաղաք մը, ուր առանց պատկերի մտածել կարելի չէ»։

Վարուժան՝ Մուրատ-Ռափայէլեանի մէջ կ'ընէ միջնակարգ/լիսէի ընթացքը՝ ոչ լիակատար, 1902-1905-ին։ Հ. Երեմեան կ'ընդգծէ որ «Վարժարանին մէջ աշակերտները Վարուժանին վրայ կը դուրգուրային։ Ինք ալ հայերէն եւ ֆրանսերէն դասերուն մէջ տկար աշակերտաց համբերութեամբ եւ խնամքով կ'օգնէր։ Արհամարհուածներուն վրայ մանաւանդ իր բարոյական աջակցութիւնը գգալի կ'լլլար։ Վարուժան ունեցած է շատ մտերիմ աշակերտակից մը այս շրջանին Դերենիկ Ճիգմէճեան. երգնկացի, որ յետոյ դրի առած է իր յուշերը Վարուժանի մասին, «Թասնկերս Վարուժան» խորագրով, զոր փափաքած էր առանձին գրքոյկով հրատարակել։

Դանիէլ Վարուժան Վենետիկ կը հասնի 1902-ին փետրուարը։ Դերենիկ Ճիգմէճեան կը գրէ.

«Հասաւ նոր աշակերտ մը՝ Դանիէլ Զպուրքեարեան անունով... Զինքը դրին մեր կարգին մէջ... Այս միջավայրին մէջ ծանօթացայ Վարուժանին, որ այն տեղն գեռ Վարուժան չէր կոչուեր... Ի՞նչ կը կարդար Դանիէլ։ Սկիզբները միշտ ձեռքը կը տեսնէի Վիկտոր Հիւկոյի բանաս-

digitised by A.R.A.R.@

անպծութիւնները. Նրբեմն՝ Լամարտին. Ռենէինք Ռասինի եւ Քորնէյլի թատերական գործերը. Իտալերէն պասատուն սկսած էր մեզ կարդալ Դանտէի «Ժոխք»էն մասեր. Գրպարանին մէջ ունէինք Հ. Արսէն Բագրատունիի թարգմանութիւնները. Վարուժանի հետ առաջին օրէն կապուեցայ սերտ բարեկամութեամբ. Ինչո՞ւ այքան խոր եղաւ մեր մտերմութիւնը եւ նոյնքան ջերմ մեր համակրութիւնը, չեմ կրնար բացատրութիւն մը տալ. միայն դիտեմ մեր ակրը մնաց անխախտ եւ իմ մէջ ծնաւ, ապէտէն վերջ, Դանիէլի հանդէպ պաշտամունքի զգացում մը. կը խորհիմ, թէ ով որ ճանչցած է Վարուժանը ունեցած է համակրանք. Վասնզի բայի էր եւ շատ համեստ»:

Այս տարիներուն Վարուժանը մեծապէս ազդուած է իր ընթերցումներէն... «Մուրատ-Ռափայէլեանի մէջ է որ ճանչցած եմ յեղափոխութեան ոգին, կարդալով Ժ.-Ժ. Ռուսսօն, Թոլստոյն եւ «Դրօշակ»ը (Թէոդիկ):

Ճիպմէճեան կը պատմէ.

«1904-ի գիւղագնացութիւնը շատ ուրախ անցուցինք. Սկսանք չարաթաթերթ մը հրատարակել: Ես էի խմբագրապետը եւ ունէի իրը աշխատակից՝ Վարուժան... կը յուիմ որ այս ձեռագիր հանդէսը իմ մօտ չպահեցի. Շատ ազմուկ հանեց»: Նոյն յիշատակութիւնը կ'ընէ նաեւ Հ. Մկրտիչ Պոստրեան, բայց տարբեր ձեւով «... Օր մը ըսի իրեն, Վարուժանին.

- Դանիէ՛լ, եկուր դպրոցական ձեռագիր թերթ մը հրատարակենք.

- Ի՞նչ անուն,- հարցուց.

- Անունը դուն դիր.

- Թող «Եղէգ» ըլլայ. դեռ չհասունցած ցորեն կը նշանակէ:

Դանիէլ ամէն թիւի մէջ գեղեցիկ ստանաւոր մը կը սարքագրէր. Այդ ստանաւորները գրեթէ ամէնքն ալ «Հայրենի Երգը» հատորին մէջ լոյս տեսան»: Խօսքը ստանք Վարուժանին.

«Մխիթարեանները դիստեմատիկ ազգեցութիւն չեն ներդործած հոգիս վրայ: Հոն ունեցած եմ ոչ կարող ու ոչ աշխատող հայերէնի ուսուցիչ: Կարդացած եմ Այիշանը եւ տեսած եմ իր գերեզմանը, եւ այքան: Բայց առիթը ունեցած եմ ուսումնասիրելու իտալական գրականութիւնը եւ յետոյ մեծամոյ խոհումներ ունեցած եմ միշտ գունատփիկ ու հրաշափառ քաղաքին մէջ, ուր վերջալոյսները ժամերով ոսկի ու արիւն կը հոսեն բանիստ ջրանցքներուն մէջէն. Եւ յետոյ այդ շորս տարիները ինծի համար եղած են նաեւ ըմբոստացու մներու տարիներ բնդդէմ վարժարանական անմիտ վարչութեան մը, զոր վերջ ի վերջոյ կրցած ենք տապալել կարդ մը ուսահայ եւ թրքահայ ընկերներու հետ: Հոն էր, որ առաջին անգամ քերթուած մը, «Այիշանի շիրմին առջեւ», հրատարակութեան կու տայի «Բագմավէպ»ին մէջ» (Նամակ Վ. Ահարոնեանին, 26 Մարտ 1914, Պոլիս):

1905-ին կ'աւարտէ Վարուժան Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի ընթացքը եւ կ'ուզէ շարունակել իր բարձրագոյն ուսումը համալսարանի մէջ, տակաւին արդեքի կը հանդիպի:

Ճիպմէճեան, 1904-ի վերջերը ակնարկելով կը շարունակէ իր յուշերը.

«Սկսած էինք ծրագիրներ կազմել ապագայի մասին, դպրոցը աւարտելէ ետք ինչ ասպարէզի դիտի հետեւէինք. Վարուժան այլեւս դիտէր, թէ ինչ է իր ուղին, իր կոչումը. կը մտածէր միայն իր միաքը մշակել... Ամէն պարագայի կրցանք յաջողութեամբ անցնել քննութիւնները եւ ստանալ մեր լիսէական վկայականը.

Լիսէի վկայականը իրաւունք կու տար մեզի առանց որեւէ քննութեան, արձանագրուիլ իտալական համալսարաններու որեւէ ճիւղի, քայի գրականութեան եւ իրաւաբանական ճիւղերէն, վասնզի

digitised by A.R.A.R.@

ոչ յաստիներէն եւ ոչ ալ յունարէն գիտէ-ինք։ Ցաւալի էր ոչ պարագան... Վարուժան ոչ... գոց գաւառ իտալական Հոմալլ-սարանները դանելը իր առջեւ»։

Դանիէլ Վարուժան կը փափաքէր Լոզանի համալսարանը մտնել եւ գրական-ութեան ճիւղին հետեւիլ։ Բայց պարա-գաները այնպէս կը բերեն, որ Վարուժա-նի համար կ՚ապահովուի համալսարանա-

կան թոշակ Բելգիոյ Գան քաղաքը կրթա-լու։ Հայր Երեմիան համոզած էր Վանքի Ռուսական ժողովի տնտեսները ու ա-պահովել թոշակը։

Դանիէլ Վարուժան կանոնաւոր թղթա-կցութիւն պահած է Ճիզմէճեանի հետ՝ Բելգիա անցնելէն վերջ։ Ճիզմէճեան ուսանող էր Պիզա-Իտալիա... 1906-ին, Վարուժան քննութիւններէն ետք, արձա-կուրդի Ազօթ-Մուրատ Ռափայէլեանի շրջանակին մէջ կ՚անցնէ Ճիզմէճեանի հետ։

«Ճնաս ուրախ եմ, հանդիսաս արձա-կուրդ մը, գպրոցին մէջ ուսանելով առանձին սենեակ» ինչպէս կը գրէ Ճիզ-մէճեան։ «Մեր արձակուրդները հաճելի ձեւով կ՚անցնինք, պատյաներ կ՚ընենք հաս-հան բլուրներու վրայ, լեռներու մո-տերը։ Կը շարունակենք թիպաց գարձնե-լու առիթութիւնը դպրոց ապրելու մասերը, ընակուն է իտալական պատուական գինիին հետ։ Վարուժանի լեզուն կը բաց-ւէր, երբ սկսէր խմել, կը գառնար Հեթա-նոս Երգերու բանաստեղծը...»

Արձակուրդը լրացած՝ կը վերադառ-նան իրենց տեղերը... Երկուքն ալ կ՚ինչեան

Նիւթական նեղ կացութեան մէջ։ Իրենց մտերմութիւնը այնքան խոր է, որ պատնիշ չունին։ 1907 Փետրուար 27-ին դրած նամակը կը վերջացնէ Վարուժան, իր հոգեկան ախուր վիճակը յայտնելով։ «Օր ըստ օրէ յուսահատ կը դառնամ»։ Վա-րուժանի տխրութիւնը խոր էր։ Նիւթա-կանէ զատ՝ ունէր ներքին, բարոյական շարժառիթ ալ, որ կը թաւի թէ չատ ծանր կը ճնշէր։ Ինչպէս կը տեսնուի Դեղենի-կին ուղղուած նամակէ մը, 1907 Օգոս-տոս 18, Համաւոտ

«Դերենիկդ իմ,

.....արցունքով քեզի կ՚խմացնեմ թէ կը գտնուիմ հոգեկան այնպիսի դառն վայրկեաններու մէջ, որ ճամբորդու-թիւն մը բաւ գիտեմ, թէ քիչ մը ցրում պի-

digitised by A.R.A.R.

ոչ տայր ինձ և Ջիվերաս այս հիանալի վիճակը բարուքէր... Տիրութիւն, մտատանջութիւն, ձանձրոյթ և յուսահատութիւն, ահա բաժինը երիտասարդ հասակիս»։

Վարուժան Գան — Gand — քաղաքին մէջ առանձնութիւնէ կը տառապէր։

Հակուտակ հողեկան այս դառն վիճակին, Վարուժան կանոնաւորապէս շրջունակած է ուսման ընթացքը եւ յաւարտիւնք ձեռք բերած։ Իր տողերը՝

«Հակաւակ յուսահատ վիճակիս, արդէն կրնոնաւոր ուսանող, հրաշալի քննութիւններ տուած եմ. այնպէս որ անցած եմ պատուոյ որոշ աստիճանով, ինչ որ թէ գիս գարմացուց թէ ընկերներս։ Այս առթի տկարութեանց եւ մեծութեանց կարմանալի շաղուածք մը դարձած եմ։ Մտաւորական կարողութիւնս վարժարանէն (Դիափայէլեան) հազարապատիկ գօրացած կը դդամ»։

Դերենիկ Ճիգմէճեան այդ տխուր միտքերը ցաւնկրու. գինքը գուարճացնելու եւ բուժելու համար կը հրաւիրէ Տօրինոյ։ «Դանիէլ իմ սաք հրաւէրին չկրցայ դիմանալ եւ եկաւ Տօրինոյ»։

12 հայ ուսանողներ ընկերական կեանք կ'անցնէին Տօրինոյի մէջ, ամէնքն ալ «անկուտ»։ Վարձած էին Ն սենեակով յարկաբաժին ու բացած «Ազգասաց ճաշարան»։ Այս «ազգասաց ճաշարանին էր, որ Վարուժան հիւր կ'ըլլար, ուր ընկերները «որեւէ միջոց չէին խնայեր, որպէսզի Վարուժան, մինչեւ դպրոցական փիրամուտը հիւր մնայ»։ Վարուժան, ընականարար, անտիդեակ էր ոչոց նիւթական նեղ կացութեան։ Դերենիկն էր, որ անկարելին կարելի կը գարձնէր։ Շարաթ մը եաք Դանիէլ փոխուած էր, ուրախ գուարթ էր, մոռցած էր իր վիշտերը։ «Համեաա էր Վարուժան, շատ համեստ։ Բնաւ չեմ տեսած իր հպարտութեան նշոյլը։ Բոլորս ալ կը սիրէինք գինքը, ինքն ալ մեզ կը սիրէր. իր նամակներուն եւ քարտերուն մէջ միշտ կը յիշէր իր ընկերները։ Ան մեր մտա ապրած ատեն կը գրէր, անզգոյշ չէր մնար»։

1908 Ապրիլին վերջերը Հ. Մկրտիչ Պոտուրեան կ'իմացնէ Վարուժանին, թէ Վահրամ Փափազեանի հետ Պոլիս կը մեկնի։ Վարուժանէն կը սատնայ իսկոյն հետեւեալ տողերը. «Միրեի Հայր Մ. Պոտուրեան, հասնելուդ առաջին գործդ ըլլայ հայրս դտնել Խաւիարի Խանին մէջ եւ տեղեկութիւններ տալ իմ մասին. թող հոգ չունի, շուտով կ'անցնին տարիները. գիրար կը գտնենք ու հանգիստ կ'ապրինք մեր Բրդնիրին մէջ»։ «Պոլիս հասնելուս, կը գրէ հայր Պոտուրեան, երկրորդ օրը գտայ Վարուժանի բարի հայրը, բարի յուրեր տուի հանձարեալ դաւակին մասին։ Էմեծ մարդ պիտի ըլլայ Դանիէլ, լսի, բանաստեղծ, քաղաքագէտ, տնտեսագէտ. կրնաս հպարտ ըլլալ այդպիսի դաւակի մը հայրն ըլլալուդ։ «Վարդապե՛տ, լսա՛, բանաստեղծ ըլլալն փոր չի կշտացներ. փոքրիկները հա՛ց կ'ուզեն, հա՛ց»։

1908 Յուլիսին դարձեալ կը մեկնի Տօրինոյ։ «Վարուժանին հասած օրը պատրաստեցի պատուական ճաշ մը», կը գրէ Դերենիկ, «աւտոտ գինիով։ Մեզք, որ գինիին համար իր բրած գովասանքները դրի շուտ»։

1908ի ամրան վերջերը կ'որոշէ Դ. Ճիգմէճեան մեկնիլ հայրենիքը՝ Երգնկա։

Ընկերները կը սարքեն ողջերթի ճաշ մը, ուր կը խօսին բոլորը։ Երբ կարգը կու գայ Վարուժանի... «Ան շատ յուզուած էր։ Մեր բաժանումը գինք կը տխրեցնէր, բայց կը նախանձէր, որ իրմէ առաջ կ'երթամ հայրենի հողը համբուրելու», կը գրէ Դերենիկ։ Բոլորիս աչքերուն մէջ արցունք կայ։ Այդ տպաւորութեան տակ Վարուժան գրեց «Պատուէր» քերթուածը, գոր ցիրուի կայոգայի Երգնկա։ Ահա այդ բանաստեղծութիւնը։

digitised by A.R.A.R @

ՊԱՏՈՒԷՐ

Դերենիկ Ճիզմէճեանին

Սիա քղամիդդ ըզգեցար եւ ճամբորդի ցուպդ առիր.
Կը քաշախէ սիրտդ արդէն հայրենիքի կարօտէն:
Քանի մ'օրէն պիտի հոդն համբուրես սիրալիր.
Պիտ' համբուրես հարսնացող քոյրդ իր անեղծ նարօտէն:

Ընկեր, պատուէր մը ունիմ քու հոգիիդ յանձնելու.
Հայրենակոխ ոտքերուդ կապելա սիրտ մը ունիմ.
Ճամբուդ վրայ, Ալիսի ջուրերու մօտ այցելու,
Ուռինագաբդ գիւղ մը կայ, նե՛րս մըտիր. ան գիւղն է իմ:

Դանիէլ Վարուժան մինչեւ կայարան կ'ընկերանայ Ճիզմէճեանին, միւս ընկերներուն հետ, ու կրկ կը համբուրուին. Վարուժան կ'ըսէ. «Դերենիկ, Հայաստանի մէջ կը տեսնուինք»։ Ու Դերենիկ կ'ուզայ՝ «իմ անգին ընկերս ալեւոր պիտի լսեանէ»։

1909ի առաջին ամիսներուն Վարուժան հումանիստական ուսմանց վերջակէտը դնելու կը պատրաստուի։ Կը նեղչնչուի գլխի առնելու «Դիւցազնի մը սուրին» քերթուածը, զոր նամակի մը հետ կը դրկէ «Ազգակի» խմբագրութեան։ Այդ նամակէն քանի մը տող.

«... Կիլիկիայի ջարդը ճմլեց ոգիներս։ Յետին հոգին արիւն կու լայ մէջս։ Հրդեհուած քաղաքներէն եկող ամէն լուր՝ ասք մոխիրն նման կը թափի գլուխս եւ սրտիս վրայ... Լուրերը այնքան դէշ ազդած են վրաս, որ կը դաւիմ Աստանա չդտնուելուս համար... Բայց հայը պիտի ապրի՞ հակառակ դահիճներուն... հայը պիտի ապրի ժողովուրդներու սիրազգաց շրթանցին մէջ ոսկի օրակն ցլլալու համար...» (Ազգակ, 1909, թ 21, Մայիս)։

Վարուժանի այս նամակը վերջինը կ'ըլլայ գրուած Գանէն, ապա կը մեկնի Վենետիկ՝ «ուր Ամիշանի շէրմին վրայ, իրրեւ երտխառապխաութիւն, կը գեռեցեմ դասակ մը ջուրի եւ հոգի ծաղիկներով հիւսուած եւ յուսանի ու մատաղ քերթողին արտասուներով ծծուած», կը գրէ Վարուժան՝ Մինուժան Պարսամեանին։

«Վարուժան կու դար, կը դրէ Հ. Երեմեան, գիս կը գտնէր։ Եւ համալսարանի տիրոյթին անհուն հրճուանքով ինծի ցոյց կու տար... նոպտակին հասած էր» (Բազմավէպ)։

1909 Յուլիս 31ին Վենետիկէն կը մեկնի, Ամիէնսի վրայով, գէպի Պոլիս, ուր կը մնայ քանի մը օր, կ'անցնի Պարտիզակ, ուր կու աայ յոնոխասութիւն մը։ Վարուժան Պարտիզակէն կը մեկնի իր ծննդավայրը՝ Բրգնիք 13 տարուան պանդրխտութենէ մը վերջ. 25 տարեկան էր Վարուժան։

Հայրենի հասած իր հայրենիքը, իսկոյն հրաւէր կը ստանայ Սիւսանոյ բարձրագոյն վարժարանի - Արամեան Ազգային Վարժարան - տնօրէնութենէն, ստանձնելու դասեր հայերէնի, ֆրանսերէնի եւ տնտեսական ու սահմանագրական գիտութիւններու։ Կը գրէ.

«1909ին Բրգնիր եմ, կարօտեալ ծննդավայրս, ուր ահա կը գտնուիմ... նուիրուած աւելի ժողովուրդին՝ քան թէ Արեւատին»։

Վարուժան յաւ ուսուցիչ մը նշած է.

digitised by A.R.A.R.@

ամրած է իր աշակերտները եւ ամրուած մնանդամէ։ Ուսուցչութիւն ըրած է նուիրումով ու ճշմարիտ դաստիարակի մը դիրակցութեամբ։ Այս մասին ունինք վկայութիւնը իր իսկ աշակերտներէն մէկուն, Լեւոն Փոթուքեանի.

«Իրրեւ ուսուցիչ՝ ան մեծ եղբայրն էր աշակերտներուն, որոնք կը պաշտէին դինքը։ ...Մտքիս տոյնեան է դեռ թէ ինչպէս Բրդնիկէն, ուր կը բնակէր. Մերաստիս կու գար իշու մը վրայ ու վարժարանի սանդուխէն կ'նյէր ժպտուն, ուրախ ու գոհ...»։

Ժ. Օշական Վարուժանի ուսուցչութեան մասին կը գրէ.

«Իր ուսուցչութիւնը սրատարար բան մըն էր, աւանդական պարտք, երկրորդական գրաղմունք, իր խանդը, իր ամբողջ կրակը արուեստին համար հանդերձած, անիկա իր տղոյը տալու քիչ բան չէր ձգած ինչուշտ»։

1910ին, 28 տարեկան հասուն նիրտարարդ մըն էր Դ. Վարուժան. «Մինչահասակ, նիհար, բայց առնական գիմագծով, որուն քանի մտոնայիր, այնքան կը հմայուէիր, կը տիրապետուէիր անկէ», կը գրէ աշակերտը՝ Փոթուքեան։

Զինք մտէն ճանչցող Մկրտիչ Բնակունի եւս կը վկայէ.

«Դ. Վարուժան իր ընկերական կեանքին մէջ շատ աւելի քաղցր, շատ աւելի համով-հոտով էր եւ շատ աւելի գուարթ... Ճշմարիտ բարեկամներ շատ հազուագիւտ են, որովհետեւ բարեկամութեան հիմը կը կազմեն անկեղծութիւն, փոխադարձ սէր եւ անձնուիրութիւն, որ կը պակսի գժբախտաբար մարդոց մեծագոյն մասին քով. Վարուժան տեսա այդ երեք առաքինութիւնները կը ցոլացնէր իր արտին մէջ եւ հոգիին վրայ, որոնք այնքան պարզ եւ նոյնքան այ իրաւունք ու անհուն էին»։

Վարուժան դաշնակցական էր, սակայն ունէր ազդեցիկ մը՝ քան ընկերվարական։ Կուսակցական խմորը արդէն Մուրատ-Ռափայէլեանի մէջ կազմուած էր, ուր առիթ կը տրուէր «Դրօշակ» կարդալու։ Ինքն իսկ կը գրէ. «Մուրատ Ռափայէլեանի մէջ է որ ճանչցած եմ յեղափոխութեան ոգին, կարդալով Ժ.-Ժ. Ռուսսօն, Թոլստոյն եւ «Դրօշակ»ը» (Թէոդիկ)։

Լեւոն Փոթուքեան, որ սերտ կապեր ունեցած էր Վարուժանի հետ, բլրոյով անոր աշակերտը, կը հաստատէ. «Համոզուած կուսակցական մըն էր Վարուժան, բայց ոչ կուսակցամոլ մը։ Իրեն համար Դաշնակցութիւնը կազմակերպուած այն ոյժն էր, որ միայն կարողութիւն ունէր Հայրենիքը փրկելու։

Վարուժան կ'ամուսնանայ Մերաստիայէն հայ ընտանիքի մը ազիկան հետ, 1910 Օգոստոսի վերջը։ Վարուժան, նամակով մը, գրուած Մերաստիայէն թէոդիկին, որ կը կրէ Ամսաթիւ, 3. Սեպտ. 1910 թուականը, կ'ըսէ. «Ուրախ կ'ըլլաս անշուշտ, երբ ըսեմ թէ այժմ այս տողերը քեզ կը գրեմ մեղրալուսինիս առաջին օրերուն մէջ. Օրիորդը, որուն հետ ամուսնացայ՝ կը կոչուի Աբրաքսի Գուտոի կնոջ բարոյական համեստութեանց յատկութիւններուն վրայ դուռած եմ քերթողի ճաշակս եւ մտքի պահանջներս գոհացնող առաւելութիւններ անոր մէջ։ Մեր այս միութիւնը դրաւ առամի մը առջեւ, կամ աւելի ճիշդը՝ փէպի մը, զոր մենք տարբեցանք ամբողջ վեց ամիս, անցնելով շատ ողբերգական փուլերէ. Վերջապէս յաղթանակը տարաւ մտքուր եւ անկաշկանդ սէրը»։ Ամուսնութեան կնքահայր կ'ունենայ Մերաստոյի Մուրատը։ Այս ամուսնութենէն ունեցած է երեք զաւակ. Վերոնիկ-Վարուժնակ, Արմէն եւ Հայկ։ «Հայրական առաջին երգս Տարեցոյցիս կը նուիրեմ», կը գրէ Թէոդիկին։ Նամակ մը 14 տուներէն։

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱՐՈՒԺՆԱԿԻՍ

Աղուո՛ր, աղուո՛ր, աղուո՛ր
վաղոն իմ գարունիս՝
Որ սրրտիս վրայ բացուեցար,
Եւ քեզի հետ քացիր հոգիս վըշտահեղձ
Նոր երազի մը պայծառ:

Վարուժանի ուսուցչական կեանքը Մերաստիոյ մէջ կը տեւէ երկու տարիի չափ միայն - 1909 Սեպտեմբերէն մինչեւ 1911 Օգոստոս: Անշուշտ պիտի հարցուի, թէ ինչո՞ւ աւելի չէ մնացած Վարուժան իր ծննդավայրը: Պատասխանը կու տայ մասամբ ինք եւ մասամբ օրուան թերթը՝ «Հոդպար»: Վերջինս կը չեշտէ, որ ուժգ տմսականի պահանջը ունէր Վարուժան մեկնումի պահուն... Հարկ կա՞յ ուրիշ ապացոյցի: Ինչպէ՞ս կրնայ ուսուցիչ մը, որ ուրիշ եկամուտ չունի, առանց ամսականի ապրիլ ու ապրեցնել:

Վարուժան կը գրէ Վարդգէս Ահարոնեանին. «...Գաւառի երեք տարուան կեանքս ջղայնացնող պայքարում մը եղաւ ընդդէմ նոխապաշարումներու, ժողովրդեան տգիտութեան եւ կուսակցական խտրութիւններու: Մակայն ստիպուած նիւթական կժուտրութիւններէ, գոր բազմանգամ ընտանիք մը կը պարտաւորէ վրաս...»: Բայց Վարուժան ունէր նաեւ իր հակառակորդները: Նամակի մը մէջ կը շեշտուի՝ «գծուած էակներ ստոր պրպտուութիւններ» ըլլած կին, որուն կը պատասխանէ Վարուժան. «...կը գաւիմ անոնց վրայ՝ որոնք կը գիջանին իրենց ճգմիմ քէներուն համար որրութիւններ բամբասանք...»:

Վարուժան ոչ միայն Մերաստիոյ մէջ, այլ նաեւ Թոդաս ալ ունեցած է հակառակորդներ, որոնք միշտ ուրիշ դիրնուած են բամբասելով խոնպարել անոր գործունէութիւնը: Ինք արհամարհած է իր հակառակորդները, բայց ի միջոյ անհրաժեշտ գտած է՝ «Հոդդարի»ին ուղղած բաց նամակով պատասխանել «Մ-կապի մէջ քանի մը էակներու քանի մը կոկոսներուն»:

Վարուժանի Մերաստիոյէն մեկնումը մեծ ցաւ կը պատճառէ մասնաւորապէս իր աշակերտներուն, որոնց «մեծ եղբայրն եղած էր եւ որոնք կը գուրգուրային իր վրայ» (Հոդդար 1911):

Վարուժանի աշակերտը՝ Առաքել Պատրիկ տուած է սիրուն նկարագրականներ մը Ջպուքքեարեաններու տան՝ երբ Վարուժան ուսուցիչ էր Մերաստիոյ մէջ: Առաքելի այս գրութիւնը հետաքրքրական է նաեւ իրենց կենդանի պատկերը Բրգնիքի մասին: Կը գրէ:

«Մեր ուսուցական հանդէսի լրանալուն՝ Վարուժան մօտեցաւ մեզի, շնորհաւորեց եւ ըսաւ. «Վաղը հրաւիրուած էք ճաշի մեր տունը Բրգնիք»: Հեռաւոր առաւօտ ժամադիր եղանք փայտայանի բակը, ուրկէ խումբով ճամբայ ելանք դէպի Բրգնիք: Ճամբու երկու կողմերը ծովուն նման կը տարածէին ցորենի խարտիշապոյտ արտերը: Մերթ կը հանդիպէինք բրգնիքցիներու, հետիոտն կամ իշաւոր, կը բարեւէինք գանոնք կատակելով, որոնց սրամիտ նոյնիսկ խայթոց պատասխանները մեզ կը զուարճացնէին: ...Երբ գիւղ հասանք, կայմիր գոգնոցով կիներ, գոնամէջերը նստած՝ մեզի կը նայէին զարմացած: Տարիքոտ կին մը ըսաւ քովինին. «Քա, գօահիլ մեր Դանիլին եիհոնն»: Ցաւաջացանք գեղակի եգերքէն, ...Կանգ առինք ջրաղացի փասին առջեւ, ուրկէ ջուրը փոշիացած դուրս կը ժայթքէր, չուրջը ծիածան մը ձգելով. պահ մը հոն զովացանք... Մանչուկ մը, որ արտին եգերքէն երկու հարիւ կը քշէր, ետեւէն եկող քրոջը պոռաց. «Եղա՛ի, Նա՛, քաղրցինի՛ լը...»: Նոյն պահուն դիւղացի մը մօտեցաւ մեզի, շատ յարգանքով բարեւեց եւ յայտնեց թէ նշած էր մեզ աւաջնորդելու մեր «հօժպեսին» տունը: Հիւսուած մագերով եւ գոյնզգոյն ուլումներով զարդարուած աղջիկներ ասանիրներու

digitised by A.R.A.R.@

վլայէն մեզ կը դիտէին։ ...Վարուժան ուրախ բացագանչութիւններով մեզ գիմաւորեց ու աւագնորդից նախ գիւղական գետնայարկ տնակարանը, ուր օճախին մէջ կրակը կը կրկլար։ Ինչպէս սովորութիւն էր, դեռնայարկը պատուհան չունէր, լոյսը կու գար առիքի կեղրոնէն...Վարուժան մեզ ներկայացուց իր մայրը, գեղջկական տարազով, քառասունոց կին մը, շնորհալի ու ժպտագին, ոսկի փէշին կառչած էր մանուկ մը, որ ամչկոտ կը պահուրտէր մորը ետեւ. ու մեզի կը նայէր գաղտագողի. Պատուհաններուն ետեւ տեսարանը գրաւիչ էր. շուրջը կանաչ բանջարանոցներ, քիչ անդին գետակը՝ եզերքի խիտ պուրակով. որու բացուածքներէն ջուրը կը փայփէր ապամանդի պէս։ Ամէն կողմ խաղաղ դաշտեր՝ ցորենի արեւազօծ արտերով։ Մօտէն միօրինակ բլգիին մը կու գար մեղուի փեթակներէն ու մերթ աքաղաղի կանչեր. Քաղաքի մեր նեղ հորիզոնէն յետոյ գիւղի այս ազատ եւ հովասուն կեանքը մեզ կը թուէր բանաստեղծական երազ մը։ Վարուժան կը ճառագայթէր. դիտէինք, թէ այդ ուրախութեան ազբիւրը միայն հօրենական այդ չքնաղ յարկը չէր. այլ նաեւ «այն որ պիտի գար»։ Արդարեւ Վարուժան նշանուած էր քանի ամիսէ ի վեր ուսանողիք պարագաներու տակ ու անշուշտ կ'ապրէր լուսեղէն վայրուան երազային քաղցրութիւններու։ ...Ճաշէն յետոյ խմբովին դացինք մօտակայ դեռնգերքը եւ պուրակի մարմանդներուն վրայ նստանք, կազմելով կիսաշրջանակ Վարուժանի շուրջը. որ ծալապատիկ նստաւ, կոնակը տարով ծառի բունի մը... Ու մեր խօսակցութիւնը մերթ լուրջ, յանախ կատակախառն՝ շարունակուեցաւ ժամերով..... Ու հիմա, երբ օրերուս համրիչը կը դարձնեմ եւ, անոնց միօրինակ ու յաճախ տխուր շարքերուն մէջ, այդ օրը կը փայլի գմրուխտի հատիկի մը պէս.....»։

Եւդոկիայի - Թոգատ (Tokat) - առաջնորդ Շաւարշ Ծ.Վ. Սահակեան նպաստակունեցողով Եւդոկիայի ազգային կրթական գործին գարկ մը տալ՝ ծրագրած էր պատրաստուած կարող երիտասարդ ուժեր հոն հաւաքել ամէն գնով եւ գոհողութեամբ։ Իր փափաքն ազգ. վարժարանի մակարդակը բարձրացնել էր։ Եւդոկիոյ էր արդէն յայտնի բանասէր Յովհաննէս Գաղանճեան։ Աստնաւոր գրութեամբ մը հոն հրաւիրած էր Սեբաստիոյէն Դանիէլ Վարուժանը։ Ուսուցչական դիրքաւոր կազմը կը լրանար տէր եւ տիկին Մկրտիչ Բենակունիով, որոնք նոյնպէս հրաւիրած էր Շաւարշ վարդապետ Ամասիոյէն։

Բենակունիի յուշերուն մէջ կը կարդանք. «Դանիէլ Վարուժան կը դասախօսէր արդի հայերէն եւ. Ֆրանսերէն լեզուներն ու. քաղաքացիական կրթութիւն...։ Եւդոկիոյ մէջ իր կրթական պաշտօնեայ Վարուժան արդիւնաւոր կեանք մը ունեցաւ։ (8-1911-1912) Արդարեւ Դանիէլ Վարուժան ընթերցանութեան, ինքնագարգացման եւ գրականութեան հուրը արծարծեց աշակերտներուն մէջ։ ...Այսպէս տարի մը ամբողջ միասին ապրեցանք, միասին գործեցինք Դանիէլ Վարուժանի հետ՝ այնքան յաւէտ խնկելի եւ անոյշ յիշատակներով լեցուն։ Նեղտենք, որ Վարուժան Եւդոկիոյ մէջ մեծ գուրգուրանքի արժանացաւ, համբաւը մեծ էր իր դասախօսութիւններով եւ հոգեշունչ ճառերով։ Ունկնդիրներու թիւը 300էն պակաս չէին։ «Ամէն Ուրբաթ օր իրիկուան՝ Ազգ. վարժարանի մէջ սկսած են տեղի ունենալ դրական երեկոյթներ, զոր կը կազմակերպէր վարժարանի ուսուցիչներէն յայտնի տաղանդաւոր բանաստեղծ Դանիէլ Է.Փ. Վարուժան (Իրիս)։ Անոր նիւթական վիճակը խղճալի էր։ Եկամուտ չէր բաւեր իրեն եւ ընտանիքին։ «Քնարով չէր կրնար պահել ընտանիք մը»։ Այդ պատճառով կ'որոշէ անցնիլ Պոլիս։

Վարուժան կը դիմէր ուրեմն, Պոլիս 1912-ի ամրան, յուսալով որ յաւագոյն

ասպարէզ մը եւ. գոհացուցիչ եկամուտ մը կրնայ ապահովել կը դիմէ իր սիրելի վարդապետներէն Հայր Սիմոն Երեմեանին. «Վարդապետ, կ'ըսէ, յոյսս միմիայն ձեր վրայ դրած եկեր եմ հոս, այլեւս գաւառ չեմ վերադառնար, հոս ինձի այս վարժարանին մէջ կամ ուսուցիչ կ'առնէք եւ կամ գոնապան կ'ընէք». Բաւական դժուարութիւններէ ետք, Սպրդ Աղաճի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ վարժարանի տնօրէնութիւնը կը ստանձնէ։ Այս պաշտօնը կը վարէ 1912 Օգոստոսէն մինչեւ 1915 Ապրիլ 23/10։

1912-1913ի ամառներին Վարժարանը ապրին ընծայած է հինգ շրջանաւարտներ։ Այս առթիւ խօսած է Դանիէլ Վարուժան մին իր ամենագեղեցիկ ճառերէն.

«Ազնիւ հանդիսականներ

Ամառ է. հունձքի եղանակ։ Դուք կ'ուզէք գաղափար մը կազմել մեր մշակած արտերուն վրայ։ Այդ ձեր իրաւունքն է։ Մենք երկու տեսակ արտ ունինք՝ այն որ հասունցած է եւ այս տարի կը հնձենք եւ ա՛յն որ դեռ կանանչ է եւ. ի յինելոյ։ Այս վերջինը կը կազմեն բոլոր այս աշակերտները, դուարթ եւ աշխոյժ պատանեակներ՝ զոր գուք կարծիր ու ոսկեստաս մատեաններով վարձատրեցիք՝ իւրաքանչիւրը իր արժանիքին համեմատ։... Դուք այդ կանանչ արտը բոսոր կակաչներով ազնուցիք՝ սայլով անոնց հրապոյր մը երեւցիր՝ լի յոյսով եւ տպագայի խոստումով։ Ընդունեցէք մեր շնորհակալութիւնը։ Միւս հնձուած արտը սորինց հիմնադիրներն են, մեր այս տարուան շրջանաւարտները։ Այդ հասկաթուռ նրախայլիքը կ'ընծայենք կեանքին ու ապրինդ*։

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Ազգային տեսչութիւնը վարելէ դատ՝ Վարուժան դասաւորութեան կը հրաւիրուի նաեւ Հինդլեան, Նիկողոսեան եւ Դպրոցաց Ընկերութեան վարժարաններուն մէջ։

Այդ ժամանակները Պոլսոյ Կաթողիկէ համայնքի Կոմիտէին-Պատրիարքն էր Թերզիեան, խիստ պահպանողական անձ մը։ Կաթողիկէ համայնքի վարչական ժողովը կ'զբաղէր փոխել վարժարանի կանոնագրութիւնն ու ուսումնական ծրագիրը։ Այս իրագործումը կատարելու համար կը հրաւիրեն Դանիէլ Վարուժանը։ Պատրիարքը կը հակառակի տրուած որոշումներուն, տեսի կ'ունենան անտեսի ներքին պայքարներ, որոնք կը շարունակուին նոյնիսկ Թէրզիեան պատրիարքի պաշտօնազուրկ ըլլալէ վերջ։ Կը վարձեն վարկաբեկել Վարուժանը, որ կը յանդգնի սրբապղծել կաթողիկէ կղերականը։ Ահա այս միջնորդի մէջ է, որ կը սկսի Վարուժանի ուսումնական տարին։ (Գէորգ Մադոյեան - Երեւան 1976։ Պահպանողական տարրը չքաշուեցաւ իր օրկանին մէջ դրելու թէ «Կաթոլիկէ մատղաշ տղայոց սիրտն ու հոգին, անկրօն Վարուժանի մը յանձնեցին»։ Նման պարսաւանք մը կատարուեց Շիրվանպատէն, Թիֆլիսի հայ մամուլին մէջ պոռնկապրութիւն որակելով Վարուժանի «Մ'ի Լարդէ» բանաստեղծութիւնը։

Նոյնպէս կ'ունենայ բանախօսութեանց-դասախօսութեանց շարք մը, սկսած 1912ի ամրան։ Նոյեան Մանուկ միութեան սրահին մէջ դասախօսութիւն մը «Գրական դպրոցներ» նիւթի շուրջ։ Անդամագրուած ըլլալով Մուրատ-Դաշնակցական նոխանին Աշակերտաց Միութեան, Բոլիսի մահուան 25 ամեակին եւ Մկրտիչ Փորթուգալեանի 40ամեայ գրչեանդին կը դասախօսէ եւ իր ճառերն ու բանախօսութիւնները «Ինչ արձագանգ էին գտնում բոգմամարդ դահիճներում։ Նրանք գօրեղ մղում էին տալիս հայրենասիրական շարժմանը, խանդավառ սէր այրնացնում Հայ Մշակոյթի

* Հասկաթուռ - խիտ հասկ ունեցող
Երախայրիք - քերք առաջին պտուղ

digitised by A.R.A.R.@

նկատմամբ, ոգեկոչում հին գարերը, հաւասք ներշնչում ժողովրդի հոգեկան ուժերի հանդէպ... տոկալու եւ ապրելու համար» (Հիկար Ռշտունի, Դանիէլ Վարուժան, Երեւան):

Իսկ Գիրքերու Գիւտի եւ Տպագրութեան կրկնակ յոբելեաններուն՝ մաքի եւ գպրոցի իր բարձր թռիչքները նիւթ ընծայած են օրերուն գրութեան մը, ուր ան կը բացագանչէ. «... Դարե՛ր, որոնք ծնունդ տուին Մուրրի մը սրտին արիւնին մէջ եւ շարունակեցին միշտ իրենց յարաբերութեան ձեւերով ձուլուիլ արիւնի, հոգիի եւ անպատում սրածութեանց խորը» (Ամսօրեայ Տեղեկատու):

1913 Մարտ երկուքին Պէրպէրեան վարժարանի ուսանողներուն հրաւէրով՝ վարժարանի սրահին մէջ կը խօսի «Գեղարուեստի դերը եւ բարեշրջում» նիւթով:

Գիրերու գիւտի Յորելեանի հանդէսը սարքած է Մուրատ-Ռափայէլեան Միութիւնը, 1913 Հոկտեմբեր 27ին Թօրոսեանի սրահը, ուր կը խօսի նաեւ Վարուժան, «իւր տաք եւ հոգեշունչ շեշտերով վերապուշ ունկնդիրները, իր հոգւոյն կայծերուն զամէնքն ալ բաժնելով ըրաւ եւ բուռ էր արդէն, երբ դեռ կ'ուզէինք լսել զինքը», կը գրէ՝ Ամսօրեայ Տեղեկատուն:

1913 Մարտին անոր կ'ունենայ Գրական երեկոյթ մը, նուիրուած Գ. Վարուժանի, որուն կը նախագահէ Տիրան Չրաքեան եւ կը խօսի իմաստասիրց Ճառ մը. Վարուժան այնտեղ կը ներկայանայ ամենաբարձր տաղանդով սժուած բեմբասաց-հռետոր մը (տես Ամսօրեայ Տեղեկատու): Հանդէսէն վերջ կը բոլորուին թէյասեղանի շուրջ, ուր բուժականաւ կ'արտասանէ Յովհաննէս Խորասանճեան, որուն կը պատասխանէ Վարուժան «արտասանելով իր գոգորիկ-անուշիկ ջանասանջութիւնը «Ակութ» (Կրակարան, Օնախ մշակոյթի):

ԱԿՈՒԹԸ

Ակութին շուրջ, զոր կերտեցին
Մեծ Ռափայէլն ու Մուրատ,
Եւ արծարծը փրաւ բոցին
Մխիթարի հոգին հերաք:

Հաւաքուե՛ր ենք ապաւոր հորէն
Լոյսի սրինքին կաթոնկերներ
Սիրտը մէկուն միւսին սրտին
կը ատանայ խանդ ու փայլակներ:

.....

Տու՛ր ձեռքդ, ընկե՛ր,- յաւերժօրէն
Չի շիջանիր ակութը մեր.-
Ալիշանի ձեռքը վերէն
Միշտ կը թափէ հոն աստղներ:

1913 Հոկտեմբերին Համազգային մեծ Յորելեանի,- Գիրերու գիւտ եւ Տպագրութիւն-, օրերուն կը պատահի Սիմոն Զաւարեանի (Հ.Յ.Դ.ի հիմնադիրներէն) մահը Պոլսոյ մէջ, որուն թաղումը մեծահանդէս ցոյց մը կ'ըլլայ սուգի եւ արցունքի: Թաղման՝ Վարուժան կը խօսի «Հուժկու» դամբանական մը, որ կը յուշէ ամէնքը. «Բուռ մը հող կը նետեմ Սիւ հողերէն փաստակեալ ոսկորներուդ վրայ. հանգիստ անոնց. Քիչե՛ր թողած են այդպիսի յուսաւոր ոսկորներ»:

«1913-ի գարնան էր որ, կը գրէ Յ. Ճ. Սիրունի, «Վարուժանի հետ ծրագրեցինք գեղարուեստական Տարեգիրքերու շարքի մը հրատարակութիւնը... Նաւասարդը կ'ուզէինք գրական նոր շարժումի մը կորիզը ընել»:

«Նաւասարդ Գրական եւ Գեղարուեստական Տարեգիրք»ը յոյս կը տեսնէ 1913ի վերջերը, պատկերազարդ, երեք հարիւր էջերով:

«Աւարտուեցաւ, կը գրէ Սիրունի, Նաւասարդի գոյած ընդունելութիւնը, յայտնի էր որ մեր Տարեգիրքը պակաս մը լեցնիրու կու գար: Ընդվզում մը եղաւ այս հրատարակութեան դէմ: Յատուկ վախ մը. հայութիւնը հեթանոսութեան

digitised by A.R.A.R.@

կը վերապատնայի վախ մը -, որ անհիմն էր։ Բայց այդ շրջանին թէ՛ հայ լուսաւորչականներու, թէ կաթողիկէներու, ինչպէս ուրեւ թրքահայ եւ ռուսահայ մտաւորականներու, քննադատեցին «Նաւասարդ»ու «Տարեգիրքը կը պատրաստուէր իր երկրորդ տարիին, երբ Ա. Համաշխարհային պատերազմի թնդանօթները որոտալու կը սկսին» (Միրուն)։

Դ. Վարուժան՝ իբրեւ դաղափարակիր եւ աշխատակից, կը յարի նաեւ պոլսահայ ուրիշ հրատարակութեան մը՝ «Մեհեան»ին, զոր կը յքէ շուտով...

«Այժմ կը գրեմ «Հայրին Երդը», որ յուսամ տարիէ մը յոյս կը ունենէ. այդ հատորին մէջ երդուած պիտի լլլան հայրենի հոգը, մշակներու աշխատութիւնը եւ գիւղական կեանքի խոշոր մեծութիւնները» (Նամակ Վ. Ահարոնեանին 1914 Մարտ 26, Պոլիս)։ «Հանելի է ինձի միշտ յարերս փոխել եւ վերանորոգուիլ արուեստս մէջ եւ եթէ մուսաները շլքեն գիս՝ դեռ պիտի կրնամ շուարեցնել իմ կարդ մը ակնոցաւոր քննադատները, որոնք արուեստի գործ մը, բանաստեղծութիւն մը կը քննատրեն որոշ սկզբունքներու ուղղութեամբ, որ իրենցմէ է իւրաքանչիւրը առանձնապէս»։

Անցնելէ առաջ Վարուժանի կենսագրութեան վերջին փուլին, պիտի կարդամ իր մէկ գրութիւնը հայ յեղուի մասին, ի մտանաւորի անոնց համար, որոնք անտեղի կը փիճարանին հայ յեղուի սոսկրերակները քննադատելով։ «... Երիտու բարբառներու, Արեւելեան եւ Արեւմտեան, եւ իրենց ուրոյն գրականութիւններուն հաւասարազօր դոյութիւնը ոչ մէկ անպատեհութիւն չունենալէ զատ՝ ան Հայ ցեղին հոգերանութեան զանազան երեսները ցոյց կու տայ ու անոր այլազան կարողութիւններն ու դեղեցկութիւնները կը պրիսմակէ... Երկու բարբառները արգելք մը չեն՝ որ Հայ տարրին երկու հատուածները գլտրումով, խակարով, հոգերանութեամբ ներդաշնակ ապրին իրարու հետ։ ...Ամէնէն տեղի դեղեցիկ ներդաշնակութիւնը դանազանութեան մէջ կը յօրինուի» (Ազատամարտ 1911)։

«Դանիէլ Վարուժանի հետ վերջին տեսակցութիւնս» վերնագրի տակ Տիկին Անայիս կը նկարագրէ, Եէնիպոփուի ազջկանց վարժարանի մէջ Վարուժանի հետ իր տեսակցութիւնը, որ տեղի ունեցած է 1915 Ապրիլ 8ին - հին տոմարով -, Վարուժանի ձերբակալութենէն երեք օր առաջ։

«Դանիէլ Վարուժան, գրականութեան ուսուցիչ, զոր տանուհիները կը պաշտէին։ Համակրելի էր ան, իր անհնարին հանճարին գլուխը ճակտին...»։

«...Ու կը յիշեմ թէ այդ գիշերը ի՞նչ սարսուռով ու ազապատանքով կը դիտէր իր փոքրիկները, որոնք սենեակին մէջ կը խաղային ու կ՚ապմիկէին՝ չգիտնալով թէ վաղը գիշեր ո՞ւր պիտի մնան... սիրաս ճմլուած զացի տուն։ Ցաջորդ դիշերը Վարուժան տունէն տուին տարին... (Ա. Ճ. Միրունի. Դվ, Պուքրէշ 1940)։

Ապրիլ 11/24, վերջին գիշերը, Վարուժան այցելութիւն ընդունած է խումբ մը ընկերներու, որոնցմէ մին եղած է Սահակ Մեսրոպ եւ երկրորդը՝ Յովհաննէս Պօղոսեան։ Աւտջինը կը յիշէ «Վարուժանին Ընտանիքը» վերնագրի տակ.

«Մինչեւ կէս գիշեր իրեն հետ էի ես, այն շարաշուք Շաբաթ օրը, երբ կէս գիշերէն յետոյ, յանկարծ ձերբակալուեցան մեր մտաւորականութեան ծաղիկները... Անոր անակին մէջն էինք հաւաքուած խումբ մը ընկերներ ու գրական հրնկոյթ մը կազմակերպած։ Վարուժան կարծես հեռագրայ մտածումով՝ սեղանին վրայ դրաւ «Հայրին Երգը» գրքուածներու հաւաքածոն... Մինչեւ կէս գիշեր երգեցինք, կարդացինք եւ արտասանեցինք...

Ցաջորդ առաւն, շատ կանուխ երբ Գառրդիւղ մեկնելու համար նաւամատոյց կ՚իջնէի, տեր անոնոն երդիծարանը՝ Երուանդ Սաեան տեղեկացուց ինծի այդ շարաշուք գիշերուան յետակարծ ձերբա-

digitised by A.R.A.R.@

կայութիւնները եւ թեւաղրեց ինծի, իրեն պէս պահուրտիր։ Այդպէս ալ ըրի...» (Մահակ Մեսրոպ, Հայրենիք)։

«Տակաւին ականջներուս մէջ կը թրթռայ մեծ բանաստեղծին առնական հզօր ձայնը։ Հոգիիս խորը տակաւին թարմ էր ակօսը սայրուռին, զոր ուուած էր անոր հրատարակեալ «Հայի ու գինիի երգն»ու շարքին քերթուածներու ընթերցումը... Եւ կը քայէինք, ես ու բարեկամս, դեռ վերացած... Փութացինք դառնալ անկիւնը եւ սի առնել Վարուժանին արարթրմանին դուռը։ Տիկին Վարուժան դիմաւորեց մեզ անժպիտ ու յուզուած։ Աչքերուն կարմրութիւնը կը մատնէր արցունքով յուզուած գիշեր մը։

«Ձեր նրթայէն քառորդ մը եկաք եւ տարին...»։

Հիմա իրականութիւնը կ'ըմբռնէի իր ամբողջ ահաւորութեանը մէջ...»

(Յովհաննէս Պօղոսեան, Ժամանակ 1919)։

Բանաստեղծը նոր լրացուցած էր երեսուն տարին, երբ նահատակուեցաւ. բայց ան արդէն շահած էր անմահութեան դափնին Հայ գրականութենէն ներս։

Հայ լեզուի հարստութիւնը, գեղեցկութիւնը, կը վայելենք Վարուժանի քերթուածները կարդալով։

Բանաստեղծութիւններու առաջին հաւաքածոն՝ ՍԱՐՍՈՒՌՆԵՐԸ (1906), Ջարդը (1907), որ աւելի ուշ մաս կազմեց իր ՅԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ (1909) հատորին, զոր-ուած Գանի մէջ։ Իր մեծագոյն հաւաքածոն բանաստեղծութիւններու՝ ՀԵԹԱՆՈՍ ԵՐԳԵՐՆ էր (1912)։ Վերջին գործը եղաւ ՀԱՅԻՆ ԵՐԳԸ (1921), հրատարակուած անաւարտ վիճակի մէջ, ան դատապարտուած էր կոլտուեալու, եթէ իր բարեկամները չյաջողէին խաղար գումարի մը դիմով ձեռք ձգել գայն Պոլիս (Հ. Մ. Ճանաչեան)։

«Յեղին Սիրտը» կու տայ բանաստեղծին ազգային ուսատութեան երգը, հայուն տառապանքը, Հայրենի տունը, ցեղային փառքը՝ գեղարուեստական շունչով։ «Հայկին երգը» հատորին մէջ Վարուժան կ'երգէ գիւղը, հոգային աշխատանքները՝ դաշտի կեանքին թարմ, բնական շունչը, զգայուն թրթռացումները, գեղջուկ կեանքին նուիրական յուզումները՝ ընտանեկան երջանկութեան, գիւղին նահապետական կեանքին, մաքրութեան։ Բոլոր կատարներուն մէջ կայ այուեստի կատարելութիւնը, տոգերուն ներդաշնակութիւնը։

Ոչ մէկը մեր բանաստեղծներէն գերազանցած է Վարուժանը հայերէնի խոր ծանօթութեան մէջ... Դասական հայերէնի համուտ, Վարուժանի լեզուն ջինջ է, մաքուր, կը յիշի Ս. Մաշտոցի ակէն...

Վարուժան աշխատակցած է բազմաթիւ թերթերու, ինչպէս Բազմավէպ, Անահիտ, Ռազմիկ, Հայրենիք, Շիրակ, Ապառամարտ, Ազդակ, Շանթ, եւայլն։

Կ'աւարտեմ Վարուժանի մասին քանի մը կարծիքներ յիշատակելով.

digitised by A.R.A.R.@

«Դպրոցական եղած ապենս՝ կրօնագիտութեան դասագուս առրվեցուց ինձի, որ կնունքը մի միայն ջուրով չըլլար, երբեմն հուրով ու սուրով ալ կը կատարուի. նահատակուած երախտաներուն մկրտութիւնը այսպէս է: Նոր սերունդին գրականութիւնը նիշդ այս դրոշմը, այս կնիքը կը կրէ իր վրան. ամէն ինչ փառապանք է հոն. ամէն ինչ աղաղակ եւ բողոք: Հայկական ջարդերու ականատես գրականութիւնն է. միտքերը՝ մռայլ, բառերը՝ դաշոյնի պէս փայլատակող, մահահոտ գրականութիւն՝ Հայկական ճակատագրին պէս»:

(Բացման խօսք՝ Դ.Վարուժանի «Հեթանոս երգեր»ուն նուիրուած գրական առուլիսին, ԳՐԻԳՈՐ ՋՕՀՐԱՊ)

•

«Դանիէլ Վարուժան արեւմտահայ բանաստեղծութեան մէջ գագաթ մըն է...»:

(Յ. ՕՇԱԿԱՆ)

•

«Վարուժանը, ազգային, ցեղային խորհուրդին մեծաշուք ասպետը, դասական ձոյլով եւ արդիական գեղագաշտի մտորումներով»:

(ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ)

•

«Կարծես ասպետական դարերից էր եկել, եկել ասպետօրէն ազնիւ ու հպարտ՝ ներքոյթում գեղեցիկն ու վսեմը, արդարն ու բարին, հոգիու [illegible], «սրբազարդուած Մայրդուն», քայլելու դէպի «աղբիւրը լոյսին»:

(ՎԱՀԱԳՆ ԴԱՒԹԵԱՆ)

•

«Վարուժանն ամբողջ եռթեամբ ձգտում էր գրականութեան վերածնութեան եւ ազգային ոգու զայրոյթի»:

(ԴԱՒԻԹ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ)

digitised by A.R.A.R.@

ՇՈՒՆ ՊՏԸՏՑՆՈՂ ԿԻՆԸ

Նորմանական ծովափնեայ քաղաքը անապատի կը նմանի, երբ ձմեռը կը նստի դեղանկարիչն ձեռքով գծուած տուներուն, փողոցներուն եւ պուրակներուն վրայ։ Բաց ճաշարաններն ու վաճառատուները բաւարար չեն տարուայն երաշխիքը որ կեանք կայ հոս։ Եթէ կայ անպամ թմրիրի դանդաղութիւն ունի ան։ Տարեցներու համար սպասման սենեակ ըլլայ կարծէք, երկար ճամբորդութենէ առաջ։ Երեկոյեան, մութը կանուխ կը սարածուի. աւելի գգայի դարձնելով խոնաւ ցուրտը. Մեծ խաղասան շուրջ ինքնաշարժներ կը շարուին։ Ծովափորշին մէջ, անտէր եւ անդոյս գրօսանաւեր կը ծփան։

Երբ ձմեռ է, քաղաքը կը նմանի հանպստեան տան, կոկիկ պառաւներ, այր եւ կին, ժամանակի ճանձրախարին դէմ կը պայքարին, շոփելով մայթերը. հերթի կը կանգնին մսավաճառին խանութը, երկու շերտ խոգի ապուխտ դնելու համար։ Կը հանդիպին սրճարան, ագռաթելու պէս կը կանգնին երկար սեղանին առջեւ, կ՚ըմպեն ուանդական սուրճը կամ բաժակ մը ճերմակ դինին. վիճակահանութեան տոմսին թիւերը կը կապմեն, կը վճարեն, եւ թեւանցուկ կը բռնեն տան ճամբան. ժամը մէկի յուրերու հաղորդումը չփախցնելու համար։ Ցնցող ագէտներու կը տեղեկանան եւ մեղմիւ կը բացագանչեն։ Այդ ժամուն, արդէն ամայի փողոցները քիչ մը աւելի կ՚ամայանան։

Այսպէս ծրագրուած եւ համակարգուած է նորմանական քաղաքի ձմեռնային առօրեան, մասամբ նոյնիսկ ամառը. քանի որ երիտասարդները կը փնտռեն տաք ծովափներ, որպէսզի. ամէն եղանակի հետ, քիչ մը աւելի մերկանալով փուռին արեւին տակ եւ խեշափառի պէս կարմրին։ Ընդունուած կարգ է։ Հոս հագուստագէպ են տաք օրերը։ Պառաւները մեծամասնութեամբ կիներ են, այրերը աւելի կանուխ կը լսեն անդինականի կանչը. Այդ կիները իրենց դեղերու պաշարին հետ, առանձնութեան բանտարկեալներ են, իրենց անցքին հրայրք չեն արթնցներ, կարելի է նոյնիսկ բսել որ նախկին կիներ են, դարձած են անսեռ, ճմռթկուած այտերով եւ փակագիծ դարձած սրունքներով, պճնուած, ներկուած, մուչաակներու մէջ փաթթուած։

Այս քաղաքը իր շարժուն տեսարանները ունի, մարդկային կերպարանքներու ստուերներ, որոնք կրկնութիւն ըլլալով, տեսակ մը սառած պատկերներ են։ Ամրան ընթացքին, անոնք կը հալին արձակուրդային իրարանցումին մէջ։ Նոր քաղաք մըն է այս քաղաքին մէջ, որ ծնած է գործատէր կնոջ մը երեւակայութեան մէջ, որպէսզի բարեկեցիկ ընտանիքներ արձակուրդի եւ հանգիստի երդիք մը ունենան, հոգ չէ թէ

digitised by A.R.A.R.@

ԹԵՆԻ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ. *Ցաւիպենական լռութիւն* · 1994

նեղլիկ, մայրաքաղաքէն ոչ շատ հեռու։ Զմրան եղանակին փուռը բաց է միայն մինչեւ կէսօր։ Մարդիկ ընդարմացման կշռոյթով կ՚ապրին, դանդաղութիւնը կը մշակեն։

Ամառ թէ ձմեռ, արուեստական լիճին շուրջ քալելու կ՚երթամ, ինչպէս ուրիշներ, հետեւելով ընդունուած սովորութեան, թելադրուած՝ առողջապահական պատճառով - մինչդեռ պիտի նախընտրէի թափառիլ բնութեան մօտ մնալու հին սովորութեամբ, քիչ մը անդին, ուր թաց անտառներ կան։ Բաղերը բազմացած են եւ նոյնիսկ նազելաձեւ գոյգ մը սպիտակաթոյր կարապներ կը սահին սեւ բաղերէն հեռու։ Ամէն անգամ որ լիճին շուրջ կը քալեմ կամ կը հանդչիմ նստարանի մը վրայ, կը հանդիպիմ առանձին, անորոշ տարիքով կնոջ մը, նուրբ, փոքրացած, բայց հինցած ու մաշած վայելչութիւն պահած։ Տարբեր է միւս թոշակառուներէն, կանգ չ՚առներ, չի խօսիր, բարակ շրթներուն վրայ ժպիտ չեմ տեսած։ Կ՚անցնի... Իր առջեւէն եւ կողքէն կը վազվռտեն հինգ շնիկներ, գետինը հոտուրտալով, բնական պէտք գոհացնելու համար

digitised by A.R.A.R.@

կանգ առնելով։ Կինը իր աջ ձեռքին անցուցած է թափանցիկ կերպընկալ նիւթէ ձեռնոց,- որուն արտաքինը քաղաքապետութեան կողմէ դրուած էն կարգ մը փայտոցներու անկիւնը -, թեւէն կտրած է նոյն նիւթէն տապրակ մը, եւ տեւապար կը ծռի իր շուներուն կղկղանքը հաւաքելով անոր մէջ դնելու համար։ Օրէնք է։ Քաղաքը մաքուր պէտք է ըլլայ։ Այլապէս տուգանքի կ'ենթարկուի։ Բայց նաեւ առանձնութիւն եւ ձանձրոյթ մեռցնելու ձէս է ;նիկնելու ընկերակցութեամբ այս ամենօրեայ պտոյտը։

Մեզմէ քանի մը գուռ անդին բնակող տիկին Ֆանֆէն, նորակառոյց այս արձակուրդային աւանին ամենաշատ քաղաքապետն է, նաեւ շրջուն լրագրողը։ Գիտէ թէ ո՞վ ո՞ր շարաթը կամ ամիսը պիտի գայ քանի մը շարաթ մնալու, գիտէ թէ ո՞վ իր բնակարանը կ'ուզէ վաճառել եւ ինչո՞ւ, գիտէ պաամութիւնը փոքրաթիւ մնայուն բնակիչներուն։ Իր սան դրան լայն ապակիին եռեւէն կը հետեւի կեանքին, լրահաւաքելու պէս։ Այս ամառ, երբ մեր դրան առջեւէն կ'անցնէր, այդ աչխարհներուն մէջ ոչ ընկալեալ սովորութեամբ, գինք հրաւիրեցինք բաժակ մը սուրճ առնելու։ Սուրճին ընկերացող կարկանդակը վայելելու պահուն, քիչեցի շուն պտրցնող կինը եւ դիմեցի իրեն։ Կարծէք առիթը կը սպասէր։ Պատմեց որ կը կուչուի Ինկրիա, հարուստ հայը ունեցած է, թատրոնի դերասանուհի եղած է, արձանագրած է յաջողութիւններ, սիրած է օդաչու մը, որուն օդանաւը ջախջախուած է Անտեան լեռներու վրայ։ Ցաւի ահագնութեան առակ կիրած է, լքած է սապարէզը, ճամբորդած է հեռաւոր ոչխարհներ։ Հինգ տարի առաջ եկած է այս քաղաքը, իր շներովը։ Իրեն կարելի էր հանդիպիլ շուկան։ Թանդարանէն գողցուած հին, բայց ոչ հինցած հագուստներով եւ զարդերով, շուկայ կու գայ իրեն եւ շուներուն համար անուշեղ գնելու։ Բարեւ եւ յաջողութիւն, ուրիշ բան չի փոխանակեր, ոչ վաճառողներուն եւ ոչ այլ յաճախորդներուն հետ։ Տիկին Ֆանֆէն աւելցուց որ մայրաքաղաքի կեդրոնը մեծ տուն ունի, հօրմէն ժառանգուած, որուն գռնեները եւ պատուհանները դոց կը մնան ամրողջ տարին, եւ կը բացուին մէկ անգամ, երբ օդաչուի մահուան տարեդարձին հոն կ'երթայ, ծաղկեփունջ առնելու անոր շիրիմին։

Ծաղիկներ կան, որոնք կը փակուին երեկոյեան, երբ յոյսը կը կորսուի եւ կը բացուին արեւին հետ։ Այս Ինկրիան ալ, երբ մութը կոխած է իր երազին վրայ, փակուած է, երբ ծաղկատի էր։ Իր արեւը կորսուած է։ Ի՞նչ կը զգայ եւ կը մտածէ այս Ինկրիտը չորս կամ հինգ տասնամեակ ետք, կը մտածէ՞, թէ օրերու թաւարումին կը հետեւի կրաւորականութեամբ, մէկ օրը միւսին պէս, գորշ եւ պատի պէս լուռ։ Անցեալի պատկերները ապօսա՞ծ են, գեղեցկացա՞ծ են, թէ մարող աչքերու եւ մաշող միտքերու հոին դեռ դպայ կեանքը, աւելի ճիշդ՝ ներկայութիւնը միւսին, որուն մէջ ինքզինք կը սեւեռէր։ Երեւութապէս ոչինչ կը սպասէ, ոչինչ։ Արտայայտութիւն չունի դէմքին վրայ։ Արտաքինը նկարիչի մը երեւակայութենէն եկած եւ կասած է։ Հաւանօրէն աշխարհի հետ իր նպատը միայն եկեկարական եւ ջուրի ընկերութիւններու, յաղաքապետարանի եւ կայուածատուրքի վճարագիրներն են, դրամատան հաշուեցոյցերը եւ նամակատուն, ուր հերթի կը կանգնի, վճարումները դրկելու համար, իր շներուն դրան տուչեւ կապերով։ Ապրող բացակայ ըլլայ կարծէք։

Որոշած եմ քիչ մը կանուխ երթալ լիճին եզերքը, սպասել Ինկրիտի անցքը՝ իր շուներով։ Ստուերը դարձած այդ կինը տխսակ մը խարհուրդ ունի։ Մեզմ հովը լիճին

digitised by A.R.A.R.@

Ջուրերը ափ կը նետէ փէտ-փէտ, ժամայուսյային երթուղարձով։ Ինկրիա կու գայ, կ՚անցնի, ոչինչ կը տեսնէ, գրագած է իր շուներու կնոջը հաւարելով եւ տոպրակին մէջ դնելով։ Աչք անդամ հեռուանայ իրեն։ Մեծ շէնքերէն մէկուն երրորդ յարկը կը բնակէին, ինք եւ իր հինգ շուները։ Սրուած հետաքրքրութեամբ յարձրացայ իր յարկը։ Միջանցքը լոնուած էր շուներու յատուկ եւ պզուանք պատճառով ծանրացած եւ բարկ հոտով. գոր կը շնչէր ասքը։ Այդ ալթերեւս իր եւ աշխարհի միջեւ քոշուած պատ մըն էր, որպէսզի ոչ ոք մօտենար։

Աշնան վերջը, կրկին դացիր էի այդ քաղաքը եւ ճամբու ամբողջ աւուրութեան կը մտածէի Ինկրիտի մասին։ Ճակատագրի անհեթեթ խաղին իր կեանքը առած էր երիտասարդ օգաշու մը, իր սէրը, եւ իր կեանքը դարձած էր շուներով բնակուած աւերակ։ Ինկրիա, տասնամեակներ ետք, դղջում շունչ՞ը իր անձին հանդէպ, զոր ապրած էր պզտիկ քսոյով։ Կը շարունակէր ապրիլ։ Փակուած կեանք մը ներսէն տեսնելու ցանկութիւն մը ծնած էր, դրեթէ հիւանդագին։ Բայց ինչպէ՞ս կարելի էր բանալ յաւի տակ փակուած հոգի մը։ Մնացա՞ծ էր հոգի, թէ կրկնուող եւ սովորութիւն դարձած ծէսեր կատարին, որոնց ետին կար անհեթեթ եւ անբոյր պատարկութիւն մը։ Գնացքին մէջ կ՚երեւակայէի Ինկրիտը բեմի վրայ, օգաշուի թեւերուն մէջ, կ՚ուզէի աւոնել օրուան թերթերուն մէջ իր յայնաժպիտ լուսանկարները։ Կը մտածէի մեր փառասիրութիւններուն, կիրքերուն, յուզումներուն եւ երջանկութիւններուն մասին, որոնց չենք անդրադառնար կեանքի հեւքի ընթացքին, որոնք յաճախ կախուած են մագի չափ բարակ թելէ մը, եւ յուշիկի կրակը բաւ է, որ անոնք ակնթարթի մը մէջ ոչնչանան։ Այդ օրերու Ինկրիտը պիտի ճանչնա՞յի այսօրուան անձին մէջ։

Մութ էր երբ հասայ առուն Եւնկտրական ջնուցումը բանեցուցի, պայուսակս նեղլիկ ննջարանը տարի, համակարգիչս տեղաւորեցի ճաշարանի պզտիկ սեղանին վրայ։ Մութ էր, բայց կանուխ էր դուռ եւ պատուհան զոցելով աշխարհէն անջատուիլու համար։ Մոմէն մեզմ եւ խոնաւ քամին կը փչէր։ Մոմափ գացի։ Ամայութիւն։ Սրճարանները եւ ճաշարանները այդ եղանակին փակ էին։ Քայլերս ուղղեցի դէպի լիճը։ Սեւ մութ մը կար հոն, թէեւ տեսանելի էր փայլփլացող լիճը։ Շէնքերուն շուրջ դարձայ, որոնք կը նմանէին փեթակի, ուր քանի մը բնակարաններ միայն լուսաւորուած էին։ Ինկրիտի շէնքին մէջ նրեք յարկաթաթիններու լոյսերը վառուած էին։ Խորհեցայ, յաջորդ օր, լիճի եզերքը, խօսիլ Ինկրիտին։ Ինչպէ՞ս, ի նչ բսելու համար։ Բայց խօսիլ, լսել։

Տուն հասայ։ Ջուր եռացուցի եւ տոպրակի ապուր մը պատրաստեցի։ Քանի մը թերթեր բերած էի, կարդացի, անկողին մտայ եւ շարունակեցի ընթերցումը։ Հեռուն, աշխարհ կ՚նայեր, իսկ հոս լռութիւն էր։ Այդպէս ալ, լոյսը վառ ձգած, քնացեր եմ։ Առաւօտուն կայտառութեամբ արթնցայ, առանց շաբաթի ուրբ մը խմելի։ Ժամացոյցիս նայեցայ։ Ինկրիա եւ իր շուները ժամը տասնի շուրջ կ՚երթան դէպի լիճը, դիտած էի այդ սովորութիւնը։ Դեռ երկու ժամ ունէի։ Ինքզինքիս հարց կու տայի թէ ի՞նչ կը փնտռէի, ի՞նչ կ՚ուզէի։ Ինչո՞ւ անհանդուրաստնել կեանքի հետ իր հաշիւը փակած Ինկրիտը։ Մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ կայ աւերակ մը, լուռ, անխօս, չիստամանուող, տարբեր աւերակներ, բայց միշտ այրող, մոնաւանդ երբ պատահար մը, դէպք մը, հանդիպում մը, պանոնք վերատին կը բերեն լոյսի տակ։ Ուրիշի աւերակը կը խառնէ մեր մոխիրները...

digitised by A.R.A.R.@

Ժամը տասնվեն տուած, աղջկան մը հետ իր առաջին ժամադրութեան գացող երիտասարդի պէս, հոն էր, յիճի եկեղեցի նստարանին վրայ, անտարակոյս գգացումով մը համակուած։ Ներկայութիւնս ունի բնական դարձնելու համար հայիս կէսը հեռաւոր էր, ոտքէսգի փչրանքներ նետեմ բազերուն, որոնք, փչուր մը հացի համար գիրար կը կոխկռտէին ջուրին մէջ։ Ինկրիտ եւ իր շնիկներու աեսայ, անոնք ճամբան կտրեցին եւ հասան յճափ։ Նոյն ընթացքը, յարուած մեքենայի պէս, շուներու փագփռտուքը, Ինկրիտի ձեռքը ձեռնոցի մէջ, կղկղանքը հաւաքելու ծէսը, պարտականութիւն մը կատարելու պէս, նայնիսկ գորովով, անտրտունջ։ Առանձին էինք։ Երբ նստարանս քովէն կ'անցնէր, դէմովս բարեւեցի զինք, այն յոյսով որ աւաջին քայլը առած կ'ըլլայի խօսելու, իմանալու փոյլ եկած հոգիի մը արկածումները։ Ինկրիտ անցաւ եւ գնաց, փակ, զառանցանքի մէջ քարոյ արձանի մը պէս։ Ցաջորդ օրը, նոյն տեղը նստած թերթ կը կարդայի, սպասելով Ինկրիտի անցքը։ Ան եկաւ նոյն ճամբով, կրկնելով նոյն շարժուձները, բարեւելու փորձս կրկին անկապտ մնաց, ինք դարձաւ յետին չուրջ, շնիկներուն հետ անցաւ ճամբայէն, կորսուեցաւ մեծ շէնքերու կանաչապատուած յակեր։ Կեցութեանս մէկ շաբթուան ընթացքին, առանց յուսահատելու կրկնեցի փորձերս Ինկրիտի ուշադրութիւնը գրաւելու։ Զուր եղան ճիգերս։

Գարնան գեղապարձակ ծոփափ։ Մոմեզրի աւագը կը մաքրէին, կը յօսէին առնները եզերող մշտադալար ծառերը։ Արեւ կար, եւ հակառակ դեռ կեղծ ցուրտին, թռչակաուներու, առանձին կամ զոյգեր, բազմացած էին մայթերու վրայ։ Մեծ փանառատուներուն մէջ խճողում կար։ Քաղաքը կը սպասէր ամրան եռացող կեանքը։ Տիկին Ֆանթէն միշտ հոն էր, անկարելի էր խուսափիլ անոր հսկողութենէն։ Բարեւեցի, դուրս եկաւ իր դիրարանէն, խօսեցանք շէնքերու նորոգութեան մասին, յատուկ սայրաւորում պիտի հատատուի, որպէսզի բնակիչներէն զատ մարդիկ իրենց ինքնաշարժները չկրնան բակ։ Մասամբաւոր փոխուած է։ Իր սրտին երակները փոխած են։ Ըսաւ որ Ինկրիտ մեռած գտնուած է իր տան մէջ, հրշէջներու յայտած են դուռը։ Իմացած է որ Ինկրիտոր մայրաքաղաք տարած են, ըստ իր ցանկութեան հրկիզած են եւ մոխիրը գրած են օդաչուի գերեզմանին մէջ։ Բնակարանը ծախու հանուած է, յարմար գինով, բայց մարդիկ չեն ուզած գնել, քանի որ, ամիսներ եւ տարի գեռ շուներու հոտը չէ անհետացած, բաւ որ պատերուն քսուած է այդ հոտը։ Տիկին Ֆանթէնի համար թոյլի լուր էր Ինկրիտի մահը։ Ի միջի այլոց դէպք մը։ Այս ամառ ուրիշներու ալ պիտի պատմէր, առանց տեսնելու դնող մը հոգին, պիտի գոհանար իրապարձութեամբ եւ իսուակցութեան նիւթ ունենալով։

Գայի լճափ։ Տարեց անձ մը, մարդկի տարաց հագած, հնձիրով գիճին չուրջ կը դառնար։ Նայեցայ այն ճամբուն ուղղութեամբ, ուրկէ կու գար Ինկրիտ, իր շնիկներով, թատերական յուսանկարներու յուշամատեանի էջերէն փրցուած պատկերի պէս։ Կրնա՞ր յայանուիլ կրկին, Միւգէ Կրեվէնի տիպարի պէս։ Ծրեւտիայեցի մեր չտեսնցած գրողը, իր պատմութիւնը, իրեն հետ դարձուցի էջերը յուսանկարներու որդամին, Ինկրիտ՝ մանուկ, աշակերտ, մանկամարդուհի, սիրոյ մէջ հասունցած կին։ Տեսայ գեղջուներ, դորա օդաչուն բերած էր իրեն սարաշխարհիկ հորիզոններէ, որոնց հետ խօսած է Ինկրիտ։ Ան, ամրան երկար գիշերներուն, կրկնած է գիպումներու ընթացքին լսուած եւ լսուած խօսքերը, սիրոյ խօսքեր, շշուկով ըսուած խօսքեր՝ ապագայի մասին, խօսքեր՝ երազներու։ Ինկրիտ իր երջանկութիւնը շարունակած էր

digitised by A.R.A.R.@

փակուելով, ուր ոչ ոք եկած էր խանդարելու գինք, զգացումները հանդչեցուցած էր թաւիշի վրայ, փայփայած. ժամանակը չէր ազատած զանոնք։

Շարաթ մը ետք տեսայ որ աշխատաւորներու խումբ մը կը նարոտէր Ինկրիտի յարկատրաժինը։ Ուրեմն ծախուած էր պզտիկ բնակարանը եւ նոր տէրերը երբեք պիտի չգիտնային որ կը բնակէին ուրիշներու վրայ։ Շուներու հատը պիտի անհետացնէին։ Իսկ Ինկրիտ անպած էր հոգիներու, երջանկութեան եւ ցաւի անպիտ պատմութեան գիրքին մէջ։ Տիկին Ցանթէնն ալ պիտի մոռնայ գինք։

Քաղաքը իր շնչառութիւնը հեգնահեգն կը վերապտնէ։ Շարաթավերջին մայթերուն եզերքը շարուած էին ինքնաշարժները։ Ոչ ոք պիտի յիշէ Ինկրիտը։ Իսկ ես կը զարմանամ, թէ ինչո՞ւ կը մտածեմ մեր չունեցած զրույցի մասին։

Ց. ՊԱԼԵԱՆ

Վիլլէր-սիւր-Մէր, 2005

ՎԱՍԻՄԻՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ. Կայարան · 1976

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ...

Այդ սենեակին մէջ կային մի քանի մանկտոտի աղջիկներ։

- Ամենածանր պարագաներն են ասոնք,- ըսաւ հոգեբոյժ տնօրէնը։

Աղջիկներէն մին. հապիւ տասնհինգ տարեկան, մօտեցաւ ինծի, գարմացած նայեցաւ սպիտակ մազերուս, նայեցաւ աչքերուս, եւ ապա՝ ցուցամատը մտցուց քիթիս ծակին մէջ։

- Կը փնտռէ իր հայրը,- շշնջաց հոգեբոյժ տնօրէնը։

Շոյեցի աղջկան ձեռքը, եւ ապա՝ դպուշութեամբ հեռացուցի ձեռքը քիթիս մօտէն։

Ծանր լռութիւնը ճնշեց արտասուց բոյր ունեցող այդ սենեակին վրայ։

Ժպտաց աղջնակը. Ու ես յուզումով շոյեցի իր խառնակ ու ոսկեգոյն մազերը։

Աղջնակը լացաւ մեղմօրէն- իր ձեռքերով ուժգնօրէն սեղմեց ձեռքս, եւ ապա՝ գորմացած նայեցաւ աչքերուս, դրպանէն հանեց ոսկեգոյն թաշկինակ մը ու մաքրեցուց աչքերուս...

Մենք հանդիպանք դիրար...

ԱՐԱ ԱՐԹՐՈՒՆԻ

Պէյրութ

digitised by A.R.A.R.@

ԵՐԵՔ ՆԱՄԱԿ ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆԷՆ

Ստորեւ հրատարակուող երեք անտիպ նամակները Յակոբ Օշականի մրջնատառ ու միշտ դժուար վերծանելի ձեռագրին կը պատկանին։ Ուղղուած են Ֆրանսահայ իր աշակերտներէն Ա. Կապենցին, որուն մասին տուեալներ չենք կրցած հայթայթել, բացի անկէ, որ 1930-1960ական թուականներուն գրութիւններ կան իրմէ «Ապագայ»ի, «Յառաջ»ի եւ «Սիիւռք»ի մէջ։ Առաջին նամակը գրուած է Կիպրոսէն, ուր Օշական 1928-1935ին պաշտօնավարած է Մելգոնեան Կրթ. Հաստատութեան մէջ, իսկ միւսները՝ Փարիզէն, ուր 1937ին շրջան մը անցուցած է իր հայրենակիցներուն հրաւէրով՝ իր վարպետաց վիճակէն կազդուրուելու։ Անոնք շահեկան են Օշականի «դատարիարակչական» կեցուածքով, որ մեզի կը մատնանշէ թէ՝ իր գրական սկզբունքներէն մէկ քանին եւ թէ իր ակնկալութիւնը, որ որքերուն սերունդը կարենար գրել իր կեանքին ողիսականը։ Բնագիրները պահուած են Երեւանի Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին մէջ, Յակոբ Օշականի Ֆոնդ, թիւ 65։

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Նիս Ծղրգի

Ա.

1931 *Ապրիլ* 16
Նիկոսիա

Սիրելի Կապենց,

Առի նամակդ։ Սառարարութիւնդ անծանօթ չէ ինծի, քանի մը անգամ հանդիպած եմ «Ապագայ»ին մէջ։

Զարմանալի չէ որ Բարիզէն կ'եկլես կը դրես ինծի, երբ ջոջ վարպետներ կը վխտան։ Մանաւանդ որ Զօպանեանին հետ ալ կը շփուիս։ Գրածներէդ դեռ պէտքդ յստակ դուրս չի գար։ Կարելի է որքի ասածանալին կեանքը քիչ ալ գարկած է։ Յեսոյ, քեզի պէս չառերէ կ'ուզեմ նամակ։ Անոնք ալ բան մը գրելու տենչին մէջ կը դանդաղին կեանքէն որ ժլատ է եղած իրենց հանդէպ։

Նամակը գրուած էր ամիս-յաւելեալ, շիտ։ Իմ պատասխանս պիտի շրջայ այդպէս։ Եթէ ցանկութիւններդ խոր են եւ լուրջ, այն ատեն կ'ըլլամ ուելի խօսուն։ Աւ այժմ ուզածդի պատասխան խնդրանքներուդ։

Լաւ լրած ես Մօրասանին կապուկով։ Ֆրանսական գրականութենէն միակ դէմքը որմէ կարելի ըլլայ ազդուիլ առանց մնասունալու։ Բանի սորվութեամբ հնանիս իրեն, որքան ուելի լաւ պիտի ըլլաս, վասնզի երբ մօտէն շփուիս իրեն, պիտի տեսնես որ ինչ միայն ու միայն իրականութեան կը կապէ։ Օրհնուի Մօրասանը։ Այս է պատճառը որ անոր վարկը չի կործանիր ու պիտի չանի։

digitised by A.R.A.R.@

Բայց մտքի կազմութեան ու սեպհական վայելքի համար, Փրանսացի Բրուսթն այ, բայց աւելի ալ։ Այն ատեն կը մնայ Սթանտալը։ Մնացեալը (անշուշտ Պալզաքէն եւ Ֆլօպէռէն զատ, որոնք պէտք է անպայման ունենալ) կրնաս զանց ընել։ Մի կարդար երբեք քննադատութիւն որ զուր ժամավաճառութիւն է եւ ծուլութիւն։ Հեռու կեցիր քերթողներէ, որոնք կը վնասեն։ Քանի որ վիպելու կը մղուիս, ցոյց տուած երեք-չորս հեղինակներս բաւական են քեզ զրահելու։

Ձեր գրեր Բարիզէն, մեր ազգէն, գրականութենէն։ Հաճոյքով պիտի կարդայի երկայն նամակ մը քեզմէ։ Երիտասարդ ես ու ինծի պէս չես տառապիր սրտէ, ուղեղէ եւ աչքէ։ Այս ճիգերուն համար է որ կը գրեմ քանի մը ժամուան մէջ ու ասիկա բեղի պէտներուն։

Սիրով
Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Բ.

7 Մայիս 937
Բարիզ

Սիրելի Կապէնց,

Նամակդ առի։ Զպատասխանեցի իսկոյն, մտադրած ըլլալով յղուած մը հանել Թոտիկեանի այնքան յուզիչ տողերէն։ Զբաղումներս արգելք եղան մտադրութեանս։ Ու հիմա կը գրեմ քեզի։

Սերունդը, որուն ներկայացուցիչներէն մէկն ես, դժբախտ է աւելի քան իր ճակատագիրը։ Արիւններու մէջ աչքը բացած, ծնած ու թուքի տակ ոսկոր ճարած, անիկա սահմանուած է եղեր աւելի անագորոյն բախտի մը։ Ազատութեան պողոտաներուն վրայ անոնց ալ պապա կարծուած մարմինները ահա կ'իյնան կրկին, այս անգամ անվերադարձ։ Անոնց կսկիծը մահուան մէջ մտնողները կը հասկնան։

Որքան լաւ պիտի ըլլար որ Բարիզ եւ շրջակայքը գտնուող Պէրպէրեանցիներդ միանայիք, ազատ ընկերակցութեան ձեւով, ինչպէս կը լսեմ ըրեր են Կեդրոնականցիները։ Ոչ մեծ ծրագիրներով, ատտ ու անդ քանդելու յոխորտ կեցուածքով։ Այլ իրարու մօտ բերելու ձեր յոյսերը, տառապանքները եւ փոքր գոհունակութիւնները. կարդալով, երգելով, հին օրերը ոգեկոչելով եւ երբեք յուսալքեալ չըլլալով։ Ով որ այս քաղաքին մէջ գէշ պէտք յաղթած է հացին, անիկա հերոս մըն է։

Յովսէփին գացի երէկ։ Զէիր ըսած գինը գուլպաներուն։ Վերստին տեսակցութիւն մը փափաքեցաւ։ Ես պիտի փափաքէի որ ատիկա ըլլար Յովսէփին տունը։ Ձայնդ ալ կը լսէի։ Յետոյ եթէ կան Պէրպէրեանցիներ, անոնց ալ իմաց տուէք։ Ալ չեմ կարծեր որ տեսնուինք, անգամ մը որ ոտքս երթայ Բարիզէն դուրս։ Անէծքէն ու հարուածներէն խոցուած իմ հոգիս թող մխիթարանք գտնէ ձեր գորովին ու անկեղծութեան մէջ։

Սիրով
Յ. ՕՇԱԿԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

9.

[Բարիզ], 22 Մեպտ. 937

Սիրելի Կապենց,

Նամակդ ու ներփակդ առի. Տիւռբ է նամակդ ու խռովիչ նոյն չափով։ Դպրոցը չկրցաւ տալ քեզի անհրաժեշտ կամքի պաստիարակութիւնը ու ձեր հարուստ հոգիները չունեցան կարելի արդիւնքը։ Ճակատագիր, պէտք պիտի ըլլար ըսել ու չանցնիլ սակայն։ Կը խորհիմ թէ քիչիկ մը յամառութիւն ունենայ պիտի չգար ձեր սերունդին։

Կարպայի Տակէսեանի [SIC] մասին գրածդ։ Եւ տեսայ ուրկի քան քու բառերդ ու լրացուցի մտքով քու տալ չկրցածներդ։ Չի բաւեր ոչինչ այդ սերունդին խորատակումը սա պերճ քառուղիներուն վրայ։ Դաւն մէկն ես անոնցմէ, որոնք պարտքն ունին այդ թշուառ սերունդին ողիսականը գրելու։ Մի առարկեր ժամանակը, միջոցներու անբաւականութիւնը, պրպտումները, հացին ըսածն։ Առանկ ոտքներ կային նուէր մեր ժամանակը։ Ու կար ուրիշ խուժդուժ բան մը։ Թուրքին թաթը մեր վզին։ Եւ սակայն ըրինք ինչ որ կրնայինք։

Կը հրաւիրեմ ուրեմն քեզ բուրջ, աննահանջ ու արի աշխատանքի։ Ամէն օր երկու երեք ժամ, հաճոյքներու գողցուած, պիտի կազմէ մեծ ու մայր դրամագլուխը, որուն շուրջ առ չկրա կազմուիլը այժմէն կ՚ապահովեմ քեզ։ Կարգա այն հեղինակները, որոնց մասին գրած եմ քեզ։ Ու ամէն գիշեր մէկ ժամ ալ թարգմանէ անոնցմէ։ Տարի մը վերջը արդէն պատրաստ կ՚ըլլայ գործիքը, այսինքն սեղը։ Անգամ մը որ նուաճեցիր ոճը, այլ մոցածը հարանիք է։ Վանգի քիչ սերունդ կայ հարուստ քեզի չափ։ Պիտի պատմես։ Ու պիտի պատմես սկսելով քու դեղէն մինչեւ լուսոյ քաղաքին թաղած գերեզմաններդ։ Հատորներ քիչ պիտի գայեն սպառելու համար քու գրացածներդ։

Շատ կը ցաւիմ որ կարելի պիտի չըլլայ քով քովի խմբել մեր ուղաքը։

Սիրով
Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Յ.Գ.- Կը դարձնեմ գրածդ, փոքրիկ արտագրութիւններով։ Կրնաս օրէաէ թերթի դրկել։ Այլ ձեւին մէջ կը ապնս։

ՆԱՅՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԾԱՏՈՒՐ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԸ ՅԻՇԵԼՈՒ ՅԱՆԿՈՒԹԵԱՄԲ

Սփիւռքի հայ կեանքի ընդմէջէն անաղմուկ անցած հայ գիր-գրականութեան համեստ, բայց անխոնջ սպասարկու մը եղած է Ծատուր Պէրպէրեան, որուն մասին ոչ ոք կը խօսի այսօր: Խարբերդի գիւղերէն մէկուն մէջ, Գոմք, 1901ին ծնած է այս գրողը, համեստ ընտանիքի մէջ. հայրը ջուլհակ էր: Մեծաւ Փարիզ, Նոյեմբեր 1995ին, եւ թաղումը կատարուեցաւ հազիւ հինգ անձերու ներկայութեամբ: Մեծ գրող ըլլալու յաւակնութիւնը չունեցաւ:

Իր սերնդակիցներուն պէս, ընտանիքի անդամներով, Ծատուր կը փարագրուի 1915ին: Ականատես կ'ըլլայ իր ընտանիքի անդամներու սպանութեան: Ինք կ'ազատի եւ քիւրտ ցեղապետ մը ապաստան նու տալ իրեն, որուն մօտ կը մնայ որպէս ծառայ: Դատերազմի աւարտին, 1919ին, կ'ընդունուի Խարբերդի ամերիկեան որբանոցը, ուր ուսում կը ստանայ: 1922ին որբանոցը կը փոխադրուի Հալէպ, իսկ ինք կ'երթայ Պէյրութ, ուրկէ կ'անցնի Ֆրանսա, ուր կ'անցնէ իր ամբողջ կեանքը: Ինչպէս շատեր, ինք եւս Մարսիլիայի մօտ գտնուող Կարտան քաղաքի ածխահանքը կ'աշխատի: Ժամանակ մը վերջ կը փոխադրուի Մարսիլիա, ուր քանի մը ընկերներու հետ կը հիմնէ հայ գրասէրներու «Հայ Գիրք» միութիւնը: 1929ին կը հաստատուի Փարիզ: Կը հետեւի գիշերային դասընթացքներու: Շաւարշ Միսաքեանի «ՅԱՌԱՋԻ ՍԱՆԵՐ»ու խումբին մաս կը կազմէ, հայ գրաքննադատներ՝ որոնք կը գրեն եւ իրենց գրածները լոյս կը տեսնեն ՅԱՌԱՋԻ մէջ. Շաւարշ Միսաքեանի գուրգուրոտ հսկողութեամբ:

Ֆրանսայի Հայ Գրողներու Ընկերակցութիւնը, 1967ին, իրեն կը շնորհէ գրական առաջին մրցանակը:

Ծատուր Պէրպէրեան աառած է առանձին: Վերջին տարիներուն, երբ ճանցայ զինք, կը բնակէր Փարիզի ծայրամասի փոքրիկ հիւրանոցներէն մէկուն անշուք սենեակը. Փորթ դ'Իթալիի մօտերը: Տեսողութիւնը փկարացած էր եւ երբեմն կ'երթայի իր նամակները կարդալու:

ԾԱՏՈՒՐ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ՍՓԻՒՌՔԱՀԱՅ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

(ՆՈՐԱՎԷՊ)

ՓԱՐԻԶ - 1991

Գրական երեկոյի մը, նուիրուած հայ գիւղագիրներու, ժամանակակից գրող Մկրտիչ Մարկոսեանի եւ իր ներկայութեան, խոսպացայ գալ, սակայն վերջին պահուն հրաժարեցայ, կ'ենթադրեմ որ չուզեց հանրութեան առջեւ գտնուիլ, տեսակ մը ամօթխածութեամբ:

Լոյս ընծայած է հետեւեալ գիրքերը. 1955ին՝ ԽԱՉԻՆ ՅԱՄԲԱՆ, 1958ին՝ ԿԱՐՄԻՐ ՓՈԹՈՐԻԿԸ, 1964ին՝ ՀԱՑՐԵՆԻ ԳԻՒՂ, 1983ին՝ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՄԸ ՈՐ Չ ՈՒԶԵՐ ՄԵՌՆԻԼ, 1991ին՝ ՍՓԻՒՌՔԱՀԱՅ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ. ունի գրուած էջեր մասնաւորաբար ՅԱՌԱՋԻ մէջ: Իր ԿԱՐՄԻՐ ՓՈԹՈՐԻԿԸ գիրքը լոյս տեսած է նաեւ Ֆրանսերէնով, 1992ին, հրատարակչատուն՝ La pensée universelle:

Մեր վերջին հանդիպումներէն մէկուն, ինծի յանձնեց ձեռագիր երեք տետրակներ, առաջինի կողքին գրուած է ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ, եւ միւս երկուքին մէջ ամփոփուած են ինչ որ ինք կոչած է՝ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ:

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ տետրակի առաջին էջերու, ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔԻՆ մէջ կը կարդանք. «Այս շարքին մէջ - որ կը բաղկանայ երեք մասերէ - զետեղած եմ բազմաթիւ պատկերներ: Ա՛ստոնցմէ իւրաքանչիւրը, որ գրուած է ցեղին արիւնով, ունի իր սերերն ու ցաւերը, բարքերն ու վարքերը, անցեալ մը գեղեցիկ եւ փառապանծ: «Քոյր գործերս, վէպ, նորավէպ, պատմուածք, քերթուած եւ յօդուած, կը մատնանշեն նոյն ցաւը: Չէի կրնար ուրիշ կերպ մտածել: Չէի կրնար ստեղծել պատմութիւններ իրականութեան չհամապատասխանող»:

Ծատուր Պէրպէրեանի անտիպներու ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ տետրակէն քանի մը էջ կը գտնէք ԲԱԳԻՆի այս համարին մէջ: Դիտագները գրուած են նամակի ձեւով, ուղղուած՝ «ԱՐՄԷՆ»ի:

Ե. Պ.

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՆԿՈՒԹԻՆ

տետրակի թիւ 20, էջ 48

25-8-1961

Սիրելի Արմէն,

Ցունիսի առաջին երկուշաբթին քիչ մը կանուխ արթնցայ, առի պայուսակս եւ պատրաստուեցայ մեկնելու։ Մանդուխին վրայ մայրս դեռ գոչեց.

- Ո՞ւր այդպէս, ըս ժամուն։

- Վարժատուն։

- Ա՛ս ատեն վարժառո՞ւն կ'ըլլի։

Զպատասխանեցի. Իջայ սանդուխէն վար. Մայրս, դժգոհ, դեռ կը խօսէր.

- Ա՛խ որ ապան... Արի մարդ, սրտոր խօսք մը հասկցուր։

Հայրս, որ քիչ անգին շիրամներուն համար տերեւ կը մանրէր, վազեց եաւէշս ու պատաղ.

- Ո՛ւր կ'երթաս։

- Վարժատուն։

- Որտե՞ւ կը հաւատցնես։

- Բայց առաջ եկեղեցի պիտի երթամ։

Հաւատաց թէ ոչ չեմ գիտեր. Բայց տեսայ որ քթին տակէն խնդալով վերադարձաւ իր գործին։ Մայրս հարցուց.

- Զեկա՞ւ։

- Ասաւ թէ ժամ պիտի երթամ։ Եւ ալ ձայն չհանեցի։

Դրան եաին պահուեցայ։ Մայրս դեռ կը խօսէր։

- Ատուած իմ. որ ապան քանի մեծնայ, այնքան կը փոխուի. Վախնամ թէ օր մ'ըլլ հիւ ընկնայ. Ըն ատենը նթէ մայր ես, դիմացիս։

- Ի՞նչ իրար կ'անցնիս,- սառուեց հայրս, - բան մըն ալ չ'ըլլիր։

- Գոնէ ըրլլն մը բան ուտէր։

- Մի՛ վախնար, բան չ'ըլլիր։

- Ի՞նտոր բան չ'ըլլիր։ Մինչեւ կէսօր անօթի կը կեցուի՞։

Հայրս չպատասխանեց։ Մայրս խնոցին շտկեց ու ոկսաւ հարեր։ Երբ վէճը դադրեցաւ, բացի դուռը ու մեկնեցայ։ Մեծ Աղբիւրին մօտ արեւին առաջին ոդիսոյր։ Ուրախութեամբ անցայ գերեզմանոցին քովէն, թթենիներու սաւեբէն եւ բացի մեր պարտէզին դուռը ու մտայ ներս։ Զախ կողմին վրայ, մուգաւոն նկիայնքն ի վեր, կարմիր, ճերմակ եւ գեղին վարդերը կը ժպտին։ Կը ժպտիմ ես ալ։

Ասոնցմէ ոմանք, որ դեռ նրէկ մեր գեղին հարսներուն պէս փաթթուեր էին, այսօր արեւին ճառագայթներուն տակ կարծես մէջ մէկ սիրուն բաժակներ դարձեր էին։ Ուրախացայ եւ մտածեցի։

Խոչոր, կարմիր վարդ մը դիմացս, թուփին վրայ։ Փրցուցի։ Փրցուցի ճերմակ եւ դեղին վարդերն ալ ու փունջ կազմեցի։ Ցանկարծ թափահարումը սոխակի մը։ Կեցաւ, գրեթէ մօտս, աչքերը՝ ինծի։ Կը նայիմ։ Օ, ի՛նչ սիրուն են փեսուրները։ Կարծես բռելիք մը ունի։ Ըսելիք մը՝ մայրերու լաւուկ։ Բայց չի կրնար արտայայտուիլ։ Կը մտածեմ։ Ակռոնք խնդրա՞նք մը ունի, թէ ուրիշ բան մը՝ ինծի անծանօթ։ Չկրցայ դիմադրել։ Հայրցուցի։

digitised by A.R.A.R.@

- Ի՞նչ կ'ուզես, սոխակ։
- Ճիւ, ճիւ...

Օ՜, այս ճիւ-ճիւը։ Սիրաս տենդէն շարժեց։ Վարդի թուփին տակ տեսայ բոյնը, երկու հուկիթի մէջը։ Հասկցայ։ Կը խնդրէր ոչ չփնասեմ անոնց։ Լուռ, ոտքիս մատներուն վրայ կոխելով՝ վերադարձայ, փունջը ձեռքս։ Ճամբուն վրայ հանդիպեցայ քահանային, որ պարտքը կատարած ուուն կ'երթար։ Վազեցի։ Աչակերտները մտեր էին ներս։ Զգուշութեամբ բարձրացայ սանդուխէն, ականջս՝ դրան։

- Կը զարմանամ, - կ'ըսէր վարժապետը, - այս տղան մինչեւ այսօր այսպիսի բան ըրած չունէր։ Թերեւս...

- Ես ալ կը զարմանամ,- կը խօսէր հայրս ու ինծի ըսաւ, որ ժամ պիտի նը-թամ։ Ես ալ հաւատացի։ Անոր համար ձայն չհանեցի։

- Հոգ մի՛ ըներ, վարպետ, ես...

Մնացածը չլսեցի, բացի գուռը, մտայ ներս, ձեռքիս փունջը դրի սեղանին վրայ ու նստեցայ տեղս։

- Ես ձեզի չլսի՞, վարպետ, թէ մի՛ վախնաք։

Հայրս չպատասխանեց։ Տեսայ որ դէմքի կնճիռներուն տեղ ժպիտ մը փայլեցաւ։ Ալ չապասեցաւ։ Երբ պիտի մեկնէր, պ. Պեսրոս հեղ մը եւս կրկնեց իր խօսքը։

- Վարպե՛տ, Մատուրը բարի տղայ մըն է։ Ու ես հպարտ եմ անոր ուսուցիչը ըլլալուս։

Հիմա այս «բարի» լաւը օգ ըրած եմ ականջիս։ Կը սիրեմ այն ամէնը որ օժտուած է այս ձիրքով։

Սիրով՝
ՄԱՏՈՒՐ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ՍԻՆԱՍ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ. Իմ ծնողներս - 1962

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ անտիպ գիրքէն հատուած

ՄԱՆԿՈՒԹԻՆ

տեսարակի թիւ 30, *էջ* 82

5-6-1962

Սիրելի Արմէն,

Այս տարուան վերամուտին նոր մարդ մը տեսայ մեր ուսուցիչին քով։ Անցորդ կարծեցի։ Երկրորդ օրը դարձեալ նոյն մարդը։ Եւ այսպէս ամէն օր ուսուցիչին հետ քիթ քիթի, դրացի մէջ։

Մինչեւ այսօր տեսած ճամբորդներէս տարբեր էր այս պարոնը։ Երիտասարդ։ Թաւ պեխեր եւ յոնքեր։ Սագը առատ, առանց ճերմակի։ Հասակ, միջինէն վեր։ Ուսեր լայն եւ գօրաւոր։ Աչքեր սեւ ու գեղեցիկ, որոնց մէջ յստակօրէն կը տեսնուէին երկու կայծեր։ Մարմնացումը սիրոյ եւ քաջութեան։ Նաեւ՝ արդարութեան։ Կը կրէր մեր շրջանէն տարբեր հագուստներ։ Օր մը, հետաքրքիր, հարցուցի։

- Ո՞վ է այս պարոնը, հայրիկ։

- Եթէ խոստանաս մարդու չրսես, ան տուն կը բացատրեմ։

- Այո, կը խոստանամ մարդու չրսել։

- Ֆեդայի է։

Այս բառը յանախ լսեր էի մեր երգերուն մէջ։ Չէի հասկնար անոր բուն իմաստը։ Բայց այսօր հայրիկս երկու բառով պարզեց դպրանիքը։

- Ֆեդայի կը նշանակէ այն, որ գիտէ գարնել գարնուիլ։ Արդարութեան պաշտպան եւ բռնութեան դէմ պայքարող։ Վերջապէս արտով, հոգիով եւ մարմնով զինուորագրուած իր ազգին ի նպաստ։

Այս անունը հիմա սեսակ մը ուժ գարձեր է մեր գեղին մէջ։ Ամէն մարդ կը սիրէ ու կը յարգէ զայն։ Մեր նախիրը ու հօտերը առանց վախի կ'երթան մինչեւ հեռաւոր վայրերը։ Կարեկ Արութ, որ առաջ իր դրան երկու կողպանք կը գարնէր, այսօր բաց կը ձգէ։ Երբ գիշերը գայ ու ամէն մարդ յողնած քնանայ, Ղազար աղբար կ'ուռնէ մոտիները, կը կապէ փամփուշտները, կը գարնէ դաշոյնը գօտիին ու կը սկսի պտրտիլ գեղին շուրջը։ Շատ հեղ մինակ եւ երբեմն այ քանի մը երիտասարդի հետ։ Մինչեւ որ արեւը գայ ու գեղացին դաշտ նետէ։

Ղազար աղբար այսպակարգ սէր ունէր մեզի պէս դպրոցականներուն հանդէպ։ Հարուստներ, որոնք իրենց գաւակներու կապեր էին հոգին, Ղազար աղբար առաւ գաղտնիք ու յանձնեց վարժուպետին։ Օ՛, որքան բարի է այս մարդը։ Կը սիրէ մեզ իր գաւակներուն պէս։ Կը խօսի ու խնդացնէ։ Պատմութիւններու մէջքան համով են, որ մարդ բնչէ երբեք չի կշտանար։

Ջե՞ռ հզարտանար։

Սիրով
Մատուր Պէրպէրեան,

ՄԱՆԿՈՒԹԻՆ անտիպ գիրքէն հատուած

digitised by A.R.A.R.@

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՕ ԶԻՆԿՃԵԱՆ. Ֆրանսա հաստատուած չինացի գրող է։ Մնած է Զինաստան, Կանկհու քաղաքը, Յունուար 1940ին։ Դրամատէր հայր մը եւ դերասանուհի մայր մը՝ որ կինք քաջալերած է հետեւելու արուեստի եւ գրականութեան։ Փեքինի մէջ ստացած է ֆրանսական բարձրագոյն կրթութիւն եւ եղած է թարգմանիչ։ Մշակութային Յեղափոխութեան օրերուն հինգ տարի մնացած է վերադաստիարակման ճամբարի մէջ. 1979էն սկսեալ իրեն կ'արտօնուի հրատարակել եւ ճամբորդել։ 1980էն եաք կը դառնայ տիրական դէմք։ Կը հրատարակէ թատերական երկեր, պատմուածքներ, վէպեր, ուսումնասիրութիւններ. Ան խորապէս կապուած է իր երկրի աւանդութիւններուն։ Զինաստանի մէջ իր բազմաթիւ գործերը ենթարկուած են գրաքննութեան։ Հակառակ արգելքներու, մնացած է վճռականօրէն ազատ մտածող եւ յառաջդիմական։ 1990ին յոյս տեսած է իր մեծ վէպը՝ ՀՈԳԻԻ ԼԵՌԸ, որ արժանացաւ Նոպէլեան մրցանակի։ Իր երկրորդ վէպը լոյս կը տեսնէ Ֆրանսա. ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԱՐԴՈՒ ՄԸ ԳԻՐՔԸ, իր գիրքերը արժանացած են ընթերցողներու եւ քննադատներու գնահատանքին։ Մշակութային Յեղափոխութեան օրերուն երբ կը ձերբակալուի, վերադաստիարակման ճամբար ղրկուելու համար, կաց Զինճեան կ'այրէ ամբողջ ճամպրուկ մը ձեռագիրներ։ Հարցազրոյցի մը ընթացքին յայտարարած է. «Ձեմ գրեր ինձմէ եաք բան մը ձգելու համար, այլ՝ մեղմելու համար տառապանքս»։ 2000ին ստացած է Նոպէլեան մրցանակը։ Այդ առիթով իր արտասանած խօսքէն քանի մը մէջբերումներ կը ընորոշեն ստեղծագործողի եւ դրականութեան կոչումը. «Գրողը հասարակ մարդ մըն է, թերեւս ան աւելի գեղեցուն է», . «Եթէ մարդ կարիք ունի լեզուին, այդ միայն հաղորդակցելու համար չէ, այլ՝ միաժամանակ լսելու եւ ճանչնալու իր գոյութիւնը», ...«Երկ մը որ չի համոզեր իր հեղինակը, պիտի չկարենայ հասնիլ ընթերցողին», ...«Եթէ կ'օգտագործես ապատութիւնը այլ բանի փոխարէն, ինչպէս թռչունի, ան պիտի թռչի»։ Իսկ ՀՈԳԻԻ ԼԵՌԸ դիրքին մէջ կ'ըսէ. «Մշակոյթը պերճանք մը չէ, ան անհրաժեշտութիւն մըն է»։ Իր փոքրիկ գիրքը. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (Le témoignage de la littérature, Gao Xingjian, Seuil, 2004), գրողին, մասնաւորականին եւ ընթերցողին համար յոյժ պատուհան մըն է, որ կը ձերբազատէ թեւադրուած, ծրագրուած եւ ուղղուածութիւն ունեցող արուեստի եւ գրականութեան փորձութենէն ու փորձանքէն։ Գրականութիւն ստեղծելու եւ ըմբռնելու համար հետաքրքրական են 30 Յուլիս 1990ին գրուած իր քանի մը էջերը, որոնք կը գտնուին յիշեալ գիրքին մէջ, էջ 39էն էջ 44, ՊԱՂ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ գլխուն տակ, որուն թարգմանութիւնը յոյս կ'ընծայենք ստորեւ։

ԽՄԲ.

digitised by A.R.A.R.@

ՊԱՂ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ժամանակաշրջանը, երբ գրականութիւնը յեղափոխութեան շափ ապմկայարոյց էր, անցած է, քանի որ յեղափոխութիւնը ինքնիրեն աւարտած է, իր եռին ձդելով ոսկի դառնութիւն եւ անհամութիւն, ճանձրոյթ եւ նոյնիսկ՝ նոսկանք։

Իր բնութեամբն իսկ, գրականութիւնը ոչ մէկ առընչութիւն ունի քաղաքականութեան հետ, ան զուտ անհատական խնդիր է. դիակ, տիսակ մը վերլիշումը փորձառութեան մը, մտածումներու եւ զգացումներու, միաժամանակ՝ բաւարարումը խորհրդածութեան։

Եթէ ան շռնդալից արձագանգ ունեցաւ, այդ, դժբախտաբար, ամբողջովին քաղաքական պահանջներու համար էր. երբեմն յարձակման առարկայ, երբեմն գովքի, հակառակ իր կամքին դառնալով գործիք, զէնք. թիկուն մը, հաւնիրով մինչեւ հոն որ կորսնցնէր գրականութեան իր բնութիւնն իսկ.

Ինչ որ կը կոչեն գրող ուրիշ ոչինչ է քան անհատ մը որ կ'արտայայտուի, կը գրէ, մեսնելը կրնան դինք ունկնդրել կամ շունկնդրել, կարդալ կամ չկարդալ, գրողը ոչ հերոս մրն է, ոչ ժողովուրդի մը դասը պաշտպանող, ոչ այ կուռք մը՝ զոր կարելի է պաշտել, ան առաւել եւս ռերապորտ կամ ժողովուրդի թշնամի չէ, եւ եթէ երբեմն գժուարութիւններու կը հանդիպի իր երկերուն պատճառով, այդ անոր համար է միայն որ այդ հարկադրանքը կու գայ ուրիշէ. երբ իշխանութիւնը կարիք ունի թշնամիներ ստեղծելու, շեղեցնելու համար ժողովուրդի ուշադրութիւնը, գրողը կը դառնայ զոհ. ինչ որ աւելի ցաւալի է, այն է որ գրողը որ կը կրէ այդ տառապանքները, ենթակայ է երեւակայելու վտանգին՝ որ դոհ բլլալ մեծ փառք է։

Գրականութեան մէջ, գրողի եւ ընթերցողի միջեւ յարաբերութիւնները ոչ այլ ինչ են քան տեսակ մը մաքի կապ, որ կը հաստատուի երկի մը միջոցաւ, երկու կամ բազմաթիւ անձերու միջեւ, որոնք կարելի չունին գիրար տեսնելու, ոչ այ կապի մէջ բլլալու։ Հեղինակը նուազագոյն պատասխանատուութիւնն անգամ չունի ընթերցողին հանդէպ, ընթերցողն այ, իր կարդին, շատ պահանջկոտ պէտք չէ բլլայ հեղինակէն, կարդալ կամ չկարդալ ամբողջովին կախում ունին իր ընտրութիւնէն։

Գրականութիւնը, որպէս մարդկային գործունէութիւն, չի կրնար ձեւը թաղել երկու արտաքներէ. կարդալ եւ գրել, որոնք ազատորէն ընդունուած շարժումներ են։ Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ գրականութիւնը ոչ մէկ պարտաւորութիւն ունի դանդուածնե-

digitised by A.R.A.R.@

ՋԵՐՕ ԱՆԹՈՅԵԱՆ . Խաղաղության սերմեր - 1984

րուն կամ ընկերութեան հանդէպ։ Բարոյական եւ քարոյագիտական մակարդակի վրայ ճիշդի եւ սխալի վերաբերող պատումը կը հասանաւոր յետոյ քննադատներու կողմէ, որոնք ամէն բանի կը խառնուին, որ չ'առընչուի իր հեղինակին։

Այս գրականութիւնը որ նուաճած է իր ներքին արժէքները, ինչո՞ւ չկոչել «պապ գրականութիւն», գայն գանազանելու համար այն գրականութենէն որ «ցոյց կու տայ Ուղին», որ կը յարմակի ժամանակի քաղաքականութեան վրայ, որ կը խառնուի ընկերութեան խնդիրներուն եւ կամ կը հետապնդէ քաջալերութիւնը։ Այս պաղ գրականութիւնը, բնականօրէն չունենալով ոչինչ հետաքրքրական զանգուածային լրատուական միջոցներուն համար, չի կրնար իր վրայ հրաւիրել հասարակութեան ուշադրութիւնը։ Ան գոյութիւն ունի միայն անոր համար որ մարդ արարածը տակ իսկական ինքնութիւն գործունէութեան մը որոնման մէջ է, նիւթական բաւարարութիւններէն անդին։

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Թեւոր

Բնականօրէն, այս պրտկանութիւնը այսօր չէ սկսած, բայց եթէ անցեալին ան պարտէր առաւելապէս ընդդիմանալ քաղաքական իշխանութեան եւ ընկերային սովորոյթներու ճնշման, այսօր ան պարտի նաեւ պայքարիլ սպառողական ընկերութեան շուկայի արժէքներու ներխուժման դէմ, եւ գոյութիւն ունենալու ճիգին համար, ան պարտի նախ ընդունիլ առանձնութիւնը։

Ապահովաբար, գրողի այս ախպարը աւելի դժուարութիւններու պիտի հանդիպի քան իր գործերը նուիրուելով նման ստեղծագործութեան, պարզ է որ ապրելու դժուարութիւններ պիտի ունենայ եւ պէտք պիտի ըլլայ որ ան ապրուստի ուրիշ միջոց փնտռէ։ Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ կրնանք լսել որ գրական ստեղծագործութիւնը պակրճանք մըն է, մտքի գուա բաւարարութիւն։ Ասով մէկտեղ, եթէ ընկերութիւն մը թոյլ չի տար նման խմացական անհատական գործունէութիւն, ան իրապէս մեծապէս տխուր կ'ըլլայ։

Սակայն պատմութիւնը նուազագոյն շափով իսկ չի մտահոգուիր այս ախրութեամբ։ ան կը գոհանայ աւանդելով մարդկային գործունէութիւնները եւ ոչինչ կ'ըսէ այս մասին։ Առանց գրողներու եւ անոնց յարեկամներու ճիգերուն, այս պզտ գրականութիւնը հրատարակուելու եւ տարածուելու հնար չունի։ Ջաօ Կսիգին եւ Քաֆքա անոր օրինակներն են։ Ոչ միայն իրենց գործերը չկրցան լոյս տեսնել իրենց ողջութեան, բայց իրենք չկրցան որեւէ գրական շարժում ստեղծել կամ ընկերութեան մէջ տասզ դառնալ։ Նման գրող կ'ապրի լուսանցքի վրայ, ընկերութեան ներ անցքերուն մէջ։ Ան կը նուիրուի ամբողջովին այս խմացական գործունէութեան, առանց անուցանելու նուազագոյն յոյսը որ անկէ կրնայ որեւէ հատուցում ձեռք բերել, ան չի փնտռեր ոչ մէկ ընկերային ճանաչում եւ կ'որոնէ միայն իրեն յատուկ հաճոյքը։

Գրեթէ մէկ դարէ ի վեր, չինական գրականութիւնը ամբողջովին ընկճուած է ամէն տեսակի քաղաքականութիւններով եւ ծարոյականներով, ան խլած է ամէն տեսակի «ութիւններու» (-isms) մէջ եւ ունեցաւ յառեգոյն դժուարութիւնը դուրս գալու համար գաղափարախօսութեան եւ ստեղծագործական կերպերու յանամէնեներու ցնիէն, որոնք շատ այ առընչութիւններ չունէին գրականութեան հետ։ Գրողը ինքզինք կրնայ միայն փրկել կարելի շափով հեռու փախչելով այս անվերջանալի եւ խաւար վէճերէն։ Գրական ստեղծագործութիւնը միայնակ գործունէութիւն է, որուն ոչ մէկ շարժում, ոչ մէկ խումբ կրնայ օգնել, բայց որ անոնց կողմէ սպաննուելու վտանգին ենթակայ է։ Եթէ միայն գրողը մնայ մեկուսացած անհատ մը, առանց պատկանելու քաղաքական խումբի մը կամ շարժման մը, կրնայ տիրանալ ամբողջական ազատութեան։

Այս ոչ մէկ ձեւով կը նշանակէ որ գրողը չունենայ քաղաքական գիրքորոշում մը եւ բարոյական ըմբռնումներ։ Գրող մը, որ միշտ ենթակայ եղած է քաղաքական եւ ընկերային ճնշման, բնականօրէն ըսելիքներ կ'ունենայ, կրնայ դասախօսութիւններ տալ, յօդուածներ ընել, բայց այդ բացորոշակապէս պէտք չէ խառնել գրական ստեղծագործութեան։ Նոյնիսկ երբ այս ստեղծագործութիւնը կը մօտենայ քաղաքականութեան եւ ընկերութեան հարցերուն, կը խորհիմ որ աւելի լաւ է խօսիլ «փախուստի քան «միջամտութեան» մասին, այս ձեւով ան կ'ընդդիմանայ իր վրայ ազդող ընկերութեան ճնշման եւ պիտի հանդիսանայ տեսակ մը խմացական փրկութիւն։ Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ գեռ կը հաւատամ որ գրողի յաւագոյն տեղը ընկերութեան յուսանկեան է, որպէսզի հանդարտօրէն կարենայ դիտել եւ ձեռնարկել ներհայեցողու-

digitised by A.R.A.R.@

թեան։ Այս պայմանով է որ կրնայ ստեղծուիլ այս պաղ գրականութեան մէջ։

Հարցը այն է որ հարիւր տարիէ ի վեր շինական ընկերութեան ճանչցած տեւական պատերազմները, ինչպէս նաեւ յեղափոխութիւնները, քարտաբերան շարժումները ու պայքարները, իրենց հունով տարած են, առանց այլընտրանքի, ամբողջ երկրի մտաւորական աշխարհը, եւ գրողները զրկած են, եթէ մարտիկներ չէին, ապրուստի ամէն միջոցէ։ Զկարենալով փրկել ոչ ժողովուրդը եւ ոչ երկիրը, անոնք յաճախ եղած են առաջինները, որոնք գոհած են իրենց կեանքը։ Այս պաղ գրականութիւնը չի կրնար գոյութիւն ունենալ եթէ չհետանայ քաղաքական եւ ընկերային ճնշումէ, եւ եթէ գրողին ապրուստի միջոցները չերաշխաւորուին։ Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ Զինաստանի արդի եւ ժամանակակից գրականութիւնը «պաղեցուց» գժուարութիւններ ունի։

Պաղ գրականութիւնը ուրեմն փախուստի գրականութիւն մըն է, իմացական պահպանման գրականութիւն։ Աւելին. կը խորհիմ որ եթէ ազգ մը չի կրնար ընդունիլ նման ոչ-օգտապաշտ գրականութիւն, այդ ոչ միայն դժբախտութիւն է գրողին համար, այլ այլ ցոյց կու տայ այդ ազգի իմացական խեղճութիւնը։ Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ կը գովարանեմ այս պաղ գրականութիւնը։

ԿԱՕ ՋԻՆԿՃԵԱՆ

Գրականութեան Վկայութիւնը.
Մեծ հրատարակչութիւն, էջ 39-44։

Թարգմանութիւն՝ Ց.Պ.

digitised by A.R.A.R.@

ԾԵՐՈՒՆԻՆ

Եվ տեսայ նրան Պարզ Համուտի Արաքս թագամասում։

Բարձրած կը լինէր եօթանասունհինգ տարին, միջահասակ, ալեհեր, կնճիռներով խոր ակօսներու դէմքին։

Բառե՛ր... բառերը դոյն էին, պատկեր, ժամանակ։ Տարածութի՞ւն բացեցին իմ մէջ՝ իմ ներսում բնակութիւն հաստատելու համար... Գուցէ ե՞ս անցափոխուեցի, բնակուելով նրանց տարածութեան ժամանակի մէջ... Ինձ թուաց՝ Ծերունին չկայ այլ մի երիտասարդ եւ մի գեղեցիկ մանեկէն զաղանի ու յուերեան պտմանաւորուածութեամբ խաղում են ինձ հետ։

Ծերունին կա՛ր։ Աւելի տաք հագնուած քան պահանջում էր Պէյրութի ծովածմակ յունուարային եղանակը, նա շատ դանդաղ անցնում էր նրան շտա՛ն-շտա՛ն պայթեկող կանացի զգեստների ցուցափեղկերի մօտով։ Հիւանդ է։ Ուր որտեղի՞ց է հաւել մորթէ ամ փափախը, ասես սիբիրեան ցրտից է ուզում պաշտպանուել։ Կամ պաշտպանում է իր յիշողութիւններից։ Ուրեմն՝ հիւանդ է կրկնակի։ Ա՛ռ՝ դէջ է։ Ամենատառոյգ ու ամուսի մարդիկ նրանք են, ովքեր ապրում են ներկայ անցեալում։

Ես դարձայ նրա ստուերը։

Բառե՛ր... Ծերունին թոյլ շարժում էր շուրթերը ծերունական անկամ թոթոփանքով։ Ցնտոյ շարժումները դարձան աւելի ու աւելի յստակ։ Ուզում էին պատմել իրենց յուրջրոյոր հիւսուած տարիների սարդոստայնը, վերապատմել իրենց սկզբին։ Սկիզբը՝ Սառան էր։

Իրիկնանում էր։ Եւ քանի որ Արաքսի նոպլիկ մայթերին չկար ոչ մի ստուեր, Ծերունին շնչատեց նաեւ բ՛ր ստուերը՝ ինձ։ Իսկ ես որդէն պիտէի՝ ուուն վերապատմելու վերցնելու եմ թուղթն ու գրիչը։ Որովհետեւ դրուում է ոչն, ինչը գոյուց այդէն դրուած է։ Այս պատմութիւնը ինձանից առաջ գրել է անուանի մի հեղինակ՝ Ջեկա-սագիրը։

... Ծերունին քայլում էր դանդաղ, հեռացկո՛ւ, անշտապ հնդիկանութեամբ գնելն (ինձ թուաց նաեւ՝ անթարթ) ուսումնասիրում գրաւչատեսք ու սրացիկ մանեկէնների վրայ ներկայացուած, չքեղ խանութների կանացի զգեստների հարուստ ընտրանին։ Երկար կանգ առնելով զգեստի նրբանախշ ծալքերի վրայ, նրա հայեացքը դանդաղօրէն սահում էր մանեկէնների ուսերից դէպի կուրծքը, կոնքերը, ազդրերը, ապա նոյնքան դանդաղօրէն սահում էր վեր։ Յետոյ Ծերունին տաքը մի քայլ աջ էր դնում, դիտում մանեկէնը այդ՝ իրեն յարմար նոր դիրանկիւնից, յետոյ՝ մի քիչ ձախից։ Այդպէս, աւարտելով գննել մէկը, անցնում էր միւս ցուցադրանքին։

... Բառը դալիս էր, դանում էր ինձ, բառը դոյն ունէր, պատկեր։

Բառը ժամանակ ունէր եւ այդ ժամանակի մէջ դասաստարուած տարածութիւն։

digitised by A.R.A.R.@

ԳՐԻԳՈՐ ՆՈՍԻԿՅԱՆ. Սառան՝ Ալեքսանդր - 1990

... Սառա՜, ներիր ինձ Սառա... Ներիր որ ես չկարողացայ նուիրել քեզ այս գգեստներից ոչ մէկը: Երեւի այս կարմիրը, երկար նեղ փէշով... Քեզ կապոյտ գոյնը սազում է նոյնքան, որքան դեղինը, երեւի կը գնեմ այս մանիշակագոյնը. նրա կոճակները քո չթօշնած ատուկների տեսքն ունեն:

Սառա՜, իմ Սառա, վաղը քո ծննդեան օրն է, եւ ես նուիրելու եմ քեզ ամենագեղեցիկ գգեստը, որ երբեւէ նուիրել է տղամարդն իր սիրոյ էակին:

Մերուներն այս քաղաքի, այս թաղամասի, այս վազոցի, այս ժամանակի՝ իր ժամանակի կերպարներից էր: Իր ժամանակը եկել, տեղ-տեղուել էր մեր ժամանակի մէջ: Այն՝ իր ապրած կեանքի տարածութիւնն էր: Տարածութիւնը բաւ էր ծնուելու համար գալիս էր, կանում էր ինձ, բաւը դէմ ունէր, գոյնը՝ յիշողութիւն:

Այն օրը, երբ ես ծնուեցի, Մարաշի երկնքում արեւ էր շողում: Երկինքը կապո՛յտ էր. ինչպէս

digitised by A.R.A.R.@

ծովը: Ես փոքրիկ կապուտաչեայ տղայ էի, իմ աչքերում՝ մի ծո՛վ երկինք: Ես յիշում եմ մեր տունը. մեր երդիքի ծուխը. հօրս, որն ամէն առաւօտ գնում էր ցախ րեռելու, մօրս, նրա թեռած տաք հացը... Դրսում ծիւն էր եւ ցուրտ: Երկար քայլում էինք հօրս հետ, նա ինձ ինչ-որ բան էր պատմում, ես սիրում էի լսել նրա տխուր հեքիաթները:

Սառա՜ն, նա սեւ երկար ծամերով, խոշոր աչքերով աղջիկ էր: Իմ սէրը: Ես տեսայ նրան աղբիւրի շողանքի միջից. ալիքները պարում էին նրա դէմքին եւ ես երկա՜ր. շատ երկար ու զմայլած նայում էի նրան: Իսկ հիմա դրսում ցուրտ է եւ Սառայի հայեացքը ճաքճքել է աղբիւրի սառը հայելում:

Մօրս թեռած հացից ես միշտ բաժին էի հանում նրա համար, Սառան սիրում էր մօրս թեռած բուրաւէտ հացը. նրա աչքերից ես առնում էի մեր տան բոնրի բոյրը: Մեր ընտանիքները հագիւ էին քարշ տալիս իրենց գոյութիւնը, եւ հացը միակ բանն էր, որ կարող էի նուիրել Սառային: Ծա՛նր ժամանակներ էին, բայց մեր երդիքը միշտ սէր ու համերաշխութիւն էր ծխում: Օրերը գալիս էին ու անցնում, երբեմն մնում, ծուարում մեր բակում, դառնում էին անցած վաղը:

... Այն օրը ես գտայ ինձ չոր անապատի կիզիչ արեւի տակ, քաղցած, տապից ծարաւած, յոգնած... Ո՞ւր էի գնում... Ո՞ւր էինք գնում մայրս, հայրս, ես, դրացիները... եւ ինչո՞ւ նրանց հետ չէր Սառան: Եւ վաղո՛ւց էր սկսուել այս ճանապարհը... ե՞րբ... Սկսուե՞լ էր, թէ՞ շարունակւում էր: Ճանապարհը չունէր ոչ ժամանակ, ոչ տարածութիւն, ոչ հանգրուան. միայն աւա՛զ, աւա՛զ, աւա՛զ... Ես յետոյ իմացայ այդ «ճանապարհի» անունը՝ որ Տէր-Զօր էր կոչուած... Ամբողջ ճանապարհին ես կրկնում ու կրկնում էի իմ սիրոյ անունը՝ Սառա՜... Սառան ժպտում էր ինձ, ժպտում էր նրա աչքերում բոյն դրած ծուխը: Ծուխը կարօտի՞նն էր, թոնիրի՞նը, թէ՞... Ես բանտեցի Սառայի հայեացքը իմ մէջ: Մինչեւ հիմա այդտեղ է ապրում է:

Աւազներ մնացին հեռուում. նոր երկիր էր, նոր կայարան. նոր կացարան Ինչպէ՛ս նրան տուն անուանեմ... նոր թէ՝ ուրիշինը... Իմն էր, հիմա արդէն իմը: Շուրջս բարեհամբոյր արաբ մանիկների ժպիտներ, անսովոր օտա՛ր բառեր:

Մերուն քայլում էր, ես գնում էի նրա նոտ-ի՛ց, յետոյ կանգ էի առնում նրա հետ, ապա կրկին քայլում, ուզում էի ամբողջապէս թափանցել նրա մէջ:

... Բառե՛ր... բառերը հասցէատեր ունէին: Բառերը իմն էին, եւ՝ նրանցը:

Սառա՛, իմ Սառա, տես որքան գեղեցիկ է այս զգեստը, տեսնո՞ւմ ես... Հայի տարագիր բախտը բաժանեց մեզ իրարից: Ես յիշում եմ մօրս թեռած հացը. միակ բանը, որ այն ժամանակ կարող էի նուիրել քեզ: Ափսո՞ս Սառա, ափսո՛ս: Ես միշտ երազել եմ նուիրել քեզ աշխարհի ամենագեղեցիկ զգեստը, եւ իմ ողջ կեանքում միայն հիմա, երբ ինձ աչքով է անում մայրամուտը, կարող եմ գնել այն քեզ համար: Սերի՛ր ինձ, Սառա՛: Իմը, միակը. դու՝ թեւածող իմ կարօտ, իմ ջինջ տառապանք: Կինս, որին երբեք չեմ դաւաճանել, թէպէտ երբեք չեմ ամուսնացել քեզ հետ: Աւազներից յետոյ, մեզ երկու աշխարհամասի բաժանեց Խաղաղ ովկիանոսը: Ես այստեղ, դու՝ հեռաւոր Ամերիկայում:

Իրիկնաշող զովը համբուրեց դէմքս՝ իր հետ տանելով ոսկեսանքիս արցունքը: Մերուն քայլում էր ոնչոտաց, հուսակտուր: Մի պահ կանգ առաւ, երկար նայեց հեռթական ցուցափեղկի շքեղապարդ պղնստնկրին եւ խանութ մտաւ: Ես գնացի նրա յետեւից: Պահը հեռու էր եւ մոտիկ:

- Ինչո՞վ կարող եմ օգնել ձեզ:

- Տուէք ինձ աշխարհի ամենագեղեցիկ զգեստը:

- Մեզ մօտ բոլորն էլ գեղեցիկ են, ո՞րն էք կամենում, ո՞ր գոյնը:

Ես տեսայ՝ Մերուն ժպտաց նրխոտաբերդ, բարեկիրթ վճռաւորութեամբ:

- Իմ սիրոյ գոյնը...

- Իսկ ո՞ւմն է ձեր սիրուհի գոյնը, հայրիկ· կապո՞յտը, դեղի՞նը, գուցէ ճերմա՞կը…

Երիտասարդ վաճառողուհին մէկ առ մէկ ցոյց էր տալիս Մերունեան գգեստները։

- Ձեզ ո՞ւր չափն է հարիւրեայ։

- Իմ կարօտի…

Վաճառողուհին շվոթուած նայեց Մերունեան։

- Տուէ՛ք ոտ, սա իմ կարօտի գոյնն է։ Եւ փաթաթէք ամենաթանկ նուէրին վայել ծաղկափթիթ թղթով։

Երիտասարդ բարեկիրթ վաճառողուհին խնամքով փաթաթեց նուէրը։

Մերունին դուրս եկաւ խանութից։

… Բառե՛ր… բառերը պաակեր էին· բառերը՝ հոգու շաղախ։ Կամրջել էին ինձ Մերունու հետ։

Վաղը քո ծննդեան օրն է Սառա՛…

Եւ գնացի Մերունու եռեւից, նա ալ թեքուեց, կանգ առաւ մի պահ, գոգդոջուն ձեռքով հանեց դրպանից յանալին։ Բացեց իր աան դուռը. Իրեկնացող հայեացքիս չկրկնեց, որ նա չկողպեց դուռը իր եռեւից։

Ես, մտամոլոր, շրջուեցի, քայլերս դէպի… դէպի ո՞ւր…

Վաղը Սառայի ծննդեան օրն է,- եռեւիցս չչնչացին բառերը։

Ես վերադարձայ տուն։ Մերունին, Սառան եւ ես սուրճ խմեցինք։ Ի՜նչ, թափանցիկ յուզիչ էր, յաւում էր թէ ինչպէս էին ընկնում երկնքից աստղերը։ Ցնաոյ ես միանակ մնացի, բացեցի անկողինը. մարնցի լոյսը…

… Բառե՛ր… եւ ո՞վ է ասել, թէ մարդկանց գգեստները համր են, ո՞վ…

… Գիշե՞ր է Սառա, իսկում եմ քունդ։ Ուզում եմ թափանցել երազներիդ մէջ։ Ցիշո՞ւմ ես քոնը լինելու ցանկութեամբ ժպտացող բոլոր գոյների միջից դու ինձ ընտրեցիր։ Զգացի մատներիդ նուրբ շոյանքը եւ ափիդ ջերմութիւնը։ Նուտով ինձ վիճակուելու էր դառնալ կեանքիդ անբաժան ընտրիմը։ Այդպէս ղէմ դիմաց, միմեանց ճանաչելու փափաքով մենք առաջին անգամ նայեցինք իրար… Ես զգացի ուրտիդ տաք հեւքը եւ առաւել ամուր փարուեցի չքնաղ կրծքիդ։ Ես դարձայ քո ընքշագին օրօրը։ Կանացի քանի՜ սիրտ, քանի՜ մարմին են տեսնչացել ինձ ու բարի նախանձով երազել գէթ մէկ անգամ տիրանալ իմ նախշազարդ փէշին… Եւ ինչպիսի՜ գգուանքով եմ հպուել ինձ հայեացքները նրանց…

Գիշե՞ր է։ Հսկում եմ քունդ։ Ուզում եմ թափանցել երազներիդ մէջ։ Ուզում եմ ինձ նայես նրա քեզ սիրող տղամարդու աչքերով։ Ես, որ մայրամուտի պէս բոսոր եմ, գիշերուայ պէս կապոյտ, եղրեւանու նման մանիշակագոյն… Լուսանում է։

Նուտով կը ժպտան աչքերդ։

Բարի Լո՛յս, Սառա։

Ծաղկի փերթիկ ընկաւ փէշիս…

Վաղորդայնը տարու. իմ հրազդ՝ Սառայի հրազդը իմ երազում։

Սովորական, առանին գործերով լեցուն էր օրս։ Մթնշաղին ես գնացի իմ հրազդի եռեւից։

Մերունու տան բակն է, շփոթ է, հաւաքուած լաղմութիւն…

- Որտե՞ղ կարող եմ անանել նրան։

- Ո՞վ էք դուք,- խիստ ձայնով հարցրեց ինձ, լտկում կանգնած մի մամլ՛է,- Նրա մատ երբեք ոչ ոք չէր գալիս։ Ո՞վ էք, ինչո՞ւ էք եկել։

- Ե՞ս… ես բանաստեղծ եմ։ Հայաստանից եմ եկել։

- Դո՞ւք… Բայց ինչո՞ւ ուշացաք, ինչո՞ւ, հիմա շատ ուշ է, հասկանո՞ւմ էք՝ ուշ։

Դուք Հայրենիքի՞ց էք եկել... Իմ Հայրենիքի՞ց։ Ես այդպէս էլ չանսայ իմ Հայրենիքը։ Ժամանակները ուրիշ են, դժուար է հասկանում էք... Բայց, ախ, որքան եմ ուզում անանկ այն... Ինձ պատմել են, որ այն չաա գեղեցիկ է՝ իմ հողը, իմ ջուրը, իմ սարերը։ Թույլ տուէք երկա՛ր, չատ երկա՛ր նայիմ ձեր աչքերին, ես ձեր աչքերում կը տեսնեմ իմ Հայրենիքը...

Մամիկի աչքերը թաց էին. Քիչ առաջ ինձ հարցաքննող նրա խստաբեթան հեաքն անդամ չկար կարօտած ձայնի մէջ։

- Ո՛չ, ո՛չ, մի նայէք այս ու այն կողմ,- ասիրսեց մամիկը,- նայէք ուղիղ իմ աչքերի մէջ. խնդրում եմ ձեզ. նայէք ինձ, որտե՞ղ է իմ տունը. Ձեր աչքերը իմ Հայրենիքն են, իմ Հայրենիքի ծաղիկներն... Ցուն դարձի իմ ճանապարհն են...

Մամիկը համբուրեց իմ աչքերը ու ես պպացի՝ նա համբուրեց իր կարօտը։

Մենք երկա՛ր, լուռ նայում էինք միմեանց աչքերին։ Եւ չկար տարածութիւնը ու ժամանակը, չկային աւագները, չկար խաղաղ ապկիանոսը, չկար օտար աշխարհը, չկային, չէին եղել...

- Ինչո՞ւ ուշացար թանկագինս — մամիկը թեւանցուկ արեց ինձ։

Մենք մտանք Մերունու սենեակը։

Նա պառկած էր անկողնում, կողքին՝ Սառայի փռուած գգեստը... լուսանկարից նրան ժպտում էր Սառան։

... Բաւե՛ր...

... Բարեւ Սառա՝. ինչ գեղեցիկ է այս ժայրամուտը... վեր կաց սիրելիս. հագիր աշխարհի ամենագեղեցիկ զգեստը. որ երբեւէ տղամարդը նուիրել է իր սիրոյ էակին։ Այն քեզ շատ է սազում, Սառա։ Շնորհաւոր քո ծննդեան օրը. Տուր ինձ քո ձեռքը, Սառա՝... եւ տար ինձ դէպի... Տար ինձ դէպի՝...

Մերունին չհաստցրեց ասել փիրջին բառը։ Դէպի ո՞ւր...

Ես յիշեցի բանաստեղծի տողերը. «Եւ տար ինձ դէպի սէ՛ր, դէպի սէ՛ր. դէպի մահ»։

Երբ շրջուեցի՝ մամիկը չկար, լուսամուտից այն կողմ ասրարարրսու երգում էր արեւելքի գիշերը.

Բորրբ բառերը սեպագրուել էին մի մե՛ծ հրդեհամատեանում...

Ես թերթեցի այդ մատեանի սիրոյ էջերից մէկը։

2006, Պէյրութ

ԿԱՄԻԼԱ

digitised by A.R.A.R.ıD

ՓԻՒՆԻԿԷՆ՝ ՓՈԹՈՐԻԿԷՆ ԵՐԿՈՒ ՕՐ ԱՌԱՋ...

«Տարին անգամ մը այցելէ ինծի հոգիս, մէկ անգամ միայն հաւատա՛, շատ չէ, դո՛ւ պիտի մնաս, ես՝ քեզի կը պատկանիմ, դուն՝ ինծի, մենք իրարմով կ՚ամբողջանանք՝ սիրով, գորովով ու գուրգուրանքով, կը յեցուինք արեւի շողոշ ու ծովու մանիշով կը հարատեւանք, այս ափերուն վրայ՝ հնամենի ուր քեզ կը սպառէի սարուան երկայնքին»։

Մեզմ կը շշնջար ան սիրտհարի մը նման ականջիս՝ բայց այլ անապատի իր խօսքերը։ Սակայն՝ հաճելիս Տարապայման թիւո՞ւն մը, որ արթնցած էր ու ծաւի ծովու եզրին, ծառին վրայ թառած, պիտ կը դիմաւորէր իր անուշ խօսքերով ու կը խօսէր հետս, իրեն յատուկ գաղտնի եղանակով։

Զարմանալի. Նման հանդիպում չէի ունեցած նախորդ տարիներու այցելութեան ընթացքին, այս նաւամատոյցին, որուն լուրթ մակերեսը ծաւի յուշամատեան մըն էր ինծի համար, մինչեւ այդ օրը, վերջին փոթորիկէն երկու օր առաջ։

Աւերծուած մըն էր եղածը, որ մէջը կասկածներ կ՚արթնցնէր, հարցումներ կը բանար։ Ո՞ւրկէ պիտի գար յոյսը։ փեռեկտերու համար ստեղծուած մթութիւնը օր ցերեկով, սամառնային արեւի շողերուն տակ։ Երկինք-երկիր լեցուած էին տիեզերքէն հսկող սպիտակ ալիքներով։ Ներսի աղջամուղջս կը յամենար, կը թանձրանար։ Լսի, ո՞ւրկէ պիտի դար հանգոյցը յուծող լացատրութիւնը։

Երկինքէ՞ն, թէ սա ծաւի շուրջն կանգնած ձկնորսէն, որ կը պատրաստուէր իր կարթը նետել ծովու հրապուրիչ լուրթ մակերեսին։

Միտք կ՚ընեմ մատենալ իրեն, հարցնում ասել, դուրս գալու համար կապակցիս ոռոգայթէն։

- Եռաւի ծաւին վրայ փնտրաւոր անհատն մը կայ լսաներ մը կ՚ըսէ ինծի եւ չեմ հաւանար իր բառերը, ի՞նչ կ՚ըսէ. դուն լսան մը կը հասկնա՞ս իր բառերէն, կրնա՞ս յուսարանել պիտ։

Կը դառնայ, կը նայի ծաւին, աչքերը ուղղած անոր կատարին, այնուհետեւ ժպիտ մը կը լուսաւորէ արեւէն մաշած իր դէմքը։

- Մի՛ վախնար,- կ՚ըսէ,- անիկա բարի է, չարութիւն չ՚ըներ, մեր բոլորիս սիրելի բարեկամն է դարերէ ի վեր։ Մեր երկրին պահակ ու պահպանող ոգիութիւնն է, որ մեռնիլ չի գիտեր, կ՚ապրի եւ իր կրակներէն նորէն կը ծնի, կը վերածնի, յարու-

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Pakine

թիւն կ՚առնեն ինք եւ երկիրը...

Բացատրութիւնը կը խռովէ գիս· Ո՞չնչաւ տեղեակ էի նման թուչնակնի մը գոյութեան։

Ուզեցի փսսահ ըլլար

- Լսել կ՚ուզես որ...

Կոահելով մտածումս կը կանխէ գիս·

- Ճիշդ ինքն է (ՀՀովուէ՝ գեթու...ն)...

- Այսինքն ի՞նչ ըսել կ՚ուզես... կը նշանակէ՞ որ...

- Այո՛ է փիւնիկը, մայրինիրու պահապանը։ Ասոր անունով կոչած են երկիրը, որ մեռնիլ չի գիտեր։ Չի՛ մեռնիր...

- Փիւնիկէ՞ն.

- Ճիշդ այդպէս....

Մարդը աւելի քան փսսահ կը խօսէր, ամուր, ու համոզուած՝ իր բածին։

- Ի՞նչ են անոր բնակիչները..... փիւնիկեան կա՞յ հիմա հոս ....։

Վրդոված թեթեւաւատութենէս, գրեթէ վիրաւորուած, պատասխանել չ՚ուզեր։

digitised by A.R.A.R.@

Կը հարցնեմ.

- Մայր պարագային, ի՞նչ ասեմ, ո՞ւր են անոնք... «Վուայնուն...»ն, մեկնա՞ծ են թէ այլ ուղղ, ոչխինքն այլո՞ւր ...

Երդը, որ կը ծլի ուղեղիս մէջ, հո կու դայ իր տեղը դրաւելու համար մաքիս եւ հոգիիս մէջ։

«Ազգեր կը մեռնին, երկիրը չի մեռնիր», ըսե՞լ կ'ուզէր, այս երիտասարդը, վեց-հարիւրամեայ մեր առջեւ բացուող նաւահանգիստին ծուռան, իր տիրելի թուշ-նին նման, փիւնիկ մը ալ ինք...։

Փիւնիկեան այս գուդտրիկ ծոցը կը շնչէր տակաւին իր գաւակներուն թոքերով, սիրտով, նաեւ անոնց սիրով ու հաւատքով։

Անգամ մը եւս հասկցայ։ Փիւնիկը չէր մարած, ոչ այլ իր Փարոսը, որ կ'արձակէր դէպի ծովուն բացերը՝ իր յուսաւոր պաստամը։ Բախտաւոր սա տղաքդը վկայ, քանի որ մարդը կը պնդէր թէ ինք հարազատ փիւնիկեցի էր, նոյնիսկ եթէ ցիմարութիւն մը եղած ըլլար ատրապատման այդ պնդումը ինծի համար։ Բայց կարծես թէ...։

Ժամեանայն դէպս ամէն ինչ կարելի չէր մէկ անգամէն ըմբռնել. հասկնայ, ապարդիւն էր նոյնիսկ նման փորձ կատարել, ժամանակը կրնայ ըներել իր վկայութիւնը ու համոզել զիս. ո՞վ դիտէ, սպասե՞լ պէտք էր, անոր ըներելիք վկայութիւնը, որ մեկմէկ դուրս կը դանուի. կարելի չէ դայն կառուցել բառերու ազիւսներով։

Համբերութիւնը կեանք է այս պարագային՝ ինչպէս բոլոր յայտնի ու անյայտ այլ դէպքերուն ընթացքին։

Դիպուածին գօրութիւնը յաճախ գերակայ է. ինչ որ պիտի շուչանար ու պիտի դայ դիմացս անսպասելի կերպով. երբ արդէն փիւնիկը մնացած էր եռեւս ու ես քայլած էի քարափին ուղղութեամբ, յետոյ նստած տաք ժայռի մը վրայ, դիտելու համար ծովը ու անոր ջուրերուն դուարթ խաղերը՝ ափի աւերակներուն հետ։ Պատոյտի եկած տեղացիներու երթուղարձը տեսակ մը իրենց արեան շրջագայութիւնը աշխուժացնելու համար էր, քիչ մը այ արեւ ըմպելու եւ հրճուելու։

Քարափը պատոյտի վայր էր, կայնի մարդիկ, որոնք կը քալէին արագ ու համաչափ, կշիռ կորսնցնելու յատակ նպատակով, ի՞նչպէս, կու դային կամ նաեւ երիտասարդ մը, որ մեծ խնամքով կը կառուցէր մարգական շարժումներ, որոնք դրաւեցին ուշադրութիւնս, եւ երբ քովէս անցաւ - առանց յետին նպատակի, միայն գուարճանալու համար - բարձրաձայն ըսի. «մէկ երկու, մէկ երկու»։ Յետոյ նաեւ՝ «ձախ աջ, ձախ աջ», իր քայլերուն կշռոյթ տալու դիտաւորութեամբ, այդպէս, խաղի համար, բայց երբեք դինք ծաղրելու դիտաւորութեամբ, այդ չկար իմ անիմաստ խազիս մէջ, ո՛չ այլ վրան ծաղրի ծածուկ միտք ունէի, այդպէս, միայն քմայքի համար արտասանուած հայերէն բառեր, որոնք հաճոյք կը պատճառէին ինծի, անյայտ պատճառով մը, որ անծանօթ էր ինծի. Մարդը գնաց-եկաւ լրջօրէն, եւ ես քանի մը անգամ շարունակեցի տպուշ խաղս։

Խումբ մը մարդիկ կ'անցնէին նոյն ուղիով։ Անոնցմէ մէկը անդրադարձաւ բանին, հասկցած էր ու ժպտաց։ Քաղաքավարութեան համար ժպիտը փոխադարձեցի։

- Այդ է կարեւորը,- լաւ անծանօթ երիտասարդը երկսեռ խումբէն։

- Շիտակ ես,- ըսի,- այս է կարեւորը, կեանքը եւ յարութիւնը, առաւել՝ մենք այ

digitised by A.R.A.R.@

կանչ՝ այս հնագարեան ամրոց քաղաքին մէջ։

Գոհ ըլլալու նշաններ յոյլ տուին ու շտրուանակեցին իրենց ճիմուամբ մինչեւ հրիզոն։

Արեւը այրել սկսած էր գիւղ Պատսպարուելու համար յարմար տեղ մը փնտռելու։ Ոչ, պիւրին չեղաւ այդ, պատառ մը չուքի պահանջ ունէր ի վերջոյ գտայ անկիւնը մը, պատի մը տակ, ուր գլուած էր նախնական նստարան մը, ուզիղ ծռմռափին, հոն ուրկէ ձկնորսներու կ'անցնին գործի՝ ձուկ բռնելու համար։

Խայտարդէտ հրկեղ զոյգեր կը շարունակէին փոխանցել իրենց կենսունակութիւնը՝ շրջապատին։ Նոյնիսկ ջուրին հետ խառնի եկած տղաք ու ապիկներ քաղցրութիւն կը հաղորդէին անոր ու մեզի, ինչ որ կ'ուռճացնէր վայելքի բաժինս։ Կիրակնօրեայ յուլիսեան բարկ արեւուն տակ։

Շատ չանցած հրմոտաարդ մը կու գար եւ կը սկսէր պատրաստութեանց։ Ձուկ որսալու իւրայատուկ արարողութիւն մը՝ իր նրբագոյն մանրամասնութիւններով։ Ցայսմիկ էր որ փորձառութեան կարիք կար։ Կարթն ու խայծը պատրաստելու։ Հայկի փշուրներ նետել ջուրին մէջ՝ հմայելու համար պարտոյ ձուկերը։ Նաեւ՝ անսահման համբերութեան կարիք կար։ Ցայսմիկ եղաւ որ դիւրին չէր ձուկ որսալ, բայց եւ կարելի պիտի չըլլար պայն բաղդաւորութեան գնել մարդորսութեան հետ, զոր կարգ մը մարդիկ մասնագիտութեան վերածած էին աշխարհի այս կողմերը։

Հանգիստի ժամանակ մը։ Տեղացին իմ կողմս չէր նայեր, կը շարունակէր իր արարողութիւնը։

Պահ մը զգացի որ շատ երկար մնացած էի տեղս, ձկնորսներու յատուկ այդ նստարանին վրայ։

Վախ մը կը բռնէր զիս, հապա՞ եթէ զիս փնտռեն, ի՞նչ պիտի ըլլար կացութիւնս։ Պիտի բարդանար ան։ Կը մտածեմ կանխել հետեւիլք աւելորդ տագնապներն ու մտահոգութիւնները։

Եւ եկած ճամբուս հակառակ ուղղութեամբ կը յառաջանամ։ Հազիւ մօտեցած քարաբին, նախապէս նկատած մարդս կը տեսնեմ հոն։ Այսինքն, գինուորական քայլերով յառաջացող մարդիկը, որուն քայլերուն կշռոյթն տուած էի մեր քաղցր լեզուով բռներ մը հասկցնելու համար իրեն, բայց այն ատեն տեղի չէր տուած իմ անտեղի քմայքիս։

Հաստ մարմնով, խոշորնարու վրայ եզող փոքրով, որուն համար կը քայէր արդէն յայտնապէս, քառասունի չուրջ դեղերող այս չակերտուած հրմտաարդը։

Այս անգամ առանց այլեւայլի ինք է որ կը մօտենայ ինծի, ու թեթեւ ժպիտով մը լուսաւոր դէմքով կը հարցնէր։

- Դուք էիք քիչ առաջ «մէկ երկու, մէկ երկուս լսողը, այնպէ՞ս չէ...։ Ցնցում կ'ունենայինք, հապա այն «ձախ ոչ ձախ ոչ...»ը, ես այդ բոլորը հասկցայ եւ ուզեցի ձեզի հասկցնել թէ հասկցած էի ձեր յեղուով ըսուածը...

- Ահ, ահ..., հապա... թէ կը յաջողիմ ըսել, կը հասկնա՞ք, ինչպէ՞ս թէ... ինչպէ՞ս կ'ըլլայ... այդ...

Թէեւ քիչ մը չփոթած, քիչ մը ամօթահար, այլ նեղքնապէս ուրախ թէ տեղացի մը մեր լեզուն կը հասկնար, ինչ որ քիչ կը պատահի երկրի այս կողմերը, իր պնդումը հաստատելու համար, կ'ուեղցնէր։

- Ես,- կ'ըսէ,- կիսով հայ եմ...

digitised by A.R.A.R.@

- Ինչպէ՞ս կ'ըլայ կէս-հայը,- կը հարցնեմ ինքզինքիս։

Այս քաղաքին մէջ ապաստանած, սեւ. գիպուածին բերումով որդի մը թոռը կրնայ եղած ըլլալ։

Ձեմ ուզեր խորացնել հարցը, զինք չվիրաւորելու մտահոգութեամբ։

Ան կը կռահէ տատանումս, ու դուրս բերելու համար գիս չփոթէս, կ'աւելցնէ.

- Ես աշխարհ եկած եմ հայկական հիւանդանոցին մէջ, որ «Մի-Էմ-Սի» կը կոչեն, Պէյրութի Էշրէֆիէ թաղին մէջ։

Հայկական մայրանոցին մէջ ծնած մարդը ինքզինք կէս հայ կը գտնար...

- Հապա միւս կէսը... - կը համարձակիմ ըսել ժպտով մը։

Հպարտութեամբ կը պատասխանէ.

- Պարզ է միւս կէսը փիւնիկեցի է ...

«Էքզոսմոն» մը կապմուած էր, որուն մէջ անձանօթ մը փնտռելու կարիք չկար։

digitised by A.R.A.R.@

- Ցաւակ էր կացութիւնը. գոլերը գած էին իրենց ապաստանը այս հակին մէջ։

Քնայքի համար կ'ուսկնեմ։

- Ջրնուրդական էր, այնպէս չէ՞... եւ ինչ է ձեր ասածնը...

- «Ամբուտանոցէն»,- կ'ըսէ։

- Ցաւանի է դուք միայն պէ՞տ կրնաք ըլլալ։

Եփոթահար։ քիչ հոգ կը հարցնէ։

- Ի՞նչպէս գիտցաք թէ ջինուրդական եմ...

- Գարգ է, արհեստիս ըերումով,- կը պատասխանեմ,- որ հիմնուած է ներիմանման վրայ, բայց մի մոռնաք որ ձեր պաշտօնը շատ կարեւոր է բանակի մը համար առանց անոր բանակ չ'ըլլար։ Անոր ողնաշարն է։

Ուրախացաւ այս կէս-հայ-կէս-փիւնիկեցին, զոյր դիպուածը, իր տիեզերական կարողութեամբ, գօթած էր հնամենի փիւնիկեան այս նուամատոյցին վրայ։

Փիւնիկէն կ'ապրէր, ըստ սա կէս-փիւնիկեցին պնդումով, որ հեռու չէր առաջին ձկնորսէն, կոթնած ծառի բունին, եւ որ կը պատմէր իր սիրոյ հեքիաթը՝ ան ի բերան ձգելով գիւղ։

Ու կը վիրաւորուէր քիչ առաջուան մաշած նատարանը, վայելու համար արեւի վերջին ճառագայթները ու անոնց անօրէն խոցերը ջուրի մակերեսին, որ խայտուկ սկսած էր։

Փիւնիկիի ոգի միաւորս անցած էր գործի, զգուշութեամբ այլ կատաղօրէն, յարատեւութեամբ, ապահովելու համար իր հայրը։

Կը շարունակէր հացի պատառիկներ նետել ջուրին մէջ, խարելու համար խեղճ կենդանիները, անոնց քիթէն անդնելու համար կարթին ասեղը։ Գանի մը ապարդիւն փորձերէ եւ յանկարծ յիմար ձուկ մը կու գայ եւ կը խածնէր խայծը։ Եւ-գի ծայրով կը քաշէ գուրս, փոքր, գրեթէ աննշան ձկնիկ մը։ Ցանկալու նիւթ չկար, տեղին չէր, սակայն խնամքով գոյն գնտեղեց գամբիոնին մէջ անկիւնը, առանց մեր կոգմը նայելու համայնակութիւնը ունենալու, իբրեւ որ եղածը բան մը չէր, շնորհակալութեան պատճառ չկար։

Քանի մը յումպէս վատնուած ճիգերէն եւք, յանկարծ ձկնորսին դէմքը կը լուսաւորուէր գժուարութեամբ, իրական ճիգով կը քաշէր իր նպէզը դէպի վեր ուժով ու մկանների պրկումով. այս անդամ ընուածը այժմեան էր հարիւր շեփորի հասուածի։

Ուրախութեամբ մեր կողմ նայեցաւ՝ ի վերջոյ յաջողած էր մեր հիացումին։ Շնորհաւորեցինք զինք, բարի յաջողութիւն մաղթեցինք, ըսինք որ այս կերպով կարելի պիտի ըլլար վերակենդանացնել սիրուն Փիւնիկէն։

- «Մաայում», ըսաւ փիւնիկեցի ձկնորսը, անշուշտ, «նորը» պպտիկ կ'ըլլայ։ Հոգ չէ, մերը կ'ըլլայ ան, եւ իր բառով՝ «ապառ անկախ Փիւնիկ» մը կ'ըլլայ՝ մայրիներու շուքին տակ»։

Մարգարէութիւն է այս պարզուկ փիւնիկեցի ձկնորսին ըսածը...

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐԵԱՆ

Փարիզ

digitised by A.R.A.R.@

Շողանկար

ԳԱՅԼԻԿԻ ՄԸ ԼԱՅԸ...

Ոչ մեծ գայլի՝ այլ գայլիկի նման մդկտացի...սրտվհետեւ փոքր էի եւ քոյրերս ուղեցին իրենց հետ գպրոց տանիլ զիս այն տարին, (Ե՞րբ էր այդ...), յացի՛- յացի՛- չեմ ուզեր լսի, գո՛ւք գացէք. լսի, չեմ ուզեր գպրոց երթալ։ Չէի գիտեր թէ ի՛նչ էր այդ մէկը, այսինքն գպրոցը, դուցէ պիտի նշանակէր ապառուխենէ գրկում, աւելի ճիշդ՝ անոր կաչկանդումը. կապա՞նը. տեսակ մը գոպաչապիկ թէ բանտարկութիւն, կամ վայրի կենդանի մը վանդակէ, որմէ ազատում չկար, կարելի չէր ձերբազատուիլ անկէ, մնգամ մը որ օձիքդ տուիր իրեն, այսինքն անոնց ձեռքը (ուսուցիչներուն)։

«Մորթ ու ոսկոր ձեզի, մնացեալը մեզի»։

Մ՛հ,... ճիշդ է նոյն ժամանակներուն մէջ չէի ապրեր, սակայն հեռու չէի այդ մառյնութենէն, որքան ալ ժամանակները փոխուած ըլլային այն «սեւ» օրերուն, որ դիս ստիպեցին դպրոց երթալ. ի հարկէ մօրս անօրինութեամբ, պարզ այն պատճառով, որ ինք գրկուած էր այսպէս կոչուած անոր «բարիքներէն», ծանօթ դժխեմ դէպքերու բերմամբ։ Միայն «փենջակ» կարգացած էր։ Ամէն մարդ գիտէ մեր ազգին գլխուն հկածը։ Այնպէս որ, տարիներ եաք, թախիծով կը նայիմ դպրոցիս այն առաջին օրուան կողմը։

Ու հիմա նրանի կու տամ այն հզօր մարդուն, որ լսած էր իրեն ենթակայ համայնքի անդամներուն, լսած էր ան, խորունկ համոզումով թէ՝

- Դպրոցը ինչ ընել, պէտք չէ՛ տառը կարդիք չկայ, ձեր ժամանակը ապարդիւն մի անցնէր, արդէն տդաս կը դրկեմ դպրոց, ան կ՛ուտանի ձեր տեղը, իրեն եւ ձեզի համար ալ եւ օդտակար կ՛ըլլայ ամէնուդ, նթէ «տէրը կամենայ»։

Այն տանն կը մտածէի թէ ասանկ կ՛ըլլայ մեծ մարդ ըսածդ։ Այն տանենուան այդ հրաշալի մարդը երկրին խորհրդարանին նախագահն էր, աննչան պաշտօն մը չէր։ Ճարպիկ փորձառու մարդ. կը հոդար ու կը պաշտպանէր իր համայնքին անդամները ու անոնց դաւակներուն հետագայ շահերը. Անոնք ալ իրենց կարգին առ ի երախտագիտութիւն ու շնորհակալութիւն. հիւսած էին պաշտամունքի երգեր՝ դինք գովերգող, «հպարտ ու

digitised by A.R.A.R.@

անբասիր գուարակի ու քուռակի յամառութեամբ։ «Ասանկ մարդուն նիհ հագիպ ալ տաս չտա չէ», կ'ըսէին։ Երդը կը պարունակէր մեղմ ու քնքուշ հաւատարմութեան ոսկեայ խոսքեր իրենց հոգուապետին հասցէին.

- Մենք ձիանդ պոչին թաւած ճանճեր ենք. երբ ան շարժի —քրրրշշշ... ըսէ, (պոչը) կը մեկնինք։ Ե՛ա կու դանք կը նստիք անոր ծայրին, երբ ան անշարժ է, մնց չի՛ քշեր դէպի բացերը. (Միշտ ձիոն ադիին մասին է խոսքը)։

- Հոդար ապրի մեր պէկը, փասուք ու պատիւ իրեն։

Ասոր նման կրկնուող կակուղ շարահիւսութիւն մը՝ որուն նմանը կարելի չէ գտնել դուցէ ժողովրդային ծանօթ բանահիւսութեանց ոսկեմատեանին մէջ.

Երանի այդ մարդոց, որոնք դպրոց տարուելու լոնի տրարքէն ազատ կացուցուած էին, «վեհապետին» դերագոյն կարգադրութեամբ ու կամքով։

Տարիները անցան անոր վրայէն։

Բայց մեզի համար տարբեր էր կացութիւնը, որովհետեւ լսուած էր որ միայն գրիչով կայ մեր ազգին հետագայ փրկութիւնը։ Ասոր համար մեր բոլորիս ծնողները ոգի ի լուին մեզ տարին յանձնեցին ուսուցիչներուն այսպէս լսուած «խնամքին», (որոնց մէջ վայրենիներ ալ կային), որ մայրդ դառնային։ Իսկ միւսնե՛րը, անոնք կրնային չարունակել իրենց անասունի վիճակը։ Ինչպէս այ եղաւ մինչեւ վերջերս, սակայն պեսին թոռնիկը, նոյն անունով, պարզեց նորագոյն վարդապետութեան մը հաւատոյ հանգանակը։ «Կարելի չէ երկիր մը դեկավարել առանց ուսումի, առանց բարձրագոյն վկայականներու. մենք այլեւս ժանձրացանք բիրտ ուժէն ու անոր տէրն տեսակ տեսակ պատահմունքներէն։ Երկիր մը քարուքանդ ընել տալ ինքզինք պաշտպանել չի նշանակեր, կարելի չէ նման յոյդարներ ընդունիլ, կլլել ու լռել, ո՛չ կարելի չէ կեանք մը չարունակել ու անոր իմաստ մը տալ առանց ուսումի. այս լսողը «վեհապետին» թոռն է նոյն համայնքէն - կարգալ նորագոյն այդ կոչը մամուլի մէջ։

Բան մը կա՛մ կը գուարճացնէ խենթի դէս, խենթերու յաւատք ուշխարհի մէջ։ Զարմիկիս գալիմը դպրոց պիտի արձանագրուի հրեկտրոնային գիտութեանց մարդէն ներս ուսումը չարունակելու համար, որ պիտի տեւէ երկար՝ երեսուն երկու ժամ, այնպէս որ, որպէս էնժենիր-ճարտարապետ պիտի վկայուի այդ դասաւանդութեանց աւարտին։ Մակայն կը թուի թէ քիչ մը երկար պիտի տեւէ այդ ժամանակը, կարելի է երեւակայե՛լ երեսունը երկու ժամ եւ անկէ հոգ մասնագէտ՝ նոր դիտութեանց կարուածէն ներս։

Հարցո՛ւց թէ՝ քիչ մը երկար չէ՞, մանաւանդ սուղ, ի՞նչ կը խորհիս։

- Երկար ըլլալը երկար չէ, իմ երեսուն երկու տարիներս աւեւած ուսումս բազդատած... Ինչ կը վերաբերի ապրելնան, այդ արդէն այլ բնոյթ է, երբ ինկած ես առաւ-փոխաւներու դուռը։

- Հառա՞ պուն դպրոցը չէիր սիրեր, ինչպէս եղաւ որ այդքան երկար մնացիր անոր «ճիրանները»ուն մէջ...

Ինք այ չէր սիրեր դպրոցը։

- Ճիտակ ես լսէ, չէի սիրեր բայց ինք սիրեց գիս, անգամ մը որ առիր դիպդ իրեն անկէ ետք կարելի չլլար-չկրնա ազատուիլ։ Կատարելապէս ստրուկ. նոյնիսկ թիւատրա կ'ըլլաս, մանաւանդ երբ ան վերջ չունենար, չի գիտեր վերջանալ։ Սիրոյ նման է- գժուար է ազատիլ անկէ։

digitised by A.R.A.R.@

Բայց անուշ է ան իրական սիրոյ նման։ Կը թուի թէ ակիպիրը չէր պատշաճեր անոր մթնոլորտը իմ նկարագրիս, ա՛չ ալ ուրիշներուն, այլ հին դպրոցին պայմաններն էին այդպէս ջլատող ու փանդոկան։

Ասոր վստահ լսելու համար այս դպրոցամուտին հարցուցի մեր դրացի Նաթալիի մանչին.

- Սիրիլ,- ըսի,- դուն դպրոցը կը սիրե՞ս...

- Շիտակը ըսե՞մ ձեզի..., ես, բառ աւելի չատ դրօսանքը կը սիրեմ, ասոր համար կ'երթամ, առնը կը ձանձրանամ մինակս...

Հասկցայ- խաղը կը սիրէ եղեր այս անկուտին։

Խաղի այդ պահանջէն ներշնչուած, Ներկայի՝ Պիլ Կէյթ կոչուող Աստուածորդին, այս տարի հիմը դրաւ «Նոր դպրոցին», ուր ուսուցիչ պիտի չլլայ նախկին իմաստով, այլ նոր հասկացողութեամբ, արդիական միջոցներու կիրարութեամբ, ընթացք տալու համար մայրդ արարածի խաղի ընդդէմ, անոր բնական ձգտումին ու պահանջին, որուն արդէն լսելիք չի մնար, ամէն ինչ հոն նորութիւն պիտի ըլլայ դիտութեան նորագոյն եղանակներու գործադրութեամբ։ Այնպէս որ բանտի տպաւորութիւնը ամբողջովին փեղջուած պիտի ըլլայ անկէ։ Ուսանողը ամբողջական ազատութիւն պիտի վայելէ, ուզէ՝ կը սորվի, չ'ուզեր՝ չի՛ սորվիր։ Այս է նորութիւնը եւ ներկայիս փորձառական դուրի մէջ կը գտնուի ան Ֆիլատելֆիայի մէջ։ Ժամանակը ցոյց պիտի տայ անոր գործնական արժէքը։ Կը խորհիմ թէ համակարգիչներով ջամբուած դիտութիւնը տարբեր որակ ու տարբեր համ պիտի ունենայ, լրացուցած մեր ցարդ գիտցած դասական եղանակին հետ։ Այդ արդէն կը պատշաճի իմ նկարագրիս. նոյնպէս շատերուն, որոնք նստած են համակարգիչին առջեւ օրն ի բուն ու կը սորվին, կը դրագին, կը խաղան, առանց նուազագոյն ուրաւնջի, ընդհակառակը՝ վայելքի ու հաճոյքի, անոնց բաժինը մեծ է այս նոր մեթոտով։ Այսինքն առանց դպրոցի սովորական հասկացողութեան. կարելի պիտի ըլլայ տիրանալ իրական վկայականներու, (ոչ թէ սուտ, ծախու առնուած կամ վարձուած տեսակէն), նաւարկելու համար կեանքի ովկիանոսին մէջ, առանց դասական վարժարաններու անդամահուութիւններուն։

Ականջը խօսի այն խորհրդաւոր նախադահին, որ առաջին անգամ յայտարարած էր դպրոցներու ո՛չ անհրաժեշտութեան մասին իր հպատակներուն, եւ սակայն դրկած էր իր հարազատ տղան համալսարան, ուր եւ վկայուած էր ան իրաւաբանական ճիւղէն, փոքր ինչ «լիսանս մը» ձեռք ձգած ու ժառանգած էր հօրը աթոռը նոյն խորհրդարանին մէջ։ Այնպէս որ այս վերջինի գաւակը, որ իր մեծ հօր անունը կը կրէ, համարձակօրէն կը քաջալերէ ներկայիս իր հայրենակիցները որ ուսումի հետեւին, ուսումը գէնք է, կ'ըսէ, անոր նմանը չկայ մայրդ ըլլալու համար։ Տեսակ մը երկու դար առաջ մեր Սայաթ Նովային պատգամին նման. «Գիր սիրիր, դաֆթար սիրիր. եար սիրիր...» (այս վերջինը իւրայատուկ պատուէրի մը կարիք չունի, կը խորհիմ)։

Այդպէս կ'ըլլայ ուսումը, կամ առնուազն առանց պէտք է ըլլայ, այլապէս՝ անասնելի կը դառնայ. կ'ուրճ, խաչելութեան նման արարողութիւն մը, թէեւ սկիզբ մը ունի, բայց ո՛չ վախճան։

Այս օրերուն մարգանման մը, դրատի յամառութեամբ, կը պնդէ կրկին ու նո-

digitised by A.R.A.R.@

րէն, թէ ուսումը զարթ չանի մէր զուպարին մէջ, այլ հրկիզէն առաքուած ճառապայթն է որ մեզ կը տանի (կամ տարաւ...) յաղթանակէ յաղթանակ։

Թող հաւատայ ո՛վ ուզէ նման ապրանդակ մարգարէութեան մը։

«Գիրքին» մէջ գրուած է, թէ մարգարէները պիտի վերադառնան, երբ ժամանակներու վերջը գայ, այդ արդէն իրագործեալ եղաւ. վերջերս անմեղ շատերու համար։ Կարելի չեղաւ առաւուծային պատգամը տեսնել պարզ աչքերով, անոր սկզբնական շաղարձակումին պատճառաւ։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐԵԱՆ

Սեպտեմբեր 25, 2006
Փարիզ

ԿԱՐԷՆ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ. Հայկական տեսարաններ - 1993

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆԸ

Շուշիկ Տասնապետեանի Մթնալոյս հատորին առիթով

Բանաստեղծելու անդ կամ փորձութիւն, Շուշիկ Տասնապետեան կրկին կը խօսի ինք իրեն եւ բառերու հետ. կը պեղէ ենթակայական պահեր, կը ճմլէ բառեր։ Հարց է թէ ե՞րբ ինք նստած բառերու վրայ աչխարհ մը կը փնտռէ կամ մթնոլորտ կը ստեղծէ, ե՞րբ բառերը զինք կարթած կը տանին եւ չնչահեղձ կ'ընեն։ Թելադրական տողեր՝ որոնք սկիզբ են, փիրկակէտէն եաք նոր սկիզբ։ Հարց կը ծագի թէ բանաստեղծի փորձը ո՞ւր կ'ուղէր երթալ, ո՞ւր հասաւ, կամ երբ գոցենք գիրքը, ի՞նչ կը սպասէ մեզ. կամ բա՞ռն է բանաստեղծութիւնն թէ բանաստեղծութիւնն է բառ։

Եթէ պատմական դիր կը փնտռէք, մի՛ բանաք գիրքը։ Եթէ ձեզի չպատկանող կայուածներու եւ հոգիներու մէջ կ'ուզէք չրջիլ, եւ զուք ձեզ փնտռել, Մթնալոյսը հրաւէր է։ Եթէ դասական ձեւերը յարգուած ըլլային, այս գիրքը քառեակներու փունջ կ'ըլլար, եթէ արդիականութեան դասական դարձած կաղապարին մէջ ձուլուած չըլլար, նորատեսակ իմաստութեան բեմ կ'ըլլար, արեւելեան իմաստութեան քառեակներուն նման։ Բանաստեղծութիւնը արամարանութեամբ չրացատրուող հոգին արեւուն ապակ փուռլու փորձ է, որուն քովէն կրնանք անցնիլ, չտեսնել եւ չգալ. կամ իյնալ թակարդի մէջ, մենք մեզ յսելով։

Այսպէս տեսայ Շուշիկ Տասնապետեանի գիրքը՝ առաջին ընթերցումով։

Ցաւախ կ'ըսուի որ գրականութեան պէտք է մտենալ գիտական եղանակով. Մինչէ՞ գրականութիւնը կենսագրութիւն է, ծննդեան եւ մահուան թուականներով, տարիներու թուարման ընթացքին յատկանշուած հանգրուաններով։ Բանաստեղծութիւնը, ինչպէս ուրիշ պարագաներու ալ լսած եմ, փառքի esprit de finesse ի արտայայտութիւնն է, փոխան գիտական esprit de géométrie ի։ Եթէ հաշուապահի ակնկալութեամբ մօտենանք Շուշիկ Տասնապետեանի փարձին, ոչինչ պիտի գտնենք, քանի որ առաջին էջը պիտի նմանի վերջին էջին, եւ ամբողջը պիտի դասուի ի՞նչ ըսելի դիտուն տակ։ Բանաստեղծութեան ընթերցումը ստեղծագործական փորձութիւն է ինքնին, դէթ խարուսիկ ակնթարթ մը վերծանման փուլ է։ Այսինքն, իւրաքանչիւր ընթերցող ինք կը վերստեղծէ, եւ եթէ այդ խորին մասնակից չըլլայ, ատիկանական վէպի ժամանցը իրեն պէտք է բաւէ։

Այս հակումով կրկին կարդացի Սթնալոյսը, դրան հին ձեւով esprit de géométrie ն, կարգախօսային եւ նպատակամեծ մամուռքը։ Ընթերցման այս եղանակը թեւակոխութիւն ընկալելու կը մղէ, ուզիղ ճանապարհը բանաստեղծի ներաշխարհին հետ

digitised by A.R.A.R.@

կամրջուելու։ Այս նորատեսակ քառեակներն անկապ կը թռուին, պահեր եւ մոռացումներ կան, որոնք կը յայտնուին տարբեր էջերու վրայ, կը սասցուի այն ապաւորութիւնը, որ անոնք ժայթքի կամ լքման ակնթարթին յանձնուած են թուղթին եւ հասած ընթերցողին, միասին լլլալու ըղձանքով։ Երբ կը տրամադրուիք բանաստեղծի հրաւէրին, քառերն ու տողերը, գոյացումները՝ ճոճանակի շարժումով, փակ պատուհանին եռեւէն մատնաչափ բացուող վարագոյրները, կը խօսին։ Եթէ այդ խօսքը լսելու համար ընթերցողը կապէ բանաստեղծութիւնը, այդ կ'ըլլայ իրաւութեան վկայութիւնը։ Պոպէրի աւելի քան յայ այլ փակ պատուհաններու հետին գտնուող երեւակայութեամբ ճոխացած կեանքն է բանաստեղծին իրականութիւնը։

Զգացումներու, առկայ մեղքերու, գաղտնութիւններու, փշրուած երազներու, սէրերու, նոյնիսկ երբ անոնք ձեւ եւ մարմին չունին, հրաւէրի եւ կանչի խրձիկ է Սթնալոյսը։ Իսկ այս բոլորը պիտի չլրաւէին յածող ստուերները բանաստեղծութիւն դարձնելու, եթէ շրջան արուեսակի եւ անձի իւրայատուկ դրոշմը, որ ստեղծագործութիւնը, մարդուն պատկերով, կը դարձնէ անկրկնելի Ապիոսակ էջերու վրայ տոգեր, թուղթի մոխո՞ւմ թէ արձաղանգի ունկնդրութիւն։ Բանաստեղծը վաւերագրական ժապաւէն չի նկարահաներ, ուր տեսնուածը իրականն է, եւ գիտողին արամադրութիւնը երանգներու եւ տարբերակներու ծնունդ չի տար։

Թրթռացումներ եւ դրդիռ կան Սթնալոյսին մէջ։ Ապրումներ ձգուած՝ բնազանցականի եւ բնախօսականի միջեւ։ Ընթերցման իմաստութիւնը այն չէ թէ ի՞նչ կ'ըսուի, այլ՝ ի՞նչ կը լսենք եւ ի՞նչ կ'իմանանք։

Քառեակաման տողերը կը նմանին մանեակի մը ցրուած քարերուն եւ կը հրաւիրեն ընթերցողը գտնենք շարելու։ Հաւանօրէն պիտի չգտնուին երկու անձեր, որոնք միեւնոյն ձեւով կազմեն մանեակը։ Էջերու, յաջորդականութեան կամ ժամանակագրական շարքը չի հետեւիր ներքին տեսողութեան։ Ընթերցման իմ փորձս պիտի կատարեմ, անուանով Սթնալոյսի ստեղծած այիքներուն։

Ի՞նչ կը թեւագրէ բանաստեղծը իր Յայտնութիւն խորագրին տակ շարած ինն տողերով։

լռութեան անապատես զանգակները խօլաբար
աւետեցին մայրամուտը երկիրին,
մեղքը - մարդուն մեղքն ի սկզբանէ գոյացաւ
(դրախտի ծառերուն ներքոյ)
յետոյ երկինքը խլրտաց
ու շարժեցաւ վէմը հզօր,
կապոյտը մարմին հագաւ
ու մանիշակները ծլան,
աստուած կրկին յայտնեցաւ (էջ 8)

Ո վ չի գիտեր որ բեկումին կը յաջորդէ անապատը. Վիպասաց բանաստեղծը. Լամարթին. Մէկուկէս դար առաջ, այնքան պարզութեամբ բաած էր, թէ երբ հոգի մը կարօտ կ'ունենաք, ամէն բան կ'ամայանայ (Un être vous manque, et tout est dépeuplé, Lamartine)։ Անապատ թէ մայրամուտ, չտեսնելու եւ չլսելու ցանկութիւն։ Սեղքը եղած է յաճախանքը մարդուն, դիմաւորուած է որպէս բացառականութիւն։ Ինչո՞ւ ըլլալ բացառականութիւն, եթէ ան գրաքարի մէջ տեղի կ'ունենայ եւ միթէ՞ անոր համար չէ որ մանիշակներ կը ծլին, բոլոր ծնունդներուն պէս եւ Աստուած կրկին կը յայտնուի իր կարուածին մէջ, մեղքն ալ իր կարուածը։

Սիրոյ և մեղքի գոյզը միչա եղած է, երբ գուրս եյած է գաստական արահեռանելէ, եղած է աառուպանք։

սէրը տարակոյս թէ՞ օրինանք
սէրը մղձաւանջ թէ՞ անչափ բարիք
սէրը լուսէ բնակավայր թէ՞ սանդարամետ տարտարոս... (էջ14)

Ի հարկէ, մեղքը իրանալէ ստաջ միառում է, ցանկութիւն։ Բանաստեղծը կը տեսնի ընթացիկ ընկերային յարոյականի եւ հաւատքի մը ընծայած ապաստանին մէջ։ Մեծ հաւատացեալները եւ սուրբերը ապրած են, մեայուն յարումով, մեղանչելու եւ շմեղանչելու պրկուած յարին վրայ, եւ այդ ձիւով այ խորացած է իրենց հաւատքը. Ի՛նչ կը պպայ եւ կը փնտռէ բանաստեղծը, երբ կը ճչայ։

անդնդային փոսփոր փուերուն մէջ կ'այրուի,
մեղքի գուբէն ներս լալկան,
- դժոխային գեհենական ժամանակ -
օրինազանցութեան մենաւոր տարտարոս... (էջ 19)

Պահ մը կը թուի թէ բանաստեղծը ձերբազատուած է իր գոյացական ժայթքը խափանող ուժերէն եւ առանց անկարգելի կը նետուի հոգեկանի եւ բնախօսականի հանգիպման անջրպետին մէջ։ Չի կեղծեր, կ'ընդունի միւսին ներկայութիւնը։ Միանալու եւ միտիաւնուելու հզօր տենչանքով։ Բառերէն եւ ինքնագոհութիւն առթող յարերէն անդին, կայ միւսը, տարերային ներկայութիւն։

տարփը տօթակեզ արեւի ոգ
գոլ ջերմը մուգ ճենճերիոգ
նկարէն շառայլը լոյս տեսքիոգ
թաւիշ շոգը փաղաքուշ ականջիոգ
բուրեղ-հատեղ հնչիւնները
քու լեզուիոգ (էջ 25)

Սիրոյ եւ մեղքի հետ հոեակ կը կազմէ ցաւը։ Խղումները, իսէալական սիրոյ անկումը մը մեղքի մէջ, կը ծնին ցաւը, բաւարարութիւն փնտռելու փորձերէն, որպէս բացառիկ դժրախտ. կարեկցութիւն կը փնտռէ բանաստեղծը, կամ ինք իր վրայ կը դթայ։ Պահն է անդօրութեան տրտմութեան։

ցաւը՝ մրուր, գինեքար
սրտի կեդրոնիս կը կոտտար
մորմոքս սիրոյ հաշտոյն
արմկելով բայց մունջ էր
լուսարգելը խռով կը նիրհէր
ցաւիս մեղմ նօթաներով.
սիրտս՝ վիշտ եւ կսկիծ՝
կարեկցութիւն փնտռողի.
ով թախիծ, գինւոյն մէջ թաթախուն (էջ 31)

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Pakine

Բանաստեղծը կ'ապրի անխիղճ ժամանակի թաւալման անվերապարձ բնոյթի առթած ցաւցնող անգոհանքը, որ համակող թախիծ է, որ չ'ուզեր ինքզինք որպէս այդպիսին ընդունիլ։ Ցաւերուի եւ անմիջականի միջեւ առաւելանք կայ։ Սէր եւ սէրեր, գուրգուրանք առաւ եւ ստանալու ցանկութիւն, անցեալ եւ ներկայ։ Տիեզերք՝ որ անմիջականն նիւթէն աւելիներ է, դուռն է յաւերժի։

շարունակութիւն բայց նաեւ սկիզբ
նորէն - տակաւին · դեռ
.....
(ի՜նչու գրել առեղծել
երբ յայտնութիւնը կու գայ)
ուրեւներով եւ աստղերով ընկղմիլ՝
տարածութեան մէջ կրակ... (էջ 41)

Արեւելեան իմաստուն ասղերգակի փորձը, ինչպէս Գազէլ անիրականը, բուռածի կրկնութեան տպաւորութիւն կը թողու։ Հայրենասիրական գեղումներու պրատայատութիւնը ծանօթէն եւ ինքնադոհութիւն պատճառող խոստմանութիւններէ անդին չ'անցնիր, իսկ կրօնական եւ միստիկ աղերը կամ շատ խիստ են, մթնոլորտ ստեղծելու համար, կամ իորացման պակաս ունին խօսելու համար բանաստեղծութիւն ընթերցողին։ Շուշիկ Տասնապետեան, այս հատորին մէջ, մթնոլորտ ստեղծելու, կամ գոյացական հայրենասիրութեան տուրք տալու համար, արեւելահայերէնէ անտեղի փոխառութիւններ կ'ընէ, որոնք բարերախտաբար քազմաթիւ չեն, եւ ոչ մէկ ձեւով չեն հարստացներ իր դիրը, կը նուազեցնեն անոր շնորհը։

Սիրոյ, մեղքի եւ վերածնող մանիչակներու պատանիքները քացայայտող բանաստեղծուհին, հետեւելով իր ըսցած ինքնատիպ հունին, ուր կան մարդիկ իրենց հոգիի բարդութիւններով, զգացական եւ զգայարանական լիցքով, կրնայ ինքզինք աւելի յաւ իրականացնել։

Յամենայն դէպս, Շուշիկ Տասնապետեան ինքզինք փնտռող բանաստեղծուհի է, դասական գառնալու մարմաջ չունի, եւ այդ փորձը անոգայման Բանին հետ բան կը բերէ, ժամանակակիցներուս ինքնութեան հայելին եւ թերեւս այ քիչ մը անդին կը տանի մեզ։

Ց. ՊԱԼԵԱՆ

digitised by 78 A.R.A.R.@

ԱՀՄԱԴ ՆՈՒՐԻՋԱԴԷ, ԻՐԱՆՑԻ ՊԱՐՍԻԿ ՀԱՅԱԳԻՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

Ահմադ Նուրիզադէ իրանցի պարսիկ է, բայց հայերէն գրող բանաստեղծ, ինքնարիպ փորձառութիւն մը: Կը գրէ իր լեզուով, հայ բանաստեղծներ թարգմանած է եւ սորված է հայերէն: Հոյ գրականութեան ասպարէզին մէջ բացառիկ պարագայ մը: Իր **ՔԱՐԵՐ ՁԵԶ, ՀԱՅԵՐ** բանաստեղծական գիրքի Բ. տպագրութիւնը կարդացի յուզումով: Թեհրանէն, բանաստեղծ Վարուժան Ներսիսեանի գրած է **ԽՕՍՔ ԵՐԱԽՏԻՔԻ ՈՒ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԵԱՆ** խորագրով, որ ան մասնաւորապէս կ'ըսէ. «Ռոմանոյսկ հայոց պատմութեան մէջ մեզ ծանօթ փաստն է այն, որ ոչ հայ մի բանաստեղծ ստեղծագործի մեսրոպեան լեզուով եւ ստեղծագործի այնպիսի հմտութամբ ու յիցքերով, այնպիսի ջերմութեամբ ու տարողութեամբ, այնպիսի խանդաւառանքով ու պոռոգցութեամբ, որ նոր փարկ ու նոր ցափանիշ կը բերէր որեւէ ազգային, անուանի բանաստեղծի, նոր սահմանում կ'առաջացնէր ազգային բանաստեղծութեան բարմնծոյ ու բազմաձայն գարուածքներում: ...Բրիւսով, Բայրոն, Վերֆէլ, Լուկ-Անոյէ Մարսէլ եւ ուրիշներ եղել են հայ ժողովրդի ու մշակոյթի փայլուն բարեկամներ, սակայն յինել ոչ հայ բանաստեղծ, վերցնել գրիչ, մարդկային եւ պոէզիական ամենամեծ զգացումներից մղուած գրել հայերէնով, այն էլ գրել հայոց լեզուի բարգաւաճման, հարատեւանման ու Մասիսների յոյժաշեղծման ի խնդիր ու հրապարակ գալ առանձին հարորով, ինչպէս յիշեցինք, բացառիկ երեւոյթ է մեր գրականութեան ու մշակոյթի բոլանոյակ պատմութեան ընթացքում»:

Ահմադ Նուրիզադէի բանաստեղծութեան մէջ կը գտնարուին բնաբերգութիւն եւ համամարդկային ապրումներ: Ան թափանցուած է հայոց հին ու նոր ողբերգութեամբ, հինը՝ միշտ այրող. «Ապրիլ 24» է, երբ, մեր ներկայի օգարումը, որ կ'արգարացուի իր «Բարեւ Ձեզ, Հայե՛ր» բանաստեղծութեամբ, որուն սկիզբը գրած է երկու տող եւ կ'ըսէ. «հոնարհութեամբ համայն հայութեան առջեւ իրաւքս ուզում եմ այն հային, որն իր ազգային եւ մշակութային արժանիքների հանդէպ անիրաւ է»:

Հայագիր իրանցի բանաստեղծին հայերէնով ստեղծագործութիւնը կը մրնէ հայկական գանձարան:

Եթէ բարդախաւութիւն չտանարի, օրարագիր հայածանքներուն կրնանք որպէս օրինակ ներկայացնել...

digitised by A.R.A.R.@

ԱԾՈՒՆ

Վաղ եկար աչուն.
Դեռ կանաչութեան ծարաւ աչքերին
Թափեցիր գոյնդ
Ինչին շոշափեց դաժան ձեռքերդ
Գեղեցիկ, թորչումնց։

Վաղ եկար, աչուն,
Նման ես մահուան,
Որքան ուշանաս՝
Միշտ վաղ ես դալիս։

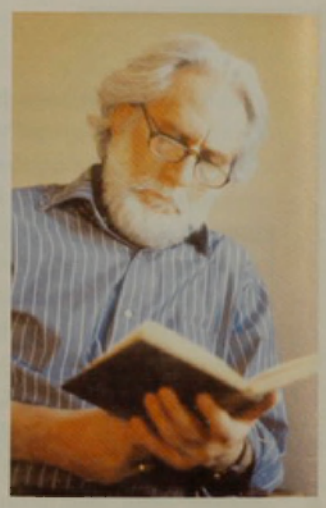

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Ինձ հարց են տալիս
Հայերն ամենուր։
Թէ խնջոյքներում,
Թէ հանդէսներում
Ահմագնուրիզադէ,
Դու, որ հայ չես ու չես ծնունդ դու հայ,
Ապա ո՞նց գիտես կդալ մեր հոգին,
Մեր հայութիւնը։
Զէ՞ որ հայ չես ու չես ծնունդ դու հայ։
Ես ապիրատած ու կիսակատակի
Մի բան ասում եմ
Եւ ինձ փրկում եմ յուրջ պատասխանից.
Բայց այս բոլորին կ'ուզեմ մէկընդ միշտ,
Լուրջ ու անկատակ,
Պատասխան տալ այս կրկնուող հարցին,
—Այո, բարեկամ, ընկեր, հարազատ,
Պարզ է, հայ չեմ ես
Եւ ոչ էլ պարսիկ։
Թող այսպէս ասեմ—
Եւ մի գիրանցի եւ իրուանցի եմ.
Կեանքը վիճակից հայերէն գիտնալ.
Գրել ու կարդալ,
Զգալ հայ հոգուն.
Եւ չատ էլ չնչին
Կարողութեան չափ
Դառնալ նրա մշակոյթին
Ու գրական հոգուն։
Ու ես եմ այսօր

digitised by A.R.A.R.@

Ոչ հայ բռնաստեղծ
Ինձ անուանել են
Հայ ժողովրդի պարսկախոս գաւակ,
Որ արդէն դիտէ Մաշտոցի յիգուով
Հայերէն խօսել, իսկայ հայերէն,
Հայերէն խնդալ, ախորժել հայերէն.
Հայի հետ նստած տօնում եմ, ցնծում,
Նրա ծէսերին յաճախ մասնակցում:
Երբ որ կարդում եմ հայոց պատմութիւն,
Այս ժողովրդի կեանքը տխրութիւն,
Եղեռնները նրա փոթորկոտ
Ես էլ եմ թախծում
Եւ ուրախանում:
Երբ որ յաղթում է ազգը շարութեան
Ու բռնապետին
Ես էլ եմ դղում իմ երակներում
Յաղթականի շունչ
Եւ հպարտութիւն.
Միտս է դառնում նրանց յուշերի յաղթականները
Ու նրա պարտում են
Ես էլ եմ զոհւում հազարների հետ,
Ես էլ եմ լացում
Մայրերի լալկան, փշտահար սրտում:
Եւ ես էլ ունեմ «Ապրիլ քանչորս»
Այդ եղեռնը մեծ:
Երբ որ լսում եմ Սայեաթ Նովու այդ անմոռանալի
ապգ ու քանանչէն.

Ինձ էլ է ապրում,
Ինձ էլ է դեղում:
Ես էլ եմ սիրում Տէրեանի հետ
Այրուեմ սիրուց
Ե փափկասուն ու քնքուշ, նրբիրան
Հայ աղջիկներին գովասանք ասեմ:
Ու Չարենցի հետ ամրոխն երգեմ
Եւ երգեմ նրա «Երկիր Նայիրի»:
Թումանեանի «Անուշ»ը փրկեմ
բախտից ու մահից:
Թէ Բիլլայի հետ գեփիւռ դառնամ ու
- սարերից իջնեմ:
Այո, իմ ծանօթ,
Բարեկամ իմոյ,
Սիրում եմ ես քո ազգն ու մշակոյթ.
Ես մի իրանցի, ոչ հայ բռնաստեղծ.
Սիրում եմ ինքս՞ն, որքան դու սիրես,
Քանի որ ես մարդ մարդուն եմ սիրում

digitised by A.R.A.R.@

Եւ նրա հոգու ստեղծած վեհը.
Ու այս է հիմա
Ձեր տյդ կրկնուող հարցի պատասխան.
Թէ սիրում եմ ես հայ ու հայերէն,
Եւ ոչ թէ չար ու մարդասպան պազան,
Մարդանուն գազան,
Ապա հայ լինի
Եւ թէ այլ ազգի,
Քանզի անանչում եմ
Աշխարհն այս հին
Դառնայ մի մեծ ու մարդկային համերդ
Եւ մարդը մարդու եղբայրը դառնայ
Եւ երգեն իրար ամենապոէմը
Վեհ, յաւիտենական։
Այս է պատասխան
Իմ ազգից ծանօթ,
Իմ հայ բարեկամ։

ԱՀՄԱԴ ՆՈՒՐԻՋԱՏԷ

Բարեւ ձեզ հայեր,
Բ. տպագրութիւն, 2003

digitised by 82 A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ»Ի ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑ

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆԱՊԵՏ՝ ԴՈԿՏ. ՄԿՐՏԻՉ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆԻ ՀԵՏ

Հարցում.— Ի՞նչպես կ՚արժեւորէք Հայաստան—Սփիւռք Գ. խորհրդաժողովը, յատկապէս մշակութային բնագաւառին մէջ։

Պատասխան.— Հայաստան-Սփիւռք խորհրդաժողովները համահայկական հանդիպումն վայրեր են, ուր առ հասարակ միայն ընդհանրութիւններու մասին կարելի է խօսիլ։ Հաւանական աւարտական արդիւնքը կը հանի աւելի ուշ։ այս հանդիպումները, կարելի է ըսել, աւելի հոգեբանական են։ Այս հանգամանքը շատ բան չի պակսեցներ անոնց արժէքէն։ Փաստօրէն դրական նկատելի յաւաջխաղացք արձանագրուած է խորհրդաժողովէ խորհրդաժողով։ Վերջինին մթնոլորտը շատ աւելի դրական էր, քան մնացեալին։

Հ.— Ի՞նչ գնահատում կրնաք տալ Հայաստանի վերանկախացումէն ետք Հայաստան-Սփիւռք մշակութային կապերու զարգացման հոլովոյթին մասին։

Պ.— Յարաբերութեանց բացարձակ ազատութիւնը կ՚արտօնէ տատանումներէ ի վեր կուսակցած փոխադարձ օտարացման երեւոյթներու աստիճանական վերացումը։ Այս գործընթացը դանդաղ է, ինչպէս բոլոր ընկերային փոփոխութիւնները։ արդէն տեսանելի արդիւնքներ կան, սակայն մանրամասնութիւններու մասին խօսելու առիթը չէ այս խօսակցութիւնը։

Հ.— Հայրենի եւ Սփիւռքահայ մտաւորականութիւնը արդեօք հարկ եղած հետեւողականութեամբ քայլ կը գահէ՞ այսօրուան հայ կեանքին հետ։ Ի՞նչ ձեւով կրնաք սահմանել այս ծիրին ներս առկայ ակնկալութիւնները։

digitised by A.R.A.R.@

Պ.— Դժբախտաբար հայ մտաւորականութիւնը հեռու է տակաւին յանձնառու մտաւորականութիւն ըլլալէ։ Այս պարագան ցաւալի է, մանաւանդ մեր կեանքի ժխտական երեւոյթներու մատնանշումը եւ անոնց սրբագրման պահանջը միայն պարկեշտ ու ըմբոստ մտաւորականութենէ մը միայն կարելի է ակնկալել։ Այսօր ճակատը հանդարտ է քաջ գինուորներու պակասին պատճառով։

Հ.— Համազգայինի վերջին Պատգամաւորական Ժողովը լայնօրէն անդրադարձաւ հայ մշակութային արժէքները միջազգայնացնելու անհրաժեշտութեան մասին։ Այս իմաստով ի՞նչպէս կը պատկերացնէք Հայրենիք-Սփիւռք պարտաւորութեանց եւ դերերու բաշխումը։

Պ.— Դերերու բաշխումի հարց գոյութիւն չունի։ Կայ մշակոյթ պահպանելու եւ մշակոյթ ստեղծելու հարց։ Ասիկա՝ անհատական, միութենական եւ համազգային մակարդակի վրայ։ Հարցումը, կ'ենթադրեմ, հայկական մշակոյթը օտար շրջանակներուն ծանօթացնելու հարցն է։ Փոքր ժողովուրդներու հասարակաց, բնական ու ըմբռնելի բարդոյթը։ Մեր պարագային՝ ինքնապաշտպանութեան կարեւոր միջոցներէն մէկն է, եթէ որակի պահանջը բծախնդիր ձեւով դրուի։ Այս գործերու յաջողութեան համար անհրաժեշտութիւնը կայ գործնական ծրագիրներու կազմութեան եւ անոնց գործադրման համար միջոցներու որոնման։ Հայութեան երկու հիմնական հատուածներու աստիճանական մերձեցման հետ յաջողութեան իրապաշտ հեռանկարներ կ'ունենայ նաեւ ա՛յս գործը։

Հ.— Հայ մշակոյթն ու գրականութիւնը ի՞նչ դեր կրնան ստանձնել այսօր նորահաս սերունդներու մօտ ազգային պատկանելիութեան ու գիտակցութեան զարգացման հոլովոյթին մէջ։

Պ.— Կենսական հարց է։ Մշակոյթը ինքնութիւնը բնորոշող ամէնէն հիմնական ազդակն է։ առանց մշակոյթի ինքնութեան սահմանումը կը դժուարանայ։ Այսօր համաշխարհային մաշտապի վրայ մշակոյթը վերածուած է աշխարհակալական զէնքի, դարձած է, ի շարս այլոց, տնտեսական մրցակցութեան առարկայ։ որակը կը նսեմանայ յաճախ թիւին առջեւ։ Անշուշտ որակը կը պահէ իր գրաւչութիւնը, սակայն ծանուցողական-դովազդական հզօր միջոցները կը ստեղծեն նոր, ժամանակաւոր արժէքներու հոլլ մը, որ երիտասարդութիւնը կրնայ դիւրաւ ապակողմնորոշել։ Ազգային մշակոյթի որեւէ քաղաքականութիւն ըստ այնմ պիտի սահմանէ իր մարտավարութիւնը, որպէսզի կարելի ըլլայ երիտասարդութիւնը պահել հայկական մշակոյթի ծիրէն ներս։ Այդ ուրիշ՝ որ այս նպատակով առնուած մարտավարական քայլերը յաճախ կը խթանեն ազգային մշակոյթի վերանորոգումն ու արդիականացումը։ Ասիկա տեղի կ'ունենայ ամէն առողջ ընկերութեան մէջ, տեղի կ'ունենայ նաեւ մեր հայկական իրականութեան մէջ յատկապէս՝ Հայաստանի մէջ, ուր ազգային բարդոյթները նուազ արգելակիչ են հասկնալի պատճառներով։

Հ.— Ի՞նչպէս կ'արժեւորէք երիտասարդութիւն եւ հայ մշակոյթ կապը այսօր եւ ի՞նչ ուղղուածութեամբ պէտք է մօտենալ այս հարցին։

Պ.— Այս հարցումին պատասխանը արդէն տուած եմ։ Կը կարծեմ, որ ամէն միջոց ու զոհողութիւն արդարանալի են հայ երիտասարդութիւնը պահելու համար հայկական

մշակոյթի չրջագիծէն նկրա։ Սփիւռքահայութեան պարագային առանց յապաղումի պէտք է անցեալէն այսօր ուսումնը կատարել։ Ընդարձակ սոմորութիւն է հայկական մշակոյթ որակել միայն անցեալինը եւ փերապահութեամբ մօտենալ ամէն օր ստեղծուող նորին։ Այս մօտեցումը գեռ հասկնալի կը երկու տասնամեակներ առաջ։ Սակայն Հայաստանի մնկախացումէն ետք, Հայաստանի հետ յարաբերութիւններու խառնման հետ միասին անհետացած են բոլորածակ զգուշաւորութեան պատճառները։ Երիտասարդութիւնը նորութեան ստեղծագործ ու ստատագ է միաժամանակ։ այսպէս պէտք է ընդունիլ հարցը։ Նորութենան մէջ վտանգ չկայ։ վտանգը հնարոյը անցեալին առօրեայ յաճախականութեամբ կառչելու մէջ կը կայանայ։ Վերանորոգումը, ընդհակառակը, կենսատու է, ապագայի երաշխիք է։

Հ.— Հայ լեզուի նահանջի պատճառով հայ գրականութեան առնչուելու դժուարութեան առկայութիւնը ի՞նչ ընտրանքներու որդեգրումով կարելի է հարթել։

Պ.— Առանց հայ լեզուի հայ գրականութիւն գոյութիւն չունի։ Անհեթեթ է խօսիլ հայկական գրականութեան մասին առանց հայերէնի։ Հայկական գրականութեան առնչուելու համար միակ հիմնական միջոցը հայ լեզուի ուսուցումն է։ Այս ուղղութեամբ շատ բնելիք կայ թերեւս։

Հ.— Կրթական բնագաւառէն ներս Հայրենիք-Սփիւռք յարաբերութիւնները ի՞նչ արուելումով եւ նպատակաուղղուածութեամբ պէտք է ընթանան։ Արդեօք ցարդ կատարուած խորհրդաժողովներն ու հանդիպումները այս ինաստով տուած են իրենց արդիւնաւէտութիւնը։

Պ.— Այս ուղղութեամբ առ այժմ մեծ յառաջխաղացը չկայ։ Թէ՛ հայրենիքի, թէ՛ մանաւանդ Սփիւռքի կրթական համակարգերը կը դիմագրաւեն լուրջ դժուարութիւններ։ Իսկ կրթական մարզէն ներս Հայաստան–Սփիւռք յարաբերութիւնները կը դժուարանան լեզուական երկու տարբերակներու, բայց մանաւանդ՝ երկու տարբեր ուղղագրութիւններու գործածութեան պատճառով։ Անհեթեթ է, մէկ օրէն միւսը մէկուն կամ միւսին անկացու մը պահանջիլը։ Ճեւական յարաբերութիւններու մթնոլորտի մէջ ժամանակը կը պարտադրէ իր առողջ լուծումը։ Պէտք է պարզապէս յարմար որոշումներով դիւրացնել անխուսափելի լեզուական մէկուութեան սառոց գործընթացը։

Հ.— Ողբախտ իրողութիւն է այսօր Սփիւռքի գրեթէ բոլոր գաղութներուն մէջ հայկական վարժարան յաճախող աշակերտութեան թիւի նուազումը։ Անշուշտ այստեղ կան առարկայական եւ ենթակայական գործօններ։ Ի՞նչ ըսելիք ունիք այս տագնապեցնող հարցին մասին։

Պ.— Մեր արամադրութեան տակ միջոցներ չունինք, սակայն ընթացքը յատակ է։ Ի դէպ միշտ այդպէս եղած է եւ ստոր մէջ զարմանալի բան չկայ։ Բացի Միջին Արեւելքի կարգ մը գաղութներէ այս երեւոյթը նաեւ գործնական տուեալներու հետեւանք է։ Վերջ ի վերջոյ հայութիւնը որեւէ երկրի մէջ համախումբ չ՝ապրիր եւ նաեւ անտեսական կարելիութիւնները չունի ամէն տեղ։ Հնարաւորութիւնը եւ ընտանիքները։ տնտեսական կարողականութեան տարբերութիւնները հայկական վարժարանը չտեսնելու համար անմատչելի կը դարձնեն։ Բնական է, մեր ընկերութեան քաղքենի պա-

digitised by A.R.A.R.@

ուսկորդի մտայնութեան մէջ միշտ գոյութիւն ունեցած է նաեւ հայկական վարժարանի ակադեմական կարողականութեան հանդէպ անբմբռնելի արհամարհանք մը։ իսկ այդ զատակարգը ժամանակի ընթացքին ուռճացած է, հետեւաբար բարձրացած է նաեւ ոտար վարժարան յաճախող աշակերտներու համեմատութիւնը։ Շատ բան կարելի չէ ընել այս նրեւոյթին դէմ. բացի որոշ շրջանակներէ ներս հայկական վարժարանի արդիական միջոցներով քարոզչութիւնը կատարելէն։ Նաեւ՝ անխուսափելի կերպով օտար վարժարան յաճախողներուն համար հայերէնի եւ ընդհանրապէս հայեցի դաստիարակութեան համար ազգի արհեստագիտութեան ընծայած դիւրութիւններու գործածութեամբ ուսուցման նոր ձեւեր որդեգրելով։

Հ.— Համազգային Հայ Կրթական եւ Մշակութային Միութիւնը. ինչպէս նաեւ Հայ Ճեմարանը վերջերս յաջորդաբար նշեցին իրենց հիմնադրութեանց 75ամեակները։ Դէպի 100ամեակ ընթացող դժուարին. սակայն, օրէ օր անհրաժեշտ ու կենսական դարձող համազգայնական երթին մէջ ի՞նչ մարտահրաւէրներ կը նախատեսէք եւ արդեօք ի՞նչ ծեւով կարելի պիտի ըլլայ անխաթար պահել Համազգայինի առաջադրանքներու լիիրաւ իրականացումը ու ծաւալել մշակոյթի ու գրական անդաստանէն ներս արդի ժամանակներուն ու պայմաններուն հետ քայլ պահող համապարփակ ծրագիրներու իրականացման աշխատանքը։

Պ.— Կ՚ենթադրեմ, որ անկախ հայրենիքի գոյութեամբ Հումպոլդտյինի նման կազմակերպութիւններու գործը բաւական դիւրացած է. այնպէս որ յուսահատ ընելու պատճառ չկայ։ Կը բաւէ տալ մէկ օրինակ. հայրենադիտութեան դասը, որ ժամանակին կ՚ապաւինէր լոկ աշակերտի երեւակայութեան, այսօր կարելի է ամփոփել դէպի հայրենիք մէկ դասարանային ճամբորդութիւն կազմակերպելով։ Պարզապէս պէտք է ընդհանուր գործը նայն հաւատքով շարունակել, միաժամանակ աւելցնելով կապմակերպութեան նիւթական կարելիութիւնները. անտեսական ամրապնդումը եւ պաշտպանական մեքենաներու միաժամանակ աւելացութիւնը կ՚աւաջնորդեն նաեւ որակական բնախնդրութեան։ իսկ որակը ներկայ տարիներուն աշխարհին մէջ վերապրելու ամէնէն ապդու դրաւականն է։

digitised by A.R.A.R.@

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԳԻՐՆԵՐ

Այս գեկոյցը Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու մէջ գործող այն թատերագիրներուն մասին է, որոնք՝

ա- Մեռելո՛վ հայ են,

բ- Թատերգութիւններուն բնագրերը անգլերէնո՛վ գրած են,

գ- Հրատարակուած են ԱՄՆ,

դ- Եւ բեմադրուած են ԱՄՆի բեմերուն վրայ։

Այս սահմանումներով ԱՄՆի առաջին հայ անգլիագիր թատերագիրը Ռիփեամ Սիմոնհիլ Սարոյեանն է, որ իր՝ «My Heart's in the Highland» (Իմ Սիրտը Լեռնեբուռն է) խաղով 1939-ին Ամերիկայի թատերական շրջանակներու ուշադրութիւնը գրաւեց։

Սարոյեան Ամերիկահայ առաջին սերունդին կը պատկանէր՝ որ տիրապետած էր անգլերէնին։ Իրմէ ետք, թատերական մարզին մէջ կը յայտնուի Եդուարդ Յակոբեան (A gift of time), ապա բաց մը կայ մինչեւ վաթսունական թուականները, երբ յաջորդ սերունդը մուտք կը գործէ թատերական մարզին մէջ։ Ներկայիս արդէն երրորդ սերունդն ալ իր ներկայութիւնը պպացնել կու տայ Ամերիկեան թատերական կեանքին մէջ։

Մեկնելով վերը յիշած սահմանումներէն, վերջին 60 տարիներուն հետեւեալ անգլիագիր թատերագիրները կրնամ թուել — Նանսի Ակապեան, Աննա Անթառամեան, Ջարլզ (Կարօ) Աշճեան, Լէգլի Այվազեան, Բարիթ Արգումանեան, Նորա Արմանի, Բիանքա Բաղատուրեան (Bianca Bagatourian), Արամ Գուլումճեան, Թորոսանժ Եղիազարեան, Ալիս Էգէկէյեան, Ջարլզ Թէքէեան, Լիսի Թոմմասեան, Լուսիա Քէրոդլեան-Մակարեան, Հրանդ Մարկարեան, Եդուարդ Յակոբեան, Բոզ Նալպանտեան, Բաղրիթ Ներսէսեան, Տիրին Վ. Շահինեան, Ճէն Պոլաքեան, Բիք Պէզոյեան, Պարպարա Պրճոյեան (մահացած), Իրիք Պոդոսեան, Արամ Սարոյեան, Ռիփեամ Սարոյեան (մահացած), Ճոյս Վան Տայք, Նլան Փաւլաքեան, Ժիրայր Փափազեան, Էմի Քէլիշեան եւ Լիսա Քիրազեան։

Ընդհանուր թիւ՝ 23, որոնցմէ 14ը՝ կին, եւ 10ը տղամարդ են։ Կենդանի թատերագիրներուն տարիքը կը տարածուի 28էն 78։

digitised by A.R.A.R.@

Դեռ քանի մը ընդհանուր բնութագիրներ -

1- Բոլո՛ր թատերագիրները ոչ թատերական ուսում առացած են եւ լեմա-կան փորձառութենէ կու գան: Իմանք մասնագիտացած են թատերական արւեստի ուսման մէջ եւ Ամերիկեան քոլէճներու մէջ նաեւ թատրոնի ուսուցիչներ են. Մեծամասնութիւնը դերասաններ ալ եղած են- Մէկ մասը նաեւ լեմա-կոն վեկավար:

2- Հայ թատերագիրներու գործերը բոլո՛ն ալ, առանց գոյգն վարանումի որսկաւոր գործեր են եւ եւ չեն մնար իրենց ժամանակակից ամերիկացի թա-տերագիրներու գործերէն, թէ՛ լեզուական, թէ՛ բովանդակութեան, թէ՛ կա-ռոյցի առումով:

3- Թատերական ժանր- Ջախջախիչ մեծամասնութիւնը հայ թատերագիր-ներուն իրենց նիւթերը տրամայի ժանրով արտայայտած են: Քանի մը ամրող-ջական երգիծական կամ կատակերգութիւններ կան: Ոչ մէկ խեղկատակու-թիւն:

Տրամա ըլլալով հանդերձ, գլուխներուն մեծամասնութիւնը իրենց գործերը համեմած են զուարճալի պահերով՝ ինչպէս ամերիկեան առօրեան, ներաւնդ-ներու լեզուական գժուարութիւններ, տոհմական ճաշեր, հայկական ասաց-ուածքներ, հայկական բառեր եւ հայկական ուրոյն վարուելակերպ:

Մէկ պարագայի միայն, ներագոյին խնդիրներու մասին ակնարկութիւն կայ, այն ալ էջմիածնական եւ Կիլիկեան եկեղեցիներու բաժանման հարցն է: Այս պարագային խաղը կուա տոհմական (ethnic) գունաւորում կը ստանայ, այսինքն դուրս կու գայ ամերիկեան ընդհանուր հետաքրքրութենէն եւ կը գառնայ միայն անդիմախօս հայո՛ւն թատրոնը:

Թատերախաղերուն մէջ չկայ նաեւ Ֆարսը:

Մէկ կամ երկու փորձեր կան երաժշտախառն (musical) ժանրին մէջ:

Արծարծուած թեմաներ

Ամերիկահայ թատերագիրներու արծարծած թեմաները, կարելի է յատակո-րէն երկու «աշխարհներուն» բաժնել՝

Ա- Ազգային «աշխարհը» -

Այս թեմաներով, հայկական՝ ընկերային, հասարակական նիւթերն են որ կը դրաւորուին: Հոգեվիճակներ, որոնք երբեմն ուղղակի երբեմն ալ անուղղա-

digitised by A.R.A.R.@

կ՝ի, սակայն միշտ հայուն կամ հայկականին հետ կ՝ուռնչուին։

Պատուոյ նիւթով՝ հայկականին հիւսուած յատկութիւններ, կամ վարուելակերպ կը նշեն. Այսպէս- Հայը՝ որպէս իր յատկութիւններուն, մշակոյթին կաւչոյ։ Հայը՝ որպէս իր եւ Ամերիկան մշակոյթին միջեւ պայքարող։ Հայը՝ որպէս նոր ժամանակներու հետեւող։ Հայուն սերունդներուն պայքարը՝ հինին ու նորին բարքերու պահպանումը, մոռացումը եւ բախումը։

Հետաքրքրական է այն երեւոյթը, որ ազգային այս թեմաներուն մէջ, ոեւէ անգլիալեզու հայ թատերագիր չէ գրած նախահեղեղեան հայոց պատմութեան որեւէ դրուագի մասին։ Ամերիկահայ թատերագիրներու գործերուն մէջ, հայոց պատմութիւնը կը սկսի 1915ի Եղեռնով։ Այդ ոճիրին բազմակողմանի երեսները, զանազան ձեւերով դրսեւորուած են թատերագիրներու մեծամասնութեան մօտ։

Թատերախաղերու ժամանակագրական հրեւումը մէկդի դնելով եւ կեղրոնանալով թեմայի ՆԻՒԹԵՐՈՒՆ վրայ, կը նկատենք, որ հայ թատերագիրները ալեծալեծած են-

- Հայուն՝ Ամերիկա ժամանման դէպքերը (Արգումանեան՝ (Ellis Island 101)։
- Հայուն՝ Ամերիկայի մէջ՝ հայկական հարցին մատնացոյցութիւնը (Պարոյրեան՝ Armenians)
- Հայուն պահանջատիրութիւնը (Անթառամեան գործընկերութեամբ Ռիչարտ Բոլլերի, «The Armenian Question»)։
- Հայուն բողոքը (Գուլումճեան- Protest)։
- Հայկական եկեղեցւոյ՝ գրաբար-աշխարհաբար հարցը (Շահինեան - Which is Your Church)։
- Հայկական ներկան իր դաւերով (Պրճոյեան- Dance Mama Dance)։
- Հայուն կառչիլը Եղեռնէն ապատած տերունդին (Փարլաքեան - Grandma Pray for Me)։
- Եղեռնի հոգեկան վիճակի արտացոլումը՝ բեկում, արտացոլում, վերապտնում (Մարկարեան- Mirrors)։
- Ամերիկահայ երկրորդ տերունդի դարձը դէպի հայութիւն (Պարքեան - Home (Տուն)։

Ազգային դաշտին մէջ, տեղ գտած է Ղարարագի շարժումը։ Այսպէս

- Ղարարաղ հրթիռու հարցը (Այվազեան- 9 Armenians)
- Ղարարաղցի աղջկան եւ դարձը տուն (Ճոյս Վան Տայք- A Girl's War)։

Բ. Մեծ դատը «համամարդկային» թեմաներն են -

- Կայ՝ խորհրդաւորը (Աւսխա Մակարեան - Hunting Kangaroo in Manhattan)։
- Ընդհանրական՝ «ապա-ազգային», աւելի ճիշդ դիտել բլալ բռել ամերիկ-

digitised by A.R.A.R.@

հան բարքերու դրսեւորումը։ Բայրրի Ներսէսեանի՝ The Wanderers «Թափառաշրջիկներ» տունէն փախած եւ փոգոյր ապրող երիտասարդներու մասին է, որ կեղրոնացած է՝ իրենց պահանջներու, կարօտի, սիրուհիներու, հասկցուելու վրայ։

- Թերաս գաւակը (Մոզ Նայպանդեան - I am so happy)։

- Լոս Անճելսի կեանքը (Արամ Սարոյեան)։

- ԱՄՆի այսօրուան կեանքը իր երեսներով կը ներկայացուի Էրիք Պոդոսեանի կողմէ։ Պոդոսեան ժամանակակից տիպարներ ընտրած է, որոնք կը հայհոյեն, կը միզեն, կը թքնեն, կը բողոքեն եւ սեռային յարաբերութիւն կը մշակեն։

Սարոյեանէն ետք, իր մասին ամէնէն շատ խօսեցնող առուոգ թատերագիրն է Պոդոսեան։ Մենակատար, դիրասան, թատերագիր որ գպացաւնց դէպքերու նշումով եւ Նիւ Եորքեան եւ առհասարակ ԱՄՆի մեծ քաղաքներու կեանքի արտացոլումով երեւան եկաւ։

Նչուած գրողներու կողքին, այսօր Նիւ Եորքի, Սան Ֆրանսիսքոյի, Լոս Անճելսի երկրորդական եւ երրորդական, փոքրիկ թատերասրահներու, ինչպէս նաեւ պառերու մէջ, ԱՄՆի նոր սերունդը կը հարուածէ հասատուած բարոյական ըմբռնումները։ Հնգուին մէջ սեռային բառերու գործածութիւնը, միասեռական, երկսեռական հերոսները յոռնախ ներկայութիւն են։

Ահա համառօտ ակնարկ մը կարդ մը թատերագիրներու մասին։

ՌԻԼԵԱՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

ԱՄՆի թատերական բեմին վրայ, առաջին հայ անդրիագիր թատերագիրը Ռիլեամ Սարոյեանն էր, որու՝ My Hearts in the Highland (Իմ սիրտը լեռներուն է) ներկայացուեցաւ Group Theater-ին (Թատրոնի խումբ) կողմէ։ Այս երկը, որ հիմնուած է նախապէս գրուած պատմուածքի մը վրայ, Իրլանտացի Մաք Կրէկորի հայրենի կարօտի մասին է եւ մենք՝ հայերս, հասկնալի պատճառներով, իւրացուցած եւ աւելի շատ ներկայացուցած ենք երկը քան՝ Իրլանտացիները։ Հայացուցած ենք Մաք Կրէկորը։ Այս երկին հետեւիցաւ Նիւ Եորքի Պրոտուէյի բեմին վրայ՝ «The Time of Your Life, 1939» (Կեանքիդ ժամանակը) թատերախաղը՝ որ արժանացաւ ԱՄՆի յարգարժան Փուլիցիրի կրտկան մրցանակին։ Այս բացառիկ յաջողութիւնը չշարունակուեցաւ։ 1939-1944 թուականներուն իր իրերայաջորդ թատերախաղերը Love's Old Sweet. 1940 (Սէրը հին քաղցրութիւն է), The Beauliful People, 1941 (Գեղեցիկ Մարդիկ) նոյն ուժգնութեամբ չընկալուեցան Նիւ Եորքի մէջ։ Բայց 1957-ին իր՝ Cave Dwellers (Քարանձաւի Բնակիչները) մեծ յաջողութեամբ պսակուեցաւ Պրոտուէյի վրայ։ 1970ին հրատարակեց երեք հատոր, իսկ 1975-ին արդէն 15 երկ կը

digitised by A.R.A.R.@

վերագրուի իրենն։ Իր մասին բազմիցս գրուած եւ վերլուծուած է եւ ընթերցողները անկասկած լաւատեղեակ են իր երկերուն։ Կը բաւարարուիմ Արմինէին Ռիվիու պարբերականի խմբագիր Ճէյմս Թաշճեանի սա հաստատումով, որ կը բնորոշէ Սարոյեանի ստեղծագործական շունչին բուն ազդիւրը։ Պատասխաններով Սարոյեանի մահուան առթիւ Նիւ Եորք Թայմզի մէջ եղած ընդհանրացումներուն՝ ուր յաւակ հիպը կար Սարոյեանը իր տահմականութենէ անջատելու, կ'ըսէ Ճէյմս Թաշճեան «իր բոլոր գործերուն մէջ, Սարոյեան կը գրէր իր մէջ հաստատուած հայուն մղումով։ Իր տիպարները հայու պէս կը մտածէին եւ շատ յաճախ հայու պէս կը խօսէին»։ Տիգրան Գուլումճեան հրատարակել տուաւ An Armenian Trilogy (Հայկական Եռեակը)՝ որ կը բովանդակէ Armenians, Bitlis եւ Harach երկերը։ Armenians-ի անգլերէն բեմադրութիւնը եղաւ 1974-ին Ազգային Առաջնորդարանի հովանաւորութեամբ Նիւ Եորքի մէջ, էտ Սեղրակեանի ղեկավարութեամբ։ Խազը կը ներկայացնէ հայ տիպարներ, Ֆրէյնս հաստատուած Արեւմտահայերը՝ Վանէն, Տիգրանակերտէն, Սուշէն, Պիթլիսէն, Էրզրումէն, Խարբերդէն եւ Կիլիկիայէն։ Այս իրաղին մէջ կը տեսնենք արմատախիլ եղած հայերու կենդանի, անոնք ցաւերն ու մտահոգութիւնները։

Այժմ ծանօթանանք թատերագիրներէն ոմանց այրբենական կարգով։

ԱՆՆԱ ԱՆԹԱԼԱՄԵԱՆ.

Ամերիկահայ թատերական կեանքին ներկայացաւ որպէս բեմադրիչ։ Ան գործընկերութեամբ թատերագիր ամերիկացի Ռիչըրտ Թալլրիի, հեղինակեց երկու արարնոց The Armenian Question (Հայկական Հարցը) թատերախաղը, որ ընթերցասանութեան արժանացաւ քանի մը թատերական ընկերութիւններու կողմէ։ Նիւթը՝ մարդկային արարքի մը հետեւանքով սովի մատնախութիւնն է։ Թրքական պետութիւնը դիմած է ՍՍԿի պատկան յանձնախումբին նպաստ ստանալու համար եւ կը հանդիպի Հայկական Ցեղասպանութենէ ազատածներու՝ որոնք արդարութիւն կը պահանջեն նպաստի դէմ։ Ցեղասպանութեան պատմութիւնը եւ յուշերը կը վերանորոգուին։

Անթալամեան 1980ին հիմնեց Armenian Repertory Theater (Հայ Փորձառական Թատրոնը), որ քանի մը ընթերցասանութիւններ, ինչպէս նաեւ իր ամուսնան Փաթրիք Մրքկուայրի հետ հայկական հեքիաթներ հեղինակեց եւ բեմադրեց։ Ներկայիս Իլլինոյ նահանգի Rocky Mountain Repertory Theaterի ամառնային չրջանի բեմադրիչն է եւ կ'ապրի Ռիչմանտլն նահանգ։ Կը դասաւորուի Շիքագոյի Նորթիսիդրն Համալսարանի թատերական բաժնին մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

ԼԷՋԻԻ ԱՅՎԱԶԵԱՆ

Ամերիկեան բեմերու վրայ գերասանուհի, ապա՝ թատերագիր, Այվազեան թատրոնով հետաքրքրողներու ուշադրութիւնը գրաւեց իր Nine Armenians (Ինը Հայեր) թատերախաղով, որ ներկայացուեցաւ 1985-ին Միաթիլ, Ուսլրնկ թը նահանգին մէջ, ապա՝ Նիւ Եորքի ՕՖՖ Պրոտուէյի վրայ 1986ին։ Թեման մեր օրերն է- հայուհի մը իր մարդատիրական հակումները հետապնդելու մի առումով կ'որոշէ Ղարաբաղ երթալ օգնելու համար Հայաստանին ու Ղարաբաղին։ Այվազեան այս գործը կը համեմէ հայկական տոհմական սովորութիւններով։

Այվազեանի այս թատերախաղը քանի մը յաջող բեմադրութիւններ ունեցաւ՝ Նիւ Եորք, Քալիֆորնիա (Լոս Անճելըս), Բոստ Այլրնտ եւ Փորթլանտ նահանգներու մէջ եւ արժանացաւ հետեւեալ Ամերիկեան մրցանակներուն- John Gassner Outer Critics Award, Susan Smith Blackburn International Play Award (second place) Roger Stevens Award, the Anahid Literary Award from Columbia University. Այվազեան՝ Ինը Հայեր գործին կապակցութեամբ ըսած է. «Այս թատերախաղը հայոց պատմութեան նկատմամբ եղած յուզիչ փշրերու իմ մասնակցութիւնն է»։

ՐԱՒՇ ԱՐՉՈՒՄԱՆԵԱՆ

Նիւ Եորքի ՕՖՖ Պրոտուէյ բեմերէն մէկուն վրայ, Արզումանեան յայտնուեցաւ 1960ական թուականներուն իր երկու խաղերով՝ The Coop (Վանդակը), ապա՝ The Moth (Ցեղը)։ The Tack Room (Կպչուն Ֆունը) 1992-ին արժանացաւ ապագրութեան Ամերիկայի՝ յաւուպոյն մէկ արարնոց թատերախաղերու չարքին մէջ։

Իր՝ Ellis Island 101 (Էլիս Կղզի 101) խաղը կը բացայայտէ Ամերիկա ժամանող հայերու դժուարութիւնները։ Խաղը անդի կ'ունենայ պարուն սկիզբը Ամերիկայի ամէնէն նշանաւոր սահմանամուտ կեդրոնին մէջ Էլիս Կղզին, Նիւ Եորք։ Անգլերէն չգիտցող հայ կին մը եւ գերգգայուն հայ երիտասարդ մը սրամիտ Քէնիչի ճիրաններուն մէջ կը ձախողին ԱՄՆ մտնել եւ կը վերադարձուին։

ԱՐԱՄ ԳՈՒՌՈՒՄՃԵԱՆ.

Փաստաբանական ուսում ունի սակայն թատրոնին մօտ է։ Իր խաղերն են՝ - Bedlam *եւ* Protest (*Բողոք*), *ուր կ՚արծարծուի Ցեղասպանութիւնը։*

ԲԻԱՆՃԱ ԲԱԳԱՏՈՒՐԵԱՆ. (Bianca Bagatourian)

Ծնած է Պարսկաստան եւ հաստատուած Ամն։ Աւարտելէ ետք Փասատինայի College of Design *եւ Նիւկաչիս Մագիստրոսի ուսումը կը շարունակէ Նիւ Եորքի Հասմայսարանին մէջ։*

Իր թատերախաղերն են՝ Wool, *որ մանկական խաղ մըն է։ Նասրատինի Հեքիաթներու,* Citrafle (*Ընձուղտը*), *ուր մրջիւնը կը հանդիպի ընձուղտին։* Men (*Տղամարդիկ*)՝ *մարդկային յարաբերութեան մասին։* The Silent War (*Լուռ պատերազմը*) *մենախօսութիւն մը, ուր կը տեսնուի Աֆղանիստանի պատերազմի ազդեցութիւնը հեռատեսիկ դիտող կնոջ մը վրայ։* The Scent of Jasmine (*Յասմիկի բոյրը*)՝ *Ամերիկա գաղթող հայ մը, որ միլիոնատէր կը դառնայ եւ սակայն կը ձգտի իր մանկական երջանկութիւնը վերագտնելու։* The Perils of Politeness Live On? (*Քաղաքավարութեան յակինթները յաւերժա՞ն են*)՝ *հիմնուած Պարոնեանի համանուն երկին վրայ եւ* Remnants of a Liquid World (*Հեղուկ աշխարհի մնացուկը*)՝ *կը պրսեւորէ* 1975 *թուականի Իրանեան յեղափոխութեան ազդեցութիւնը մոնուկներու վրայ։*

ՆԱՆՍԻ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ.

Princeton Freak: Poems and Performance (*Փրինսթընի խենթը- Բանաստեղծութիւններ եւ դերակատարութիւն*)։

Այն հայ կինն է, որ՝ տոհմականին հակառակ, շրջանցուած իր երիտասարդական ցանկութիւններու մասին համարձակօրէն կը գրէ։

ԱՍԻՍ ԷՋԿԷՐԵԱՆ.

Արժանթինահայ անդիպագիր թատերագիր է։ Սպանիէն կը գրէ, սակայն իր անդրէնով Between Generations (*Սերունդներու միջեւ*)՝ *կը ներկայացնէ հայ աղջկան մասին մը, որուն փոքր քոյրը ոչ գաւակը կը յորդորեն գինք դուրս գալ*

digitised by A.R.A.R.@

իր մենաբիճենէն եւ կրկին կեանքին վերադառնալ։ Թատերախաղին կարճ ըլլալն պատճառով, հոդեվիճակներու բարդ վերլուծումը չկայ։

ԶԱՐԼՋ ԹԷՔԷԼԵԱՆ

Ծանօթ է Ամերիկեան չրջանակներուն մէջ իրրեւ արձակագիր։ Իր գրիչին կը պատկանին The Tennis Player (Թենիս խաղացողը), Hot Boys and Cold Girls (Տաք տղաք եւ պաղ աղջիկներ), New York is All Ours (Նիւ Եորք ամբողջը մերն է) եւ The Revelations of a disappearing Man (Կորսուած մարդուն յայտնութիւնները)։

Թէքէեանի՝ մէկ արարնագ The Armenian Cousins (Հայ զարմիկները) կը շօշափէ 1943 թուականի Համաշխարհային Բ. Պատերազմի օրերէն հայ թատերագիրի մը պատմութիւնը, որ իր անհանգարար ըլլալուն համար գինուորական բռնաց զրուած է։ Անոր կ՚այցելէ հայ նոր գրող մը, խաղը երկու գրողներու իրար ծանօթանալու մասին է եւ հայկական ազգային քանի մը յատկութիւններ ալ կը նշէ - «Հայերը ամէն բան կրնան ընել եթէ լրջօրէն ծրագրենք»։

Տիպարին «Անուշիանց մականունը հայկական երանգ մը կու տայ խաղին. Մեզի ծանօթ չէ եթէ այս խաղը բեմադրուած է։

ԼԵԼԻ ԹՈՎՄԱՍԵԱՆ

Ծնած՝ Իրան ուսանած՝ ժընեւ, Թովմասեան հեղինակն է՝ How Do I Look? (Ինչպէ՞ս է տեսքս), The Interrogation (Հարցաքննութիւնը), Let the People Speak (Թող ժողովուրդը խօսի), Dinner/Khnamakhos (Ընթրիք/Խնամախօսութիւն)։ Զուարճալի պահերով համեմուած խաղ մը։

ԼՈՒՍԻԱ ՔԼՕՐՕՅԼԵԱՆ-ՄԱԿԱՐԵԱՆ

Ծնած՝ Ուաշինկթընի։ Գրած է ինը թատերախաղեր, որոնք բոլորն ալ ներկայացուած են։

Խորհրդաւոր երկ մըն է իր Hunting Kangaroos in Manhattan (Քէնկլրու որսալ Մանհաթանի մէջ)։ Ցնցուած կին մըն է, որ հանրային այրի կ՚այցելէ, ուր կը հանդիպի գործարար կնոջ մը եւ իր գաւակին։ Ցնորք եւ իրականութիւն կը խառնուին այստեղ. Թատերագիրը սուր հմտութեամբ մը ոչ վիճակները կը

digitised by A.R.A.R.@

Հակագրկ եւ դիտողը կը տանի նոյն անորոշութեան։ Արդարեւ, հարցումը թէ ո՞րն է իրականը, կը յամենայ մարդուս մտքին մէջ։ Պարզ պատմութենէ մը անցին կ'անցնի Մակարեանի այս գործը։ Կը մտենայ Փիւրանտէյլյոտեան իրականի եւ երեւակայականի սահմաններուն. Արդէն իսորագիրը ցնորքաութեան ուղղութիւնը կու տայ... քէնկերու Մանհաթանի՝ մէջ, անիրական բան մը.... Ցնո՞րք։ Բայց ո՞ւր կը սկսի ցնորքը եւ ո՞ւր կը փոխուի երազի, սենչանքի, ցանկութեան։ Մէկ տարբերոց այս խաղը ահա այսպէս կ'սրօրէ հանդիսատեսը։

ԵԴՈՒԱՐԴ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Ծնած է Փարիզ, Տնական թուականներէն սկսած է գրել։ Դերեր ստանձնած է ֆրանսական եւ ամերիկեան ֆիլմերու մէջ նշանաւոր դերասաններ Քրիսթ Տակլրսի եւ Պրիթ Լանքասթրրի հետ։ Գրած է անգլիական ֆիլմերու, ինչպէս նաեւ ամերիկացի նշանաւոր Տարիոյ Զանրքի համար։ Այս վերջինին համար, Ցակոբեան աշխատակցած է Ուիլեամ Սարոյեանի հետ. իր թատերախաղերը ներկայացուած են Ակադեմուեան նկիրներու մէջ, ինչպէս նաեւ՝ Հոլոնտա։

Կ'անդրադառնանք իր՝ A Gift of Time (Ժամանակի պարգեւ մը) երկու արարնոց խաղին- Միջին հասակի կին մը հանրային պարտէզին մէջ կը հանդիպի ազամարդու մը։ Խորհրդաւոր խօսակցութիւն մը կը սկսի, եւ կիներ կը բացայայտ իր սեռային կեանքի դժուարութիւնը։ Խաղը կ'ընդլայնի եւ փիլիսոփայական անտեսանելիին կապուածութիւնը կը նշուի։ Աստուծոյ գոյութիւնն հարցադրումը ի յայտ կու գայ։ Ո վ է Աստուած, ինչո՞ւ արարուած է՝ Ողջակիզումը, Վիսթիմամը... Տրամաբանօրէն պիտի ակնկալէինք այս շարքին առաջին Եղեռնը պիտի յիշուէր, որ սակայն չի յիշուիր. Ապա կինը իր ընկերուհին կը յիշէ, միակ անունը խաղին մէջ -Արիս Թօփալեան- որ կը հաւատայ թէ Աստուած հայ է, որովհետեւ Նոյեան Տապանը Արարատի վրայ հանգչած է։

Խաղը սեռային արտաքին յետոյ՝ ընդհանուր, դէպի ամբողջական աղաղակում մը կ'երթայ, աշխարհէն դէպի դուրս՝ տիեզերական հասկացողութեան մը հանապարհը կը հարթէ։

ԲՈԶ ՆԱՅՊԱՆԵԱՆ

Գրած է շատ մը մանկական դրուագներ հեռատեսիլի համար։ Բոզ յայտնած է որ երաժշտական թատերախաղեր գրած է եւ յօրինոգ կը փնտռէ։ Մեզի ծանօթ չեն այդ գործերը։ Իր մէկ թատերախաղը ներկայացուեցաւ ՕՖՖ Պրոտուէյ։

digitised by A.R.A.R.@

Երկու էջերու վրայ կը սեղմուի իր մէկ տեսարանով I'm So Happy (Այնքան ուրախ եմ) խաղը- Հանրակաւաք մը, մէջը մայր մը եւ իր թերաճ զաւակը, երկու բամբասող կանայք, որոնք Յանհաթքնէն դէպի Քուինգ կ'երթան։ Թերաճ զաւակը ուրախ է որ մօրը հետն է, բայց տխուր որ հա կ'երթայ։ Աբ կարճ պատկերը խտացումն է դրկեալին՝ պահ մը երջանկութիւն պարգեւելու։ Նոյպանտեան չի տարածուիր։ Երկխօսութեամբ եւ կրկնուած նախադասութիւններով կը դրսեւորէ թերաճը եւ քաջալերող ու մատհոգ մայրը։

Նիւթը ընդհանրական է եւ առնչութիւն չունի հայութեան հետ։

ԲԱՊԸՐԹ ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ

Գրած է պատմուածքներ եւ մանկական թատերգութիւններ։ Իր տիկնոջ Ալլին Սիմճարի հետ հոստատած է «Երիտասարդական Թատրոնը» Նիւ Ճըրզի նահանգին մէջ։ Իր The Wanderers (Թափառաշրջիկները) ընկերային լուրջ հարց մը կ'արծարծէ։

Խաղը տունէն փախած եւ փողոցները ապրող երեխաներու մասին է։ Թատերապիրը կը բացայայտէ, թէ բոլոր երեխաները նոյնն են, ունին իրենց պահանջները, կարօտը՝ սիրուելու, հասկցուելու։ Կը բացայայտէ նաեւ, որ պոշտօնական պետական մարմինները այն նուրբ հոգատարութիւնը չունին մանուկներու նկատմամբ։ Խումբին անդամներէն մէկը կը ծրագրէ հեռանալ։ Այսպիսով խաղը փրկութեան ջահ մը կը ցուցնէ։

ՏԻՐԻ Վ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

Շահինեան իրաւաբան է եւ տարբեր պարբերականներու մէջ գրած է իրաւաբանական հարցերու մասին։ Ան կրօնական նիւթերու մասին կարճ թատերախաղեր գրած է։ Եղած է՝ Արարատ կազմակերպութեան մարմնի անդամ եւ Աղդային Առաջնորդարանի քարտուղար։

Իր՝ Which is Your Church (Ո՞րն է քու եկեղեցին) երկու տեսարանոյ խաղը տեղի կ'ունենայ Ամերիկա, հայկական եկեղեցւոյ մը մէջ։ Յետ պատարագի ծանօթ միջադէպ մը՝ եկեղեցւոյ ներքնատարահին մէջ։

Շահինեան յատկապէս կ'արծարծէ ամերիկահայ անդլիախօս սերունդին լրջօրէն յուզող այն հարցը, որ՝ մեր հայերէն պատարագը, մանաւանդ գրաբարը, քարոզները հասկնալի չեն ամերիկածին սերունդին։ Եկեղեցին առաջին սերունդին տոհմական հասկացութիւններուն համար է եւ հետու Ամերիկայի ժամանակակից պահանջներէն։ Հին եւ նոր սերունդներու հասկացութեան

digitised by A.R.A.R.@

վրայ վրայ հիմնուած է այս խաղը, որ երկու պատկերներէ կը բաղկանայ։
Շ Շահինեան հիւմորի ճամբով, իր հերոսներուն հեղնական անուններ կու
տա՝ Բժիշկեան (որ բժիշկի մը մայրն է), Նորեան (որ նոր եկած է), Լաւեան,
Պ Պարապեան, Մանչեան, Ճաշեան, Բարեւեան եւայլն։

ՋԱՆ ՊԱԼԱՔԵԱՆ

Իր թատերական ուսումը ստացած է Նիւ Եորք նահանգի նշանաւոր Քոր-
նէլ համալսարանը, ուր եւ գրած իր՝ Home (Տուն) եւ The Ceiling Will Open
(Առաստաղը պիտի բացուի) խաղերը, որոնք երկուքն ալ արժանացած են
Heermans-McCalmon Playwriting Award թատերական մրցանակին։

«Տուն» թատերախաղին մէջ, Սոֆիայի շրջանաւարտուհեան, ծնողքը ներ-
կայ չեն կրցած լլլալ, որովհետեւ մեծ մայրը հիւանդանոց փոխադրած են։
Սոֆիա եւ եղբայրը Գրիգոր Եգեռնէն ազատած մեծ մօր պատմութեան մէջ կը
միրճուին եւ կ'ուզեն մեծ մօր հագուստները ստուգել։ Ապա կ'որոշեն մեծ մօր
ծննդավայրը այցելել։ Թատրոնը կը վերջանայ այդ որոշումով։

Հետաքրքրականը որոշումն է՝ ՏՈՒՆ գառնալու որոշումը, թէեւ պարզ այ-
ցելութեան մը ընդմէջէն։

Ահա երկու սերունդ անցած է եւ Եգեռնը չէ մուցուած։

Պալաքեանի՝ Everyone's Depressed (Ամէն մարդ ընկճուած է) խաղը շար-
ժանկարի վերածուեցաւ, որու մասին Նիւ Եորք Թայմզ թերթը դրական անդ-
րադարձ արձանագրեց։

Պալաքեան նաեւ շարժանկարի վերածած է իր եղբօր Փիթըր Պալաքեանի՝
Ճակատագրի Սեւ Շունը։

ՐԻՔ ՊԱԼԵԱՆ

Իր թատերախաղերը ներկայացուած են Ամէնի տարբեր քաղաքներու եւ
արուարձաններու մէջ։ 1987-ին արժանացաւ Double Image Festival շնորհումին
իր The Brannok Device խաղին համար։ Իր գործերէն հինգը ներկայացուած են
Merry-Go-Round Playhouse (Կարուսել Թատերախումբ) շրջուն խումբին կող-
մէ։ Իր կարճ ֆիլմը՝ Nine the Hard Way (Ինը կժուար ճանապարհին) Բաչէս-
թրրի Շարժանկարի միջազգային ֆէսթիվալին մրցանակիր էր։ Բեմականա-
ցուցած է Թոմ մանեանի գրած հեքիաթներէն մաս մը, որոնք Հայ Բարեգործա-
կան Ընդհանուրի խումբին կողմէ պիտի բեմադրուէր։ Իր ընտրած քաղաքին
կողմէ պատուէր-ֆոնտ ստացաւ գրելու հակառնացքիական խաղ մը։

digitised by 97 A.R.A.R.@

Իր Second Estimate (Երկրորդ Նախահաշիւը) հանդիպման մը մասին է։ Հայուհի մը՝ ռաւոյի խօսնակ է։ Նոր յարկաբաժին մը փոխադրուած է եւ սենեակը ներկելու համար ուղամարդ մը կանչած է, որուն հարցումներու տարափին տակ, ի յայտ կու գայ անոնց քոյրերի կեանքի չիրականացած համայնածութեան պատմութիւնը։

Թէեւ հայկական թեմա չ'ուրծարծեր թատերագիրը, սակայն հետաքրքրական է հերոսուհիին մականունը- Ուրբինեան, որ կը կապուի խաղին բնոյթին հետ... Եթէ քակէք «ուրբինեան» բառը ապա կ'ունենանք «ուր» եւ «բին»... Անգլերէնի մէջ Where have you been? արտայայտութիւնը, հայերէն «ո՞ւր էիր»ն է։ Պարեան, կը թուի մոռացուցած ըլլայ հայերէն «Ուրը»՝ անգլերէն «been»ի հետ եւ կազմած Ուրբինեան՝ «ուր էիր» իմաստով ազգանուն, որ երկու ափպարներու ներքին մղում մի էութիւնը կը պատկերէ։

ՊԱԼԲԱՐԱ ՊԸՆԱՁԵԱՆ (Մահացած)

Պրաուն համալսարանի շրջանաւարտ եւ նոյն համալսարանի մէջ գրած իր Dance, Mama, Dance (Պարէ, մամա, պարէ) թատերախաղը այդտեղ ներկայացուցէ նաեւ. շարք մը այլ աւելի ներկայացուցեալներ, ինչպէս Էմբնպուրկի Ֆէստիվալ եւ Բհոսա Այլընտ նահանգին մէջ։ Իր աւելի թատերախաղերը ներկայացուած են Պոսթըն, Նիւ Եորք եւ Բհոսա Այլընտի մէջ։

«Պարէ, մամա, պարէ»ի հետ իր միւս ծանօթ խաղերն են՝ Eagles without Wings (Արծիւներ առանց թեւերու), Horses Without Legs (Ձիեր առանց ոտքերու) եւ A Play of One's Own (Մարդու անձնական խաղը)։

«Պարէ, մամա, պարէ» խաղին կազմութիւնն ու գրութիւնը հետեւեալ ձեւով եղած է։ Պրաուն Համալսարանի թատրանի տնտեսութիւն գեկավար Ճորճ Հաուսթրն Պոսա, Rites and Reason (Ծէս եւ Բանականութիւն) մօտեցում մը որդեգրած է, ուր հերթական հաւաքներու ընթացքին, ներկաներու փորձառութեան վրայ հիմնուած կը կազմուի եւ կը մշակուի թատերախաղը։

Պրեյնանի խաղը հայկական, յատկապէս ամերիկահայ կեանքէն առնուած խնդիրներու նշանակ է։ Խաղը կեղրոնացած է եւ կը նէ հայ կնոջ կաշկանդումները, հայերու արու գաւակի նախապատուութիւնը։ Դաշնակ-Ռամկավար-Հնչակ տարբերութիւնները։ Ամերիկեան եւ հայկական մշակոյթներու եւ կենցաղներու բախումը։ Հայ կնոջ իդեականութեան «իրաւունքներու» ոտհամանումները՝ ոչ-հայ կամ արտահայ հասարակութեան մօտ, յատկապէս կնոջական իրաւունքներու ամերիկեան խմբակներու մօտ, հետաքրքրութիւն կը ստեղծէ։ Եթէ ամերիկեան հասկացողութեամբ կինը կրնայ խորան հլլել, հայ կինը ինչո՞ւ պիտի չկրնայ։

digitised by A.R.A.R.@

Թատրը արտօրէն փոփոխուող, կարճ պատկերներու յաջորդականութիւն մըն է, բաւական հայկական բառերու միջոցաւութեամբ եւ ամերիկահայ առաջին սերունդի աքսէնթի համեմունքով։

ԷՐԻԿ ՊՕԿՈՍԵԱՆ (ՊՕՂՈՍԵԱՆ)

Վերջին տասը տարիներուն բաւական սիրուած անուն մը եղաւ Պօղոսեան ամերիկեան թատերական շրջանակներու մէջ։

Թատերական աշխարհի ուշադրութիւնը իր վրայ կեդրոնացուց իր՝ The Talk Show «Թաւոխ խօսակից» մենախօսութեամբ։ Անոր յաջորդեց Drugs, Sex and Rock and Role «Դէզ, սեւաչին կապ եւ Ռոք անտ Ռոլ» խաղով։

Պօղոսեանի յաջողութիւնը իր անսահման խիզախութեան, բացարձակ ժամանակակից իրատեսութեան, կենցաղի հարցերու ոլոտասովոր դրսեւորումը եղաւ։ Արդի մարդը՝ պրդնրմանը, ադքատը, ալքոլամոլը, դեղը օգտագործողը բեմ հանեց։ Անոնց բոլորի լեզուով՝ գրեց, քննարկեց, քննեց եւ առարկեց։ Փողոցային խօսքը բեմ հանեց, հայհոյեց, միպեց... Հանդիսատեսը իր տեսածը տեսաւ բեմին վրայ։

Պօղոսեան իր խաղերը սեւէ մէկուն չվստահեցաւ։ Ինք անձնապէս խաղաց իր դերերը։ Իր կինը յաճախ եղաւ բեմադրիչը։

Իմ տեսած իր խաղերէն մէկուն մէջ միայն լսած եմ Armenian բառը, իր անունին հետ կապուած գլուխգործ մը պատմած ատեն։

Փնտռուած թատերագիր եւ դերասան մըն է Պօղոսեան որ չ'ուրանար որ հայ է։ Ան մասնակցած է Արարատ չարժանկարին մէջ։

ԱՐԿԱՐ ԱԼԲՈՅԵԱՆ

Զաւակը նշանաւոր Ուիլեամ Սարոյեանի, բանաստեղծութեամբ մտաւ գրականութեան մէջ, ապա սկսաւ գրել թատերախաղեր։- The Laws of Light (Լոյսի օրէնքները)- Փոթրրնաքի, Մանուրյատներու եւ Ախմաթովայի ճակատագրերուն նախա- եւ յետ-սթալինեան շրջաններուն։ The Evening Hour (Երեկոյեան ժամը)- Լոնտոն վաթսունական թուականներ։ Մերացող հայրը իր Հիպպի ապուն եւ աղջկան ուշացած ծնողական զատեր կու տայ։ Երկրորդ արարքին մէջ, արդէն յիսուն նէ հասած տղան իր զաւակներուն նոյն դասերը կու տայ։

Յաջորդ երեք խաղերը Լոս Անճելսի կեանքէն են- Hollywood Night (Հալիուտի գիշեր)։ Տղամարդ մը ու կին մը, թատրոնի փորձէն ետք, կնոջ տունը

digitised by A.R.A.R.@

կ'երթան պիշերներու։ Pollen Count (Մաղկափոշիի հաշուումը)։ Landslide (Հողաշարժ)՝ երկարատեւ ամուսնութիւն մը իր ծալքերը կը բանայ ընտրութեան օրը։ At The Beach House (Մոփափի տունը)- երեք կիներու կեանքերը յուսաւորող երկ մրն է։

ՀՈՂԱՇԱՐԺ ՏԱՃԵՔ

Մսրենական կոդմէ խարբերդցու թոռ է. Ուսումը առացած Սթանֆորդ (BA), Պրանտայս (MA), Վիրճինիա (Ph.D.) համալսարաններուն մէջ, ներկայիս դասախօս է Հարվրրտի կցորդ բաժանմունքներէն մէկուն մէջ։

Վան Տայքի առաջին գործը The Scarlet Letter (Կարմիր նամակը) 1991ին ներկայացուեցաւ Մասաչուսրթս նահանգի կանանց բանտին մէջ կին բանտարկեալներու կոդմէ։ Անոր յաջորդեց՝ The Perfect Man (Կատարեալ մարդը), որ ընթերցասանութեան արժանացաւ. Հարվրրտ 1993ին, National Guilt Festival (Ազգային խղճի տօնախմբութիւն) 1995 թ. A Girl's War (Աղջկայ մը պատերազմը), որ ներկայացուեցաւ 2003ին New Repertory Theatre-ի (Փորձատեսկան Նոր Թատրոն) կոդմէ։

A Girl's War «Աղջկայ մը պատերազմը» թատերախաղը Ղարարաղեան հարցին հետ կ'աւանդուի. Հերոսուհին ղարարաղցի աղջիկ մրն է, որ բնորդուհի է Նիւ Եորքի մէջ։ Կը տանջուի՝ որ իր հարազատները կը կռուին Ղարարաղի մէջ։ Կը վերադառնայ իր դիրքը, ուր ակռի դրայիներէն մէկուն կը հանդիպի որ յքած է ազգերի բանակը։ Կը սիրահարի բայց... կ'անդրադառնայ, որ ոդան ականներ սարքող եղած է. Տգան կոյանաւորուած կը պահուի եւ կը սպանուի աղջկան մօրը կոդմէ։

Վան Տայք, Ղարարաղեան խնդիրը կ'ընդլայնէ եւ պատերազմ-խաղաղութիւն յարակցութիւնը կը վերածէ ընդհանուր համաշխարհային մտահոդութեան։

Առիթով մը Վան Տայք ըսած է, որ այս խաղին մէջ, «ինքնակենսագրական թիւրիս մեծ մօրս եղբօր եղեռնի պատմութիւնն ալ տեղ գտած է»։

ՆՇԱՆ ՓԱՌԱՍԱՔԵՒՆ

Փառաքեան գրած է հետեւեալ թատերախաղերը- Their Hills Are Scarred (Անոնց բլուրները ապրացած են) հականացցի խաղ մը, What Does Gretta Garbo Mean To You? (Ի՞նչ նշանակութիւն ունի Կրէթա Կարպոն), հրկիզուութիւն մը

digitised by A.R.A.R.@

եւ Grandma, Pray For Me (*Մեծ Մամ, աղօթէ ինծի համար*)։ *Այս վերջին գործը ներկայացուեցաւ 1988ին Նիւ Եորքի մէջ, ապա 1992ին արժանացաւ Քոլոմպոսի Միջազգային Արուեստի Մրցանակ- Հաշուարկ* 1992 (International Arts Awards of Columbus: Countdown 1992)։

Խաղը հիմնուած է իր մեծ մօր՝ Թագուհիի եւ հօր բանաստեղծ Ռափայէլ Փաւլաքեանի վրայ։ Դէպքը տեղի կ'ունենայ Համաշխարհային Պատերազմի նախօրեակին։ Անցեալ եւ ամերիկահայ առաջին սերունդին՝ կապը, փոխյարաբերութիւնը, արժէքներն ու կորսուող արժանիքները կը դրսեւորուին խաղին մէջ։ Հայկական տուն մըն է. հնաոճրական են անուններուն ընտրութիւնները։ Թանկարժէք քարեր, պիպլիական կամ դիցաբանական անուններ։ Մայրը՝ Diamond (*Ադամանդ*)։ (*Փաւլաքեանի հայրը կնոջը այս անունով կը կանչէր*)։ *Հօրը նախկին, դիւղին սէրը՝* Pearl (*Մարգարիտ*)։ *Դրացուհին՝* Agate (*Ակաթ*)։ *Հօրը անունը* Deacon (*Սարկաւագ*)։ *Տղան* Mickey or Micheal, *որ չորս աւետարանիչներէն մէկն է։ Այլեւս տղան* Vigil, *լժիշկները* Ceclop *եւ* Achilles.

Նշան Փաւլաքեան, 1983ին, Մաքսին Ս. Սէլլրսի խմբագրած՝ Ethnic Theater in the United States (*Էթնիկ Թատրոնը Միացեալ Նահանգներու Մէջ*) *գիրքին մէջ. Փաւլաքեան ներկայացուց ամերիկահայ ՀԱՅԿԱԿԱՆ թատրոնը։* 2000 *թուականին, գործ-ընկերութեամբ Փիթըր Քաուիի, խմբագրեց՝* Modern Armenian Theater (*Արդի Հայ Թատրոնը*) *գիրքը, ուր նեբառնուեցաւ Սունդուկեանէն մինչեւ կորզ մը հայասաանցի գրողներ։* 2005 *թուականին այ, 8 ամերիկահայ թատերագիրներու* Contemporary Armenian American Drama (*Ժամանակակից Ամերիկահայ Թատերագիրներ*) *գիրքը։*

Այս երեք գործերով, Փաւլաքեան հայկական թատերական արուեստի ծանօթացման եւ ուսումնասիրութեան մէջ յարգելի տեղ կը գրաւէ։

Փաւլաքեան 15 տարի Ամենի Արեւելեան Թեմի Հայ Ազգային Առաջնորդարանի բեմադրիչն ու դեկավարը եղաւ, ուր քիմագրեց յատկապէս հայկական թատերախաղեր՝ Շիրվանզատէէն մինչեւ Արամ-Աշոտ Բարայեան։

ԷՄԻ ՔԻՐՇԵՆԷՆ

Նիւ Եորքցի, Պարնարտ Քոլէճի շրջանաւարտ, աւելի հիւմրրի ճամբով կ'արտայայտուի իր խաղերուն մէջ։

Իր՝ Dead Air (*Մեռած օդը*) *ռատիոյի համար գրուած մէկ արարնոց կտոր մըն է։ Ամերիկեան մեծ քաղաքներու ընկերային հարցերն են, որ մաս կը կազմեն խաղին։ Ամուսնացած ամերիկացի զոյգ մը, որոնք բազմակենակցութիւնն ընդունած են սակայն* aids*ի մահավախութեամբ կը սարսափին։*

Երկու կեանքեր զուգահեռ կ'ընթանան՝ ռատիօ հաղորդում՝ որ հանրու-

digitised by A.R.A.R.ԱԶ

թեան համար է, եւ իրենց անձնական կեանքի վէճը ոյ իրենց կը պատկանի։ Խաղը հայհոյանքներով ապուցուած է, որ իրական պատկերի արտացոլումն է այս պարադային։

ԼԷՋԱ ՔԻՐԱՁԵԱՆ

Ծնած է Սան Տիէկօ, Քալիֆորնիա եւ թատերական ուսում ստացած Սիմոն-Ֆրեզր Համալսարանի մէջ։ Հեղինակն է եօթը թատերախաղերու, ութ ֆիլմի սցէնարներու, երկու պատմուածքներու եւ բազմաթիւ յօդուածներու։ Իր Cassatt and Degas երկը արժանացաւ 2002ի՝ Telluride Indeiefest Screenplay մրցանքին։ Պատուոյ միչատակութեան արժանացած են իր՝ The Man in the Alley, The Visitor եւ The Blackstone Sessions խաղերը։

Քիրակեանի երկերը ընդհանրական եւ բազմակողմանի նիւթեր կ'արծարծեն։ Կատակերգութեան եւ Տրամայի միջոցաւ ան կացութիւններ եւ վիճակներ կը գրսեւորէ։ Իր Armenian Voices խաղը, մենակատարութիւններ են, որոնք կ'անդրադառնան հայկական իրականութեան հարցերուն։

Իր տրամաներու ցանկին կը պատկանին՝ Soul Fire, The Blackstone Sessions, The way you Look Tonight, Armenian Voices։ Քամէոներու շարքը կը բազկանայ՝ The Visitor, The Glorious Bride, Mr. First Date խաղերով։

ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Մարդարեան թատերական ուսում ստացած է գիտութեան տոքթորայի ուսման դուդահեա Նիւ Եորքի՝ Circle in The Squareի, New York University Tisch School of Artsի եւ The Schrieber Studio-ներու մէջ։

Հեղինակ է 22 հայերէն եւ անգլերէն Mirrors (Հայելիներ) թատերախաղերու։ Հրատարակած է վեց գիրքեր, բազմաթիւ յօդուածներ եւ բանաստեղծութիւններ։ Իր՝ Armenian Playwrights of Armenia յոյս տեսաւ 2006ին Երեւան։

«Հայելիներդ առաջին անգամ ներկայացուեցաւ Նիւ Եորքի Պարնարտ Քոլէճին մէջ Երազ Մարդարեանի դիմաւորութեամբ որպէս աւարտական։ Ապա՝ ներկայացուեցաւ Քուինզ Քոլէճի մէջ, ապա ընդլայնուած ձեւով Նիւ Եորքի ՕՖՖ Պրոտուէյ, Լոս Անճելըս, Սան Ֆրանսիսքօ, Լոնտոն եւ Նորթ Անաովրը քաղաքներուն մէջ։

«Հայելիներ» խաղը ցոյցացուած է երեք տիպարներու- մէկը որ անցեալի մէջ կ'ապրի, երկրորդը որ անցեալը մոռցած է եւ երրորդը որ անցեալ չունի։ Անցեալի մէջ թաղուած կինը հայուհի մրն է, որ Եգեւնի օրիորդն վերապրող մրն է։

digitised by A.R.A.R.@

Ինչպես մեջ կը գրեսերուին Եղեռնի ահաւորութիւններու՝ ոպանուիթիւն, բռնարարում եւ փախուստ։ Երկը արժանացաւ Նիւ Եորք Համայարանի փրոֆէսոր Mike Cassal-ի մեծ գնահատանքին եւ Նիւ Եորք Ռասթիս կայանի իսանակի հանրայայտ Bob Grant-ի բացառիկ դոմասանքին եւ գնահատանքին։

Մարգարեան, 1967էն ամրողջ 39 տարիներ առանց ընդհատումի, զեկավարած է Նիւ Եորքի Համագպայինի Թատերախումբը։ Արժանացած է՝ ՆՍՕՏՏ Գարեգին Ա-ի «Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշանին 1987ին։ Հայաստանի Գրողների Միութեան՝ «Լաւագոյն Սփիւռքահայ Թատերագիր» մրցանակին 1992ին։ Հայաստանի Մշակութային Նախարարութեան՝ «Յակէ Մնացեան»ին 2002ին եւ Ճէպէճեան Թատերակոն մրցանակին 2004 թուականին։

ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Ծանօթ. Ներկայացուած քանիինց թատերագիրներէն տասնչորսի մասին առաջին անգամն է որ կը գրուի։ Մնացեալ տասնմէկի մասին օգտագործուած է Նշան Փաղլաքեանի յօդուածը Drama, Ararat Periodical, Fall, 1993 պարբերաթերթին մէջ եւ Contemporary Armenian American Drama, Columbia Press, 2004 գիրքը։

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵՐ ՀԵՏ

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՔԱՌՈՒՂԻՆԵՐՈՒ ՎՐԱՑ

digitised by A.R.A.R.@

Վարուժան Արզումանեան ինքնատիպ անձ է: Ծնած է Լայժերիա, հաստատուած՝ Մարսիլիա: Մարտարուեստ է, բայց ստեղծած է իր հրատարակչատունը. EDITIONS PARENTHESES, եւ նուաճած կարեւոր դիրք՝ մասնագիտական հրատարակութիւններով: Հաւատարմութեան տուրք տալով, կը հրատարակէ նաեւ հայերէնէ թարգմանուած գիրքեր. առաւելաբար ժամանակակից գրողներու. diasporales եւ arménies շարքով:

Դրականութիւնը համաշխարհային երեւոյթ է, տարբեր ազգերու գրողներու գործերը կը թարգմանուին տարբեր լեզուներու: Հայերէնէ, Ֆրանսերէնի եւ այլ լեզուներու թարգմանուած գրական հարստութիւնը հարկ է ճանչնալ: Մեր գրոյցի ընթացքին. արծարծուեցան բազմաթիւ խնդիրներ. ազգին, մեր կացութեան, գրականութեան եւ անոր տարածման ու միջազգայնացման վերաբերող: Միտում՝ ազգային ժառանգութիւնը համամարդկային դարձնելու:

Դրական երկերու թարգմանութիւնը հայերէնի՝ աւանդութիւն ունի, սկսած է գրերու գիւտի օրերուն եւ շարունակուած: Թարգմանուած են Արիստոտէլ եւ Վիքթոր Հիւկօ. ուրիշներ նաեւ: Օտար լեզուներէն հայերէնի փոխադրուած են բազմաթիւ հեղինակներ. հայ հեղինակներ թարգմանուած են օտար լեզուներով: Թարգմանական գրականութիւնը հայկական վերածնունդի էատարր եղած է: Հետագային. հայերը ծանօթացնելու համար. տիւ եւ ի դարերուն, հայերէն երկեր թարգմանուեցան ուրիշ լեզուներու: Այս ճիգը եղած է Հայաստան եւ արտասահման: Հայաստանի մէջ կը շարունակուի օտար հեղինակներու երկերը հայերէնով հրատարակելու աշխատանքը: Խորհրդային Հայաստանի գրողներու գործերը կը թարգմանուէին բազմաթիւ ուրիշ լեզուներու, փոխադարձութեան սկզբունքով. միշտ ճանչնալու եւ ճանչցուելու առաջադրանքով: Սփիւռքի վաստակը արհամարհելի չէ եղած: Բայց այսօր. երբ հայ գրող. կամ բանաստեղծ, կը թարգմանուի. ի՞նչ է հետապնդուած նպատակը. ոչ-հայե՞ր. - այսինքն՝ ճանչցնե՞լ, թէ ճանչնալ -. այն հայերը՝ որոնք գրեթէ կամ ամբողջութեամբ իրենց լեզուն կորսնցուցած են որպէս հաղորդակցական միջոց: Վարուժան Արզումանեան կը բացատրէ.

- Հրատարակիչներ կը հրատարակեն նախ իրենք իրենց համար... Վերջերս կը խօսէի գերմանացի գործընկերոջ մը հետ, որ ինձի յայտնեց թէ հրատարակած է Մալրոզ Տէյվիսի կենսագրութիւնը. քանի որ դժուար կը կարդար անգլերէնը. Ուրեմն ես Ֆրանսերէնով լոյս դնծայեցինք այդ գիրքը: Կը յիշեմ ապրումներս երբ Պարոյր Սեւակի ԴՐՈՏԻ ԼՈՒՅՍ հրատարակեցինք: Այնքան լսած էի անոր մասին: Եւ այնքան հեռու էի գինք հայերէնով հասկնալէ. որ անոր Ֆրանսերէնով ընթերցումը նմանեցաւ գաղտնի աշխարհ մը մուտքի: Վերջապէս պիտի գիտնայի թէ ի՞նչ կար այդ առասպելական գրքին մէջ. մանաւանդ հեղինակի մահէն ետք: Հրատարակիչը իր առաջին ընթերցողն է: Ինչ կը վերաբերի թիրախ մը ընտրելու, որ կարեւոր է, այդ հրատարակութեան լեզուն է: Մեզի համար՝ Ֆրանսերէնը. - եւ ինքզինքս կը համարեմ ամբողջովին Ֆրանսացի հրատարակիչ -. որքան որ ալ պատասխանեմ լրագրողներու ծիսական հարցումին. «հարիւր տոկոսով հայ, հարիւր տոկոսով աքսորական»: Հասկնալի է ուրեմն, որ թիրախ ընտրուած հատորակութիւնը այն է որ Ֆրանսերէն կը կարդայ. եւ աղպէս է պարագան լրոյր ունոնց համար որոնք օտար գրականութիւն կը հրատարակեն: Հայց, վստահօրէն քիչ մը տարտղնումի եւ հայերէնէ տուած բազմաթիւ ուրիշ լեզուներ խօսելու պատճառով: Կը խորհիմ որ հայ հատորակութեան համար. օտար լեզուով կատարուած ընթերցումէ ետք. թարգմանուած երկը կը ծառայէ հետաքրքրութիւն յառաջացնելու. հայերէնը կատարելագործելու ցանկութիւն:

Վ. Արզումանեան միտում չունի ընթերցողը մղելու որ իր հայերէնը կատարելագործէ: Ամերիկացին. Ֆրանսացին կամ օտար գրականութիւն հրատարակողը չեն մտածեր որ. օրինակ.

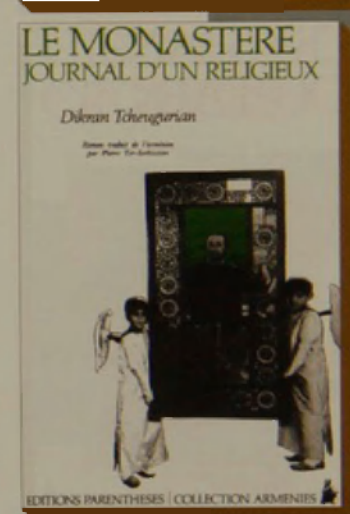

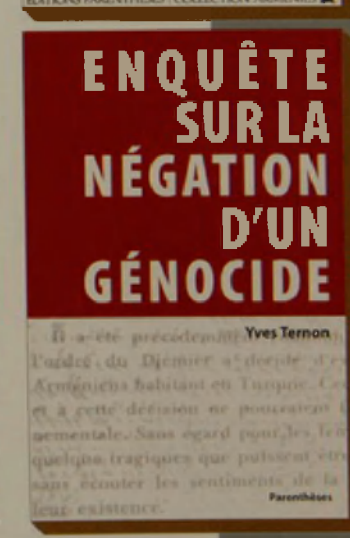

digitised by A.R.A.R.@

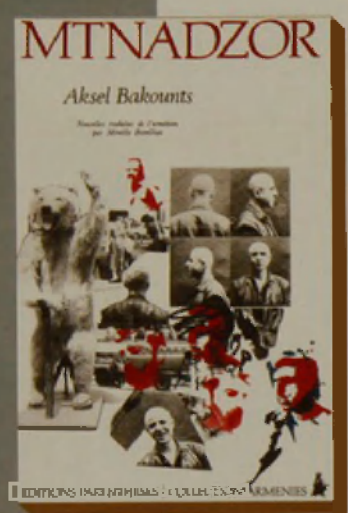

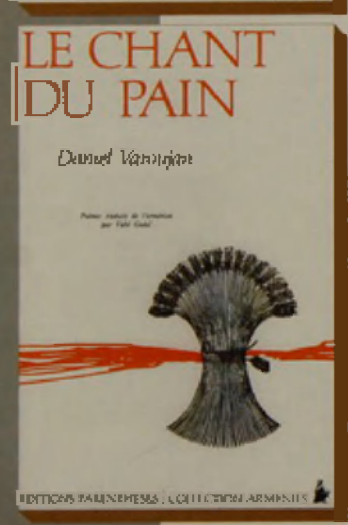

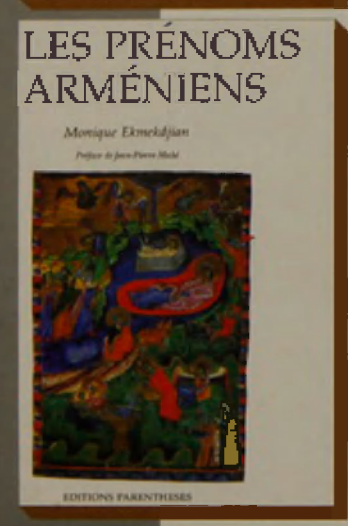

չիմարէն տրվելու փափաք կ՚ստեղծեն։ Ինք կը խօսէր, մեր պարագային դէպի դուրս բացուելու մասին, բնական է որ մէկ լեզու անբաւարար է։ Ինք Ֆրանսերէնով լոյս կրնծայէ թարգմանութիւնները։ Էկս գրականութեան տարածման եւ զարգացման համար, Գրաբարեն խորհրդակցութիւն եւ համադրում գոյութիւն ունի՞ն, որպէսզի կարելի ըլլայ թարգմանել, ամերիկեան, բրիտանական, սպանական, փորթուկալեան - Եւրոպա եւ Էմերիկա -, արաբական, ռուսական, հնդկական, չինական հանրային կառոյցներէն եւ գրական շրջանակներէ ներս։ Տարբեր լեզուներով հայ գրական երկերու ստացումը բաւարար ապաքանակ ունի՞, որպէսզի կարելի ըլլայ իրականացնել ճանաչման նպատակը։ Իր մտածումը ընդգրկում է։

- Արդարեւ, գրականութիւն մը իրապէս գոյութիւն ունի իր բազմաթիւ լեզուներով ընթերցող զանգուածով։ Եւ այս տոսկ այդ լեզուով խօսողներու համարանքը չէ։ Չինական գրականութիւնը եւս թարգմանութեան կարիք ունի՝ իր գոյութիւնը ուսումնասիրելու համար։ Այս տեսի իրաւ է միայն տարածում ունեցողներու համար որպէսզի մեկուսացումէ դուրս գան, մասնաւորեն՝ մտային։ Նկատուելի է Վասարէի կատարած բարիքը՝ Ազգանունի դրական կերպով տեսանելի դարձնելու համար։ Կրնանք երազել որ Զարեան, Զարենց կամ Ալբովեան - երբ կարելի ըլլայ զանոնք թարգմանել - կը նպաստաւորուին բազմաթիւ լեզուներու բերած ճառագայթումէն։ Դարձ պիտի հասկնանք որ գժուարութիւնը ընթերցող զանգուած գտնելու մէջ չի կայանար - այդ զանգուածը կարելի է ստեղծել յամառ աշխատանքով։ Առաջին դժուարութիւնը՝ ինք՝ թարգմանութիւնն է։ Այժմ ունինք յատկանշական ցանկ անգլերէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն թարգմանուած գործերու։ Այնուամենայնիւ թիւը քիչ է արաբերէնի եւ սպանարէնի պարագային, մինչդեռ այդ լեզուները ունին մեծ տարածում։ Ինքերէնով հետաքրքրական աշխատանք կայ. եւ դուք կը մոռնաք յիշել։ Պոլսոյ ԱՐՈՒԵՍ հրատարակչութիւնը թարգմանական նիւնական աշխատանք կը կատարէ. հայկարէնէ թրքերէն, կամ նրատարակելով թրքերէն ինքագրով գիրքեր։ Այս խիստ կարեւոր է միւսի նայուածքին մէջ գոյութիւն ունենալու համար։

Ներհամայնքային կեանքի մէջ իրաւդավաստութեամբ կը յիշուին Ֆրանսերէնի թարգմանուած հայերէն գրական երկեր. կարելի՞ է անոնց նպատակը հայերը ըլլային, բայց անոնք, հայերը, իրապէս կը ցուցարերե՞ն հետաքրքրութիւն որ կը չափուի տպաքանակով եւ վաճառքով։ Հրատարակիչը տեսնելու համար չի կրնար անգիտանալ այս իրողիրը։ Վ. Արզումանեանի տեսակէտը հետաքրքրական է։

- Ինչպէս բոլոր հրատարակիչներուն, մեզի յաճախ հարցումներ կ՚ուղղեն տպաքանակի, վաճառքի, հասութաբերութեան մասին։ Հրատարակիչները - նկատի չունիմ հրատարակչական եւ հաղորդակցական մեծ խմբաւորումներէն -, որոնք կը յաջողին ապահովել լայն գործունէութիւն, չեն կրնար համապատասխանել այս չափանիշներուն։ Իրաքանչիւր հրատարակիչի ետին պատմութիւն մը կայ։ Օրինակ, մեր պարագային, չենք կրնար գոյութիւն ունենալ եւ տեսել, մեր առաջին օրերուն, առանց տպարանատիրոջ մը վստահութեան, որ մեզի թոյլ տուաւ վճարումները կատարել երկար ժամանակ ետք, երբ ոչ մէկ դրամատուն ոչ մէկ վարկ կ՚ուզէր տալ։ Եթէ նկատի առնուէին ծախսերու, հասութաբերութեան, ստրքատրումներու համար եղած երկարաժամկէտ ներդրումներ, եւայն, տնտեսի կերպով յարգուէին էլեմտական հասանարակշռութեան պարտադրանքները, պաթ չուկայի վրայ գտնուող հրատարակուած գիրքերու տասը տոկոսը գոյութիւն չէր ունենար։ Ուրեմն, մենք նաեւ, եթէ պատէինք որ հայերը գնէին մեր հրատարակած գիրքերը, արդէն կասեցուցած կ՚ըլլայինք մեր գործունէութիւնը։ Դարձեալ ընենք, որ Ֆրանսերէնով լոյս տեսած գիրքերու ներհայկական չուկան չնչին է։ Հայց, այլ տեսանկիւնէ, համեմատութիւնը ոչնչ

digitised by A.R.A.R.@

Թարգմանութիւն և Հրատարակութիւն

է երկրի բնակչութեան բաղդատած: Նոր ֆրանսական վէպ մը կը ծախուի հինգ հազար օրինակով, որ որոշ չափով յաջողութիւն կը համարուի, այդ կը ներկայացնէ 1/10.000-ը բնակչութեան: Եթէ այդ տոկոսը ենթադրենք ամբողջ աշխարհի համար, կըրնանք ըսել որ մեր գրքերը կը վաճառին, համեմատութիւնը ճկատի ունենալով. 100.000-ով. այսինքն՝ լաւ վաճառուող գիրքերու պէս: Ի հարկէ, իրական թիւերով, այս վաճառքը ոչինչ է:

Իսկ եթէ գրականութիւնը համաշխարհային եւ համամարդկային է, ազգային գրականութիւն մը ինչպէ՞ս ճանչցնել խորհրդանշական, սահմանափակ եւ փոքրաձայն ցրումով: Ինչպէ՞ս կարելի է թարգմանուած գրականութիւնը հասցնել գրադարաններ եւ մասնադարաններ, հասցնել զանգուածային լրատուամիջոցներ, դպրոցներ եւ հանդիսարաններ: Ինչպէ՞ս հետաքրքրել մեծ հրատարակչատուները կամ մեծ դառնալ: Այս հարցումներուն մասին տեսակէտ ունի EDITIONS PARENTHESES-ի ղեկավարը:

- Մեր հրատարակչատունը արդէն մեծ է: Ան Յարանալի առաջիններէն է ճարտարապետական հրատարակութիւններու համար: Արդարեւ, մեր հրատարակչատան համար հայկական բաժինը յուսաբերային է եւ զայն հարկ է համարել պայքարի գործունէութիւն, անկասկած, բայց զայն կը տանինք ամենայն լրջութեամբ եւ կարելի լաւագոյն սրճեստավարժութեամբ: Հայկական բաժինը կը նպաստաւորի մեր հասանելիութեան ենթակայութիւններէն, մասնաւորաբար ինչ կը վերաբերի ցրումի: Պէտք է ըսենք, որ մատենադարաններու մակարդակին դժուարութեան չենք հանդիպիր եւ, վերջին հաշուով, հայ գրականութեան գիրքերու նկատելի ներկայութիւն կայ ֆրանսական մեծ մատենադարաններուն մէջ: Բայց ինչ կը վերաբերի մամուլին, հարցը կը դառնայ ամբողջական եւ կը մնայ կրկնակի ձեւով անլոյծ: Մենք նաեւ կը հանդիպինք յօդուածներու երբ խմբագրութեան մը մէջ ունի հայեր կան - լատուկ անուն պիտի չտամ: Այս ինծի կը յիշեցնէ Ֆեռատեսիյի հոչակաւոր խօսնակ մը որ կը շիկնէր ամէն անգամ երբ կը սարսուէր յայտնել որ եղեռնափորձ մը կատարուած է թուրք դեսպանի մը դէմ: Կը յուսամ որ ոչ ոք մոռցած է այդ ժամանակաշրջանը, առանց որուն հոս պիտի չընդլայնինք գրքի մասին խօսելու, քանի որ, երեսուն տարի առաջ «հայ» բառն իսկ փակ էր, գաղտնի, ժողովրդաբար: Միւս երեսը այն է որ մեր գիրքերը - մանաւանդ երբ հեղինակին անունը ոչ մէկ ձեւով կասկածելի կը դարձնէ անոր ծագումը, ինչ որ նուազ ցիրդ է «Պերճուհի»ի կամ «Մայրը Աղէն»ի համար, յաճախ կը համարուին «համալնքային», դասակարգումի յոռեգոյն ձեր: Դժուարութեան կը բախինք ընդունիլ տալու համար որ կարելի է հայ գրականութիւն կարդալ ինչպէս կը կարդանք շուէական կամ չեխական. նոյնիսկ երբ մեր մասվաճառը հաւ է...

Վ. Արզումանեան տեսաբար պատնէշի վրայ է եւ այդ կը դրսեւորուի իր իրաքանչիւր բառին եւ խօսքին հետ, քանի որ գրականութիւնը ինքնութեան գարպասն է: Խօսեցանք ցրումի մասին, ինք խօսեցաւ որոշ բաւականութեամբ, հիմնուելով բաղդատութիւններու վրայ: Հայց տարբեր եւ խոր մտահոգութիւն մը կայ. մեր ցարդ ցուցադրուած միգոյ յոյլ կու տա՞ յ որ նայ գրականութիւնը միջազգային բեմի սաջեւ գտնուի, ինչպէս Մարքէզ մը կամ Թանա Հիւսէյն մը: Ի՞նչ բան կը պակսի: Այս մասին անհրաժեշտ էր խօսիլ առանց խուսանաւումներու: Հրատարակիչը կը խօսի սրտբացօրէն:

- Առաջին պատասխանը այն է որ մենք Մարքէզ մը չունինք... Հաւանօրէն երկար ժամանակ մեր գրականութիւնը սահմանափակուած է «ազգային» շրջագծի մէջ, ալսինքն, գոյութեան իրաւունք նուաճելու համար, գրողը պիտի անցնի հայրենիքի, երկրի, կամ տրուեալ իրադարձութեան գովերգութեան ոգիէն: Ձեւով մը փակ շրջանակի գրականութիւն:

Մտայնութիւնները պէտք է որ փախին եւ կ'ենթադրեմ որ անոնք փոխ-

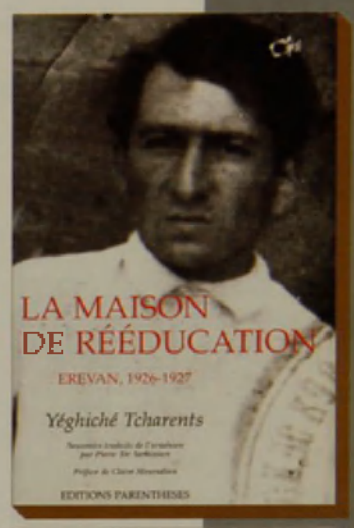

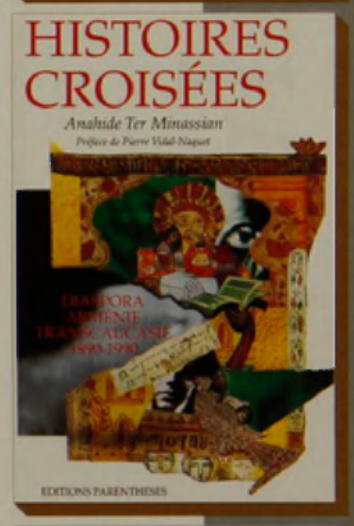

digitised by A.R.A.R.@

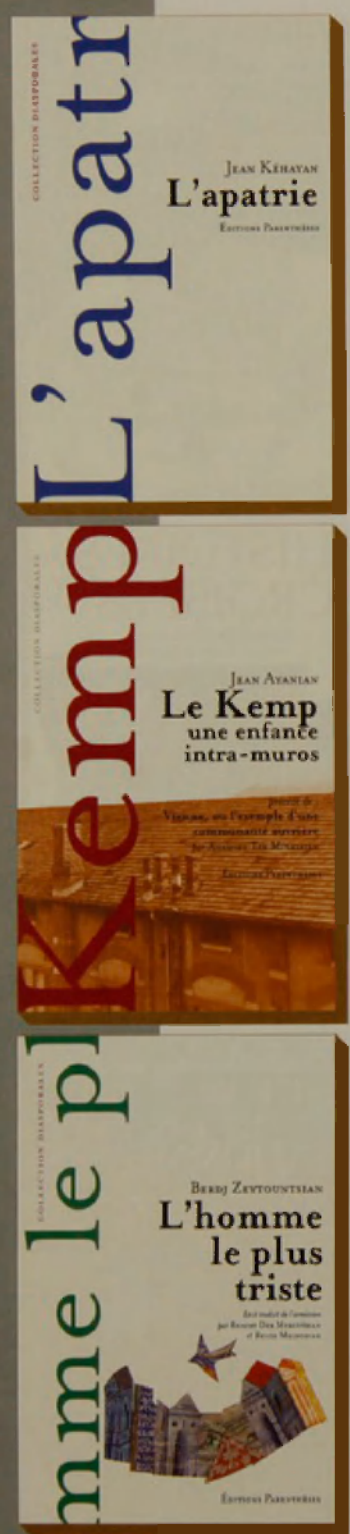

ւելու ընթացքի մէջ են։ Սփիւռք տրուելիք սուտք գործած է գիտակցութիւններու մէջ եւ այլեւս չի համարուիր անվաղորդայն ճակատագիր մը։ Դարձեալ, Հայաստան վերջապէս դուրս եկած է գաղութի իրավիճակէն. Օսմանեան կայսրութիւն եւ Խորհրդային Միութիւն ծանր ժառանգութիւն էին։ Աստ եւ անդ կը տեսնենք նոր գրելաձեւեր, ոչ աւելի մտերիմ ապրումներ, կամ, ընդհակառակն, աւելի տիեզերական. կը յայտնուին։ Այս նոր ներուժները պիտի ճեղքեն այլութեան վարագոյրը։ Թարգմանութիւնը նաեւ ճամբայ կը հարթէ զրական ստեղծագործութեան հոլովոյթին։ Հեղինակ մը որ գիտէ թէ պիտի կարդացուի միայն հայերէնով. պիտի չգրէ. նոյնիսկ աւելի՝ կերպով. այնպէս ինչպէս պիտի գրէր գիտնալով որ պիտի կարդացուի նաեւ ֆրանսերէնով կամ անգլերէնով։ Ընդլայնել հուսանական ընթերցող զանգուածը, եւ բազմացնել լեզուները. կը ծառայէ նաեւ ստեղծագործութեան ճարտարացման։ Ճնտոյ, մեր կացութիւնը բառացիկ պէտք չէ հասարել։ Ստրոնական գրականութիւնը, բացի Միջնադարէն, Ֆրանսայի մէջ ծանօթ է նաեւ տասնրեւինգ տարիէ ի վեր. շնորհիւ պաշտօնական՝ Ժիլիտ Փիքիէի։ Այսօր ճաբոնցի երիտ հարիւր հեղինակներ կան ֆրանսերէնի թարգմանուած... Քանի՞ անձեր. Ֆրանսայի մէջ, կարդացած էին Բլոտ Սիմոնի գործերը՝ անոր Նոպէլեան գրական մրցանակը ստանալէն առաջ։

Դրական երկի մը ներկայացումն նախ անոր հրատարակութիւնն է. ի հարկէ։ Այս պարագային՝ անոր թարգմանութիւնը։ Բայց անոնք բաւարար չեն։ Կարեւոր է որ մեծանուն ընթերցասէրներ խօսին, հաղորդակցական զանազան միջոցներով. մամուլ. ձայնասփիւռ, հեռատեսիլ, այժմ՝ հաւացանց։ Պերնուիի գիրքը. օրինակի համար, կրնար մեծ հետաքրքրութիւն ստեղծել. եթէ հեռատեսիլը խօսէր անոր մասին, նոր լոյս տեսած գիրքերու յատկացուած հաղորդումներու ընթացքին։ Այլ հարց է թէ ինչո՞ւ համալսարանական շրջանակները կ'անգիտանան ինչ որ կը կատարուի ալսօր, ինչ որ կատարուած է չորս դարու վերչէն ի վեր։ Վ. Սրբդուանեան կը խօսի այս մասին։

– Հուսախ կը դժգոհինք որ մամուլը ընդհանրապէս չ'արձագանգեր։ Բայց դիտենք նախ թէ հայկական մամուլին մէջ արձագանգ կա՞յ՝ ինչ կը վերաբերի թարգմանուած հրատարակութիւններուն։ Զմոռնանք որ, Սփիւռքի մէջ, վերջին հաշուով այս հարցերուն տագնապող քանի մը անձեր կան միայն։ Զմոռնանք որ Տեղաւորանութիւնը մտաւորականութիւնը գլխատնց։ Մէկ օրէն միւսը մտաւորականութիւն չի ստեղծուիր. քննադատներու եւ մտածողներու խաւ մը։ Դիտեցէք Ֆրանսական հրատարակութիւնը - այդ մարզի հազարաւոր դերակատարներուն մէջ քանի մը հայեր կան միայն, եւ անոնցմէ ոչ ոք կը գտնուի խմբագրական պատասխանատու դիրքի վրայ։ Նոյնն է պարագան մամուլի։ Բաղդատեցէք անոնց թիւը հարստարագէտներու եւ բժիշկներու... Նոյնպէս. համալսարաններու մէջ, ասպիրանտներու ընտրութիւնը յատկանշական է. բազմաթիւ ասպիրանտներու կը հանդիպինք պատմութեան եւ իրաւագիտութեան մարզերէն ներս, շատ քիչ՝ բաղդատական գրականութեան կամ իմաստասիրութեան։ Ուստի. չենք կրնար տեսաբար ուրիշներէ պահանջել որ մեզ դիտեն եւ մեկնաբանեն. երբ մենք չենք կրնար ակսիլ այլ ընել։ Դիտէք. այն քանի մը արժէք ներկայացնող յօդուածները. որոնք լոյս տեսան հետեւանք էին պարզ ընթացքի մը. մէկը կը խօսի երկրորդի որ լաւ կ'սրտալայտուի երրորդի։ Այդ երրորդը չունինք. չենք գտներ։ Այս ընկեր-բարեկամի խնդիր չէ. ան բնական ընթացք է գաղափարներու տարածման։

Կարեւոր խնդիր մըն ալ կար. որուն մասին նարկ էր խօսիլ. ո՞վ կրնայ սրոնք կ'ընտրեն թարգմանութեան արժանի եւ հրատարակելի գիրքերը։ Միշտ ալ զարմացած եմ որ Ի դարու հայ մեծ գրող մը գրեթէ անծանօթ է. նոյնիսկ՝ հայ ընթերցողին. Հայաստան եւ Սփիւռք։ Ան ոչ թարեր-գութիւն, ոչ հեւոտրութիւն եւ ոչ

digitised by A.R.A.R.@

անհասկնալիութիւն կը մշակէ։ Ռիշեմ իր գիրքերէն մին. ԴԻՐԴԷ ԼԻՆԵՅԻՄԻԹԷԼԱՆը. Դրողը կը կոչուի Վիգէն Խնչումեան... Ուսանակակից բանաստեղծ մը. ինչպէս Խոսրով Ասոյնանը, որ Լոս Անճելըս կ'ապրի. կը մնայ անծանօթ։ Ան հնարամիտ կերպով ինքգինք լաւ չի ծախեր. մինչ արիշներ օգտակար կերպով այդ լաւ կ'ընեն։ Հարց է. ինչպէ՞ս ընտրել. ո՞վ կ'ընտրէ։ Անհրաժեշտ է իմանալ հրատարակիչի խօսքը։

– Հրատարակիչը առանձին չէ։ Եթէ կ'ուզէ իրապէս յառնարերող եւ ընդունելի դարձնող ըլլայ, ան պարտի լսել. իմանալ։ Ինչպէս թարգմանական մարդի մէջ գործող բոլոր հրատարակիչները. ան միշտ չի կրնար ճանչնալ գրութիւնները իրենց բնագրի լեզուով։ Հատ կը գործակցինք լիշնցում կառարողներու հետ. մեր շրջապատը՝ զոր կ'ընդլայնենք շարունակուող հանդիպումներով. փոխադարձ համակրանքներով։ Մարդիկ մեզի կրնան թելադրել գրութիւններ կամ հեղինակներ զորս թարգմանելու արժանի կը համարեն. մեր կարգին կը կարդանք գաղափար մը կազմելու համար. եւ կամ կը խնդրենք որ թարգմանութեան փորձի ուրուագիծ մը ներկայացուի։ Արդէն, յաճախ թարգմանիչները իրենք մեզի կ'առաջարկեն գրութիւններ զորս թարգմանելու ցանկութիւն կունենան։ Տեսէք. երկու անուններ կը լիշէք գորս չեմ հանչնար եւ պիտի փորձեմ փութով առնլի տեղեկանալ եւ գտնել անոնց գիրքերը։ Ուրեմն, հասկնալի է անշուշտ. ընտրութեան վերջնական որոշումը կը կայացնէ հրատարակիչը. կը միջամտեն ենթակայական ազդակը. տուեալ պահու տրամադրութիւնը. գեղագիտական ապրումները. իրականացման կարելիութիւնը... չափանիշները կրնան բազմաթիւ ըլլալ։ Միշտ անհատական եւ նգակի որոշում մըն է ընդունելիները։ Հնանի որ բաղդատութեան ոչ մէկ նգր կայ. ոչ մէկ ձեւ. որոնք մեր փոխարէն պատասխան տան։ Այս ամբողջութիւնն է որ կը բնորոշէ հրատարակիչը եւ անոր կու տայ իր իրաւասութիւնը։

Թարգմանութիւնը ունի իր դժուարութիւններ։ Կը պատահի որ հակառակ թարգմանութեան լեզուի տրակին. հեղինակին ինքնատպութիւնը եւ արժանիքը ակնթարթ չընդունուի։ Կան մեծապէս յաջողած թարգմանութիւններ. ինչպէս երբ Միպիլ – Ջապէլ Ասատուր – Վերլէն կը թարգմանէ հայերէնի. Մուշեղ Իշխան՝ Ռիմբոն, կամ Լիւք-Անտրէ Մարսէլ կը թարգմանէ Դանիէլ Վարուժանի «Կարմիր Հորթ»։ Ասելէ ետք թէ ո՞վ ընտրութիւնը կը կատարէ. պէտք է ըսել թէ ո՞վ կը դատէ թարգմանութեան հարազատութիւնը եւ արժէքը։ Հրատարակիչը. գրականութիւն ծանօթացնող եւ տարածող. կը բացատրէ։

– Դոհ եմ որ կը լիշէք Լիւք-Անտրէ Մարսէլը։ Յաճախ կը կարդամ երկու թարգմանութիւնները Կարօ Փոլատեանի հետ եւ իր «Նարեկ»ները կը հմայեն։ Յաճախ կը մտնան որ ան նաեւ յօրինող էր եւ գրած է Պախի ուշագրաւ կենսագրութիւն մը։ Թարգմանութեան շուրջ վիճարկումները յաճախակի են. յաճախ կրակոտ, բուռն։ Այս մասին շատ լսած եմ անմիտ արտայայտութիւններ. ոմանք կ'ըսեն որ պէտք չէ թարգմանել. հարկ է կարդալ երկի բնագրի լեզուով. կամ ոչ մէկ թարգմանութիւն կրնայ վերստեղծել հայերէնի «գեղեցկութիւնը»։ Նման խօսք շատալ ազնիւ չէ այլ լեզուներու նկատմամբ։ Ես կ'ընդվզիմ լեզուի նկատմամբ նման ալատկառանքի դէմ։ Նոյնիսկ Ոդիսական թարգմանուած է, հեռանաբար... Կը խորհիմ որ անթարգմանելի ոչինչ կայ. եւ եթէ երբեմն արդիւնքը անբաւարար է. պատճառը այն է որ կարելի չէ եղած դժուարութիւնները յաղթանարել եւ հարկ է աշխատանքը շարունակել։ Ինչպէս երաժիշտ մը՝ յաղթուած աբձանագրութեան տետրակին առջեւ՝ զոր պէտք է փոխանցէ։ Եթէ պահանջուած պատրաստութիւնը չունի, երաժշտուկան կտորին միայն մէկ մասը կրնայ «թարգմանել», մեկնաբանել։ Անեին. նաեւ մենք մեր վիճարկումները ունինք թարգմանական ձեւերու մասին։ Հոն ալ ունի հետաքրքրական է եւ կ'ընդունիմ որ կարելի է բազմաթիւ

digitised by A.R.A.R.@

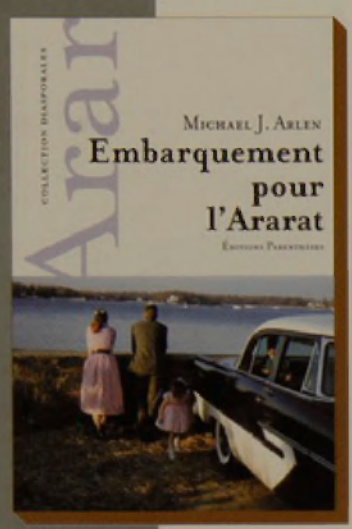

տեսակէտներ պաշտպանել, ամենէն ծայրայեղներէն մեկնելով. «բան առ բան» – զոր չեմ բաժներ –, ինչպես ամենէն համարձակները. ազատները, որոնք կը ձգտին «վերատին գրել»: Ինչ կը վերաբերի ինձի, կը խորհիմ որ լաւ գրութիւն մը նախ պէտք է լաւ գրութիւն մը ըլլալ թարգմանուած լեզուով: Երբ ֆրանսերէնը կարդալով կը լսենք ինքզինքի լեզուն, կը նշանակէ որ հարց կայ: Այս է կացութիւնը հայերէնի եւ գերմաներէնի պարագային: Ինքզինքս նկատմամբ հայազգայութիւնս մեծ խնդիր է: Ես ջատագով եմ հեղինակի մաքին հանդէպ հայազգայութեան եւ հաւատարմութեան. աւելի քան զգրութեան: Էն յետոյ թարգմանութեան չենք մօտենար ինչպէս գրականութեան կամ ընկերային եւ ճշգրիտ գիտութիւններու: Հրամաբանութիւնը կարելի է բացարձակ ձեւով շարունակել եւ հարց տալ թէ ԺԷ դարու գրութիւն մը պէ՞տք է այդ ժամանակի ֆրանսերէնով ազատագրել: Նոյն վիճարկումը հակամարտութիւններու դուռ կը բանայ երաժշտական շրջանակներու մէջ եր կը խօսուի հոգեւոր երամբշտութեան եւ երաժշտական հին գործիքներու մասին: Վերջերս կը լսէի ամերիկացի գրող մը որ կը ցաւէր թէ իր գործերը կարելի չէր բազմիցս թարգմանել, հեղինակային իրաւունքներու արգելքի պատճառով. քանի որ ժամանակակից գրողներու համար մէկ լեզուով մէկ թարգմանութիւն միայն կրնայ ըլլալ: Կը յիշէր Տոլսթոյեվսկիի պարագան զոր շարունակաբար կը թարգմանեն. եւ իր գնահատումով այդ մեծ պատեհութիւն է գրողին համար՝ կրկին կարդացուիլ ներկայի լեզուով: Վերադառնալով իմ աշխատելու ոճիս, լայտնեմ որ մենք միշտ կ'աշխատինք ձեռագիրը եւ բնագիրը ունենալով աչքի առաջ: Կը փորձենք հասկնալ թարգմանիչի կատարած ընտրութիւնը եւ երբեմն կը թելադրենք մեր յարմար դատած փոփոխութիւնները, երբ ֆրանսերէնը լատակ չէ կամ երբ բնագրի կարեւոր մէկ տարրը կորսուած է: Հրատարակչատան «ընթերցող»ները թարգմանութիւնը կը կարդան անկախաբար բնագրէն, քանի որ անոնք հայերէն չեն կարդար, նշելու համար այն մասերը որ ընթերցման համար անհարթութիւններ կան: Վերջապէս, հասարակաց աշխատանք է, յաճախ տարակոյսի:

Հայերս շատ կը սիրենք համահայկական հանդիպումներ եւ համագումարներ: Միթէ՞ հետաքրքրական եւ օգտակար պիտի չըլլա՞ր նմուշ հանդիպում մը կազմակերպել գրողներու, թարգմանիչներու, հրատարակիչներու, քննադատներու, համարաբանականներու – չեմ խօսիր լեզուաբաններու մասին, – յատուկօրէն բանաձեւելով օրակարգի կէտերը եւ կամ սկսելու համար դրական վիճարկում մը: Այս մասին խօսեցաւ Վ. Արզումանեան:

– Միաբը հետաքրքրական է, բայց եւ շատ չեմ հաւատար բազմաթոյ հանդիպումներու օգտակարութեան, բացի անկէ որ միասին ըլլալ եւ իրարու հանդիպիլ հաճելի է: Սակայն, ներկայ միջոցներով, կրնանք երեւակայել տուեալներու կեդրոնացում մը, նաստացանցային կայքի վրայ, banque de données, ուր փոխանակումներ կարելի կ'ըլլան: Այս կապի բացակայութիւնը զգալի է: Մեր նամնստ մակարդակով, սկսած ենք կապեր սերտացնել Ամիւորի եւ Հայաստանի մեր պաշտօնակիցներուն հետ, մասնաւորաբար Պոլսոյ ԱՄՆԱՍ հրատարակչատան, որուն հետ կը փոխանակենք թարգմանուելիք գիրքեր, նաեւ Սարգիս Խաչենցի հետ, Սրեան, որ պատմութեան եւ արուեստի բազմաթիւ գիրքեր կը թարգմանէ ֆրանսերէնէ հայերէնի:

Կը մտածեմ որ թարգմանական այս յանձիր եւ գնահատելի աշխատանքը կրնա՞ն ծանրանալ քանի մը անձերու ուսերուն վրայ, ըլլալ ոչ-ազգային, սահմանադրական քանի մը յախտոն «արձակազէններ»ով: Զրուցակցիս պատասխանը շտապ է, բայց ոչ խանդավառ.

– Այդպէս ի՞նչ կարելի է ընել: Ամիւորի մէջ չունինք այն կառոյցներու որոնք կրնան համադրել այս ճիգերը եւ գործակից կանգնել անոնց: Ուստի, անհատական նախաձեռնութիւններու, գումարը կը դառնայ զանգուածային:

digitised by A.R.A.R.@

Թարգմանութիւն և Հրատարակութիւն

Վ. Արզումանեանի խօսքերէն կը պարզուէր որ ինքնուրոյն չունէր։ Ցեսակացներու համար կացութիւնը, խօսեցանք Հայաստանի եւ Ամերիկայի հայկական մեծ կազմակերպութիւններու իր կատարած աշխատանքին հանդէպ ցուցաբերած հետաքրքրութեան մասին, օրինակ, առաջարկելով համագործակցութեան ձեւ մը, որպէսզի սկսած աշխատանքը ծաւալ ստանայ։ Պատասխանը մտածման դուռ կը բանայ։

- Ոչ մէկ կառոյցի հետ իրական կապեր չունինք, կապեր կան քանի մը բարեկամական յարաբերութիւններու միջոցաւ։ Միշտ է որ երբեմն առանձին եւ մեկուսացած կը զգանք։ Բայց այդպէս է մշակութային բոլոր մարդերու համար։ Կարելի է երեւակայել մեկենասներու եւ տարբեր հիմնադրամներու էֆէքտիւ մը որուն նպատակը ըլլայ մշակութային նախաձեռնութիւններուն նպաստել, այդ ըլլայ ստեղծագործողներու, գրողներու, երաժիշտներու, նկարիչներու, ինչպէս նաեւ՝ տարածման կառոյցներու, հրատարակիչներու, մատենադարաններու, երաժշտական ատիկներ արտադրողներու, եւայլն։ Աշխատանքի այս տարազները գոյութիւն ունին բազմաթիւ երկիրներու մէջ, որոնց իրականացումը կարելի է երեւակայել Ափիոնի մակարդակին, քանի որ մշակոյթի մարզի դերակատարներուն համար, որ մենք ենք, միշտ դժուար է անկազմակերպ եւ անգլուխ ձեւով դիմել նիւթական միջոցներու հայթայթման, այդ յաճախ ուժերու ներսէն վատնում է։ Անհրաժեշտ է նաեւ համոզել արուեստական եւ ճարտարարուեստական մեծ հիմնարկները որ իրենց անունը կապեն գիրքի մը, լատասալիկի մը հրապարակման, որ այսպէս կ'արժեւորէ գիրքը եւ իրենց ներկայացուցած պատկերը, յաճախ անշնչաւ ներդրում մը՝ բաղդատած իրենց միջոցներուն։ Դամենալն դէպս, ցարդ գիտցանք եւ յաջողեցանք մեր ծրագիրները իրականացնել։ Համոզուած պէտք է ըլլայ աշխատանքի նկատմամբ։

Զրոյցը կ'ուարտի։ Բայց մեր կացութեան մէջ գտնուող ժողովուրդ մը, որուն անդամները յաճախ կը յիշեն եւ կը լիշեցնեն որ մեծ մշակոյթ ունինք, դերակատար պէտք է ըլլան այդ մշակոյթի ճառագայթումի իրականացման, որպէս տարածող եւ ընթերցող, առանց իրենք գիրքեր բաղդատելու ստեղծել երկրի մը գիրք գրողներու միջի նիւ, որպէսզի Վարուժան Արզումանեաններ շարունակեն եւ յաջողին, քանի որ անոնց յաջողութիւնը էապէս ազգային քովանդակութիւն եւ նպատակ ունի, միաժամանակ հետապնդելով հայ մշակոյթի համաշխարհային ընկալումը։

Յ.Պալեան,
10 Հոկտեմբեր 2006

Էջերու կազմութիւն՝
Վիգէն Դարբինեան։

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Pakine

Նոր Գիրքեր

«Մեր Տունը, Մեր Թաղը»
Զահրատ Գիրքիեան
Հրատարակութիւն՝ Գէորգ Մեկիրտեանցի Գրական Մրցանակի, թիւ. 64
Պէյրութ 2006
Ստանալու համար դիմել՝ bookstore@catheil-org

«Հողը Կը Ծախուի»
Վէր- Յովհ- Մ- Մարմարեան
Հրատարակութիւն՝ Մ-Ա-Հ-Ա-Ե- Մխիթեան
Հրատարակչական գրասենեակին
Պէյրութ 2006
Ստանալու համար դիմել՝
YERVANT EL KASSOUNY
U.A.E.C.N.E. - Publications
P.O.BOX 11-0377
RIAD EL SOLH, BEIRUT 1107-2040 LEBANON
TEL: 961-1-565719

«Ողջո՞յն...», «Պահածոյի տուփերը»
(Թատերգութիւն)
Արա Արծրունի
Հրատարակութիւն՝ Գէորգ Մեկիրտեանցի Գրական Մրցանակի,
թիւ. 65
Պէյրութ 2006
Ստանալու համար դիմել՝ bookstore@catheil-org

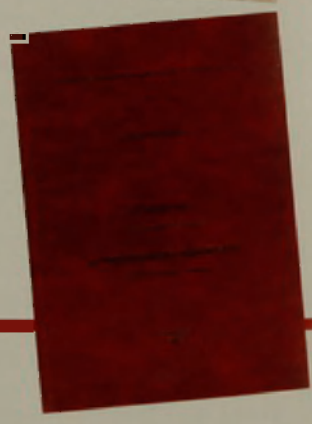

«Շնորհա՛ Ինձ, Տէ՛ր»
Յովհաննէս Աշտեան
Հրատարակութիւն՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսութեան
Պէյրութ 2006
Ստանալու համար դիմել՝ bookstore@catheil-org

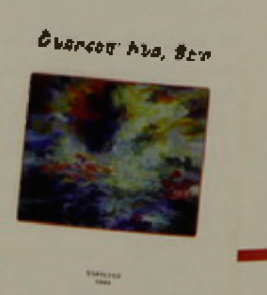

digitised by A.R.A.R.@

ԲԱԳԻՆ
Pakine

«Լոյսն ի Վեր»
Սարգիս Փ. Խաչիկեան
Հրատարակութիւն՝ Կիլիկիայի
Հալէպ 2006

«Ամենուն Տարեցոյցը»
Թէոդիկ
1908 - Բ. տարի
Բ. Հրատարակութիւն
Հայկական Մատենադարանի Գարեգին Կիւրպէնկեան
Հիմնարկութեան
Հալէպ
Ստանալու համար գիրքերը՝ www.ciliciabooks.com

«Նիկոլ Աղբալեան - 130»
Միջազգային Գիտաժողովի նիւթեր
Երեւան 2006
Հրատարակութիւն՝ Համազգային Վահէ Սէֆեան
Տպարան-Հրատարակչատան
Ստանալու համար գրքերը՝
Hamazkaine Bookstore
Shaghzoyan Cultural Center
P.O.Box: 80-1096
www.mphamaz@inco.com.lb

«Մեծ Մայրիկս»
Ֆէթհիէ Չէթին
Թարգմանութիւն՝ Մայրի Գասպարեան
Հրատարակութիւն՝ Բերիոյ Հայոց Թեմին
Հալէպ - 2006

digitised by A.R.A.R.@

ASSAF MOTORS

ANIS
RENT A CAR

Sin El Fil - Narimane Chalouhi Center
01.511772 / 773 - 03.755886

digitised by A.R.A.R.@